

UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH

PREHODNOTENÉ DEJINY. HISTORICKÁ PAMÄŤ – JEJ MIESTO A VÝZNAM PRE SPOLOČNOSŤ

Stretnutie mladých historikov VII.

Lukáš Katriňák (ed.)

Filozofická fakulta

Košice 2018

UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH

Filozofická fakulta

Katedra histórie

**PREHODNOTENÉ DEJINY.
HISTORICKÁ PAMÄŤ – JEJ MIESTO A VÝZNAM PRE SPOLOČNOSŤ
STRETNUTIE MLADÝCH HISTORIKOV VII.**

Zborník príspevkov zo 7. vedeckej konferencie mladých historikov, ktorú zorganizovali
Katedra histórie Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach,
European Network Remembrance and Solidarity,
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV,
Historický ústav SAV
a Slovenská historická spoločnosť pri SAV,
dňa 25. októbra 2017 v Košiciach

Ed. Lukáš Katriňák

Košice
2018

Prehodnotené dejiny. Historická pamäť – jej miesto a význam pre spoločnosť

Stretnutie mladých historikov VII.

Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Košice, 25. október 2017

Editor:

Mgr. Lukáš Katriňák

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Recenzenti:

Mgr. Drahošlav Magdoško, PhD.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

PhDr. Richard Pavlovič, PhD.

Štátny archív v Košicach

Doc. Peter Šoltés, PhD.

Historický ústav SAV, Bratislava

Prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani jeho žiadnu časť nemožno reprodukovať, ukladať do informačných systémov alebo inak rozširovať bez súhlasu majiteľov práv. Za odbornú a jazykovú stránku tejto vedeckej monografie zodpovedá autor. Rukopis neprešiel redakčnou ani jazykovou úpravou.

OBSAH

Účasť Sarmatov v Markomanských vojnách na základe písomných prameňov a umeleckých pamiatok <i>Monika Ďudáková</i>	4
Kláštorná pamäť a kráľovský dar. K vybraným aspektom vzniku najstarších listinných fálz v uhorskom prostredí <i>Marek Druga</i>	16
„...derowegen sind wir, wir, wir, sag ich, die rechte ware Kirch Gottes.“ Pět Luteránských kázání Matthiase Hoého von Hoënegg (1580–1645) <i>Aneta Kubalová</i>	27
Presídľovanie československých rodín v rámci výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom <i>Barbara Kacerová</i>	38
Vnímanie augusta 1968 v Československu v bulharskej spoločnosti pohľadom francúzskej diplomacie <i>Martin Počátko</i>	48
Vizuálne obrazy ako nástroje ovplyvňovania kolektívnej pamäti <i>Lukáš Katriňák</i>	55

ÚČASŤ SARMATOV V MARKOMANSKÝCH VOJNÁCH NA ZÁKLADE PÍ SOMNÝCH PRAMEŇOV A UMELECKÝCH PAMÍATOK

Monika Ďud'áková

Katedra histórie, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstrakt: *Rímska ríša bola mnohokrát počas svojej existencie cieľom nájazdov a útokov barbarských kmeňov. Pri jednom z takýchto barbarských nájazdov sa rozpútal jeden z najznámejších vojenských konfliktov v histórii trvania ríše. Tento konflikt a úlohu kmeňa Sarmatov v ňom poznáme na základe písomných prameňov – diel od antických, rímskych autorov. Okrem písomných prameňov tieto udalosti sú zaznamenané aj na rímskych umeleckých pamiatkach. Po barbaroch sa tento druh pamiatok – ktoré by tvorili súčasť ich historickej pamäte – nezachoval, lebo po markomanských vojnách ich ani nevytvorili. Pri skúmaní dejín staroveku pomáhajú pri potvrdzovaní alebo vyvracaní zachovaných písomných správ archeologické nálezy. Sarmati, respektíve sarmatské kmene nemali podporenú kolektívnu pamäť písomnými alebo umeleckými pamiatkami ako Rimania. Ich pamäť tvoria a potvrdzujú alebo vyvracajú zmienky rímskych správ práve iba hmotné pamiatky – archeologické nálezy a odkryté archeologické situácie.*

Kľúčové slová: Sarmati. Markomanské vojny/(markomansko – sarmatské vojny). Písomné pramene. Umelecké pamiatky. Rimania.

Abstract: *The Roman Empire has been numerous times during its existence for the purpose of raids and attacks of barbarian tribes. In one of these barbarous raids, one of the most famous military conflicts in the history of the empire has come to an end. This conflict and the role of the Sarmatian tribe can be traced back to him on the basis of written sources - works from ancient, Roman authors. Apart from the written sources, these events are also recorded on Roman art monuments. After the barbarians, this kind of memories - which would form part of their historical memory - did not survive, because they did not even create them after the Marcomanic wars. When exploring the history of ancient times, archaeological finds assist in confirming or defeating preserved written reports. The Sarmatian and Sarmatian tribes, respectively, did not support collective memory by written or artistic monuments like the Romans. Their memory forms and confirms or denies the references of Roman reports to just the material monuments - archaeological finds and archaeological discoveries.*

Key words: Sarmatians. Marcomannic wars/(Marcomannic – Sarmatian wars). Written sources. Art monuments. Romans.

Obdobie trvania Rímskej ríše je tvorené historickými udalosťami, medzi ktoré patria poväčšine vojnové udalosti, ktoré úzko súvisia s jej expanzívnou politikou. Tu je možné sledovať vzťahy medzi najväčším vtedajším útvarom na európskom kontinente a barbarskými kmeňmi, ktorých lákalo a zároveň dráždilo bohatstvo ríše. V rámci spomínaných vzťahov možno badať viaceré vojenské konflikty. Možno jedným z najväčších medzi stranami Rímskej ríše a zoskupeniu barbarských kmeňov sú markomanské vojny. Tento konflikt je významným medzníkom aj z hľadiska toho, že prvýkrát sa v najväčšom množstve spojili barbarské kmene proti Rímskej ríši. V druhom rade tieto vojny znamenali vážny zásah do hospodárskeho a správneho systému celej Rímskej ríše.¹ Na území niekdajšieho barbarika (rozsiahleho územia, ktoré nebolo trvalo obsadené Rimami a na ktorom žili barbarské kmene) sú považované za

¹ DROBERJAR, Eduard. *Věk barbarů. České země a stěhování národů z pohledu archeologie*. Praha a Litomyšl : Paseka, 2005, s. 15.

medzník medzi staršou (1. – 2. stor. n. l.) a mladšou dobou rímskou (3. – 4. stor. n. l.).² V príspevku sme sa zamerali na vyobrazenie a rozbor vojnových udalostí, ktoré sa odohrali na území stredného Dunaja a okolo hraníc barbarského sveta a Rímskej ríše. Ako už napovedá aj názov príspevku, naším cieľom bolo predstaviť účasť sarmatských kmeňov (Jazygov a Roxolanov) v udalostiach markomanských vojen na základe písomných prameňov a umeleckej pamiatky, konkrétne najvýraznejšej – stĺpu Marca Aurelia. V príspevku boli predstavené diela antických autorov, v ktorých sa nachádzajú iba stručné zmienky o Sarmatoch alebo o markomansko – sarmatských vojnách v súvislosti s popisom vlády cisárov Marca Aurelia a Commoda. V najväčšej miere bolo predstavené dielo Cassia Dia, Rímske dejiny, ktoré podávajú najpodrobnejší opis udalostí markomanských vojen. Pri opise scén na stĺpe Marca Aurelia sme si pomohli Tacitom a jeho dielom Germania, v ktorej podával opisy barbarov a konkrétne aj Sarmatov zo svojho pohľadu. Tu sme spracovali s spomenuli interpretácie bádateľov o scénach, na ktorých sú vyobrazení členovia sarmatských kmeňov. Dodnes nie je vyriešená otázka presného priradenia/zaradenia vyobrazených barbarov ku konkrétnym kmeňom.

V slovenskej a českej odbornej literatúre sa používa iba pojem „markomanské vojny“ a to z dôvodu, že medzi hlavné kmene bojujúce proti Rímskej ríši patrili kmene Markomanov a Kvádov. Aj ja pre potreby tohto príspevku budem používať pojem „markomanské vojny“. Zahranická odborná literatúra, konkrétne maďarská však používa termín „markomansko-sarmatské vojny.“³ Okrem modernej literatúry sa pojem sarmatská vojna vyskytuje aj na náhrobných nápisoch venovaných padlým vojakom a úradníkom. Napríklad na Epitafe Satria, ktorý sa nachádza v lukánskej Potentii v Taliansku: „*Satriovi, Quintovmu synovi, členovi štvorčlenného kolégia na výstavbu ciest, vojenskému tribúnovi II. légie Pomocnej Zbožnej a Vernej, obdarovanému vojenskými vyznamenaniami v svébskej a takisto sarmatskej vojne, hradbovým vencom...*“⁴ Okrem tohto aj Nápis v Zane (184 – 185) z dnešného Alžírsku⁵, venovaný Marcovi Valeriovi Maximianovi (je spomínaný aj na nápise na trencianskej skale): „...*pocitili ho vyznamenaniami v germánskej a sarmatskej vojne...*“⁶ Pamätný nápis na podstavci sochy Marca Bassaea Rufa⁷ (koniec 2. stor.) hovorí o vojne proti Germánom a Sarmatom ako rovnocenných súperov: „...*pocitili ho konzulskými odznakmi za víťazstvo Augustov Antonina a Commoda nad Germánmi a Sarmatmi...*“⁸

Priebeh bojov počas markomanských vojen sa delí na dve hlavné časti. Prvou časťou sú nájazdy Germánov v rokoch 166 – 171 a druhou je rímska protiofenzíva, ktorá trvala od roku 172 až do konca vojen v roku 180. Rímska protiofenzíva sa ešte delí na prvú germánsku vojnu (*expeditio germanica prima*), ktorá začala v roku 172 a druhú germánsku vojnu (*expeditio germanica secunda*), ktorá začala v roku 175 a skončila v roku 180.

Markomanské vojny boli takou významnou udalosťou v dejinách Rímskej ríše v 2. pol. 2. stor., že im historici a antickí autori celkom pochopiteľne venovali mimoriadnu pozornosť.⁹ Taktiež títo autori upozorňujú alebo spomínajú účasť Sarmatov v bojoch markomanských

² DROBERJAR, E. *Věk barbarů. České země...*, s. 15-16.

³ Napr. ISTVÁNOVITS, Eszter – KULCSÁR, Valéria. *Sarmatians – History and archaeology of a forgotten people*. Mainz : Verlag des Römisch – Germanischen Zentralmuseums, 2017, s. 254-272.

⁴ ŠEGEŠ, Vladimír – ŠEDOVÁ, Božena. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/1. Od najstarších čias do konca 10. storočia*. Bratislava : Vojenský historický ústav v Bratislave, 2010, s. 62.

⁵ Antická Diana Veteranorum (poznámka autorky).

⁶ ŠEGEŠ, V. – ŠEDOVÁ, B. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/1...*, s. 77.

⁷ Rímsky bojovník, ktorý sa z rádového legionára cez rôzne veliteľské funkcie prepracoval až do hodnosti veliteľa osobnej stráže cisára Marca Aurelia. ŠEGEŠ, V. – ŠEDOVÁ, B. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/1...*, s. 81.

⁸ ŠEGEŠ, V. – ŠEDOVÁ, B. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/1...*, s. 81.

⁹ VALACHOVIČ, Pavol. Správy antických autorov o Slovensku. In *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. Územie Slovenska pred vystúpením Slovanov*. Zost. R. Marsina. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2008, s. 29.

vojen. Jedným z nich sú *Rímske dejiny* od Diona Cassia Cocceiana (približne 150 – 235)¹⁰. Počas svojho života zastával vysoké úradnícke funkcie v Rímskej ríši a ako správca provincie Horná Panónia (*Pannonia Superior*) vo svojom diele podáva vcelku podrobné informácie o bojoch od ich začiatku až po ich ukončenie. Komplexne spracoval dejiny Rímskej ríše aj Eutropius vo svojej práci *Rímske dejiny*.¹¹ Je však vzhľadom aj na bohatú históriu ríše skôr stručné. Veľmi stručne spomenul aj Sarmatov. Okrem týchto zmienok sa vyskytuje málo informácií o markomanských vojnách v diele *Scriptores Historiae Augustae*¹² (4. stor.), v životopisoch cisárov Marca Aurelia, Lucia Vera a Commoda. Životopisy Lucia Vera a Marca Aurelia zostavil Julius Capitolinus a životopis Commoda Aelius Lampridius. V opise života Marca Aurelia je iba stručná zmienka o markomanských vojnách¹³, Sarmatov nespomína. Taktiež životopisy Lucia Vera¹⁴ a Commoda¹⁵ obsahujú iba stručné zmienky o bojoch s Germánmi a odvolávala sa na životopis Marca Aurelia. Aj ranokresťanský historik Paulus Orosius (okolo roku 417) v spise *Proti pohanom* (lat. *Adversus paganos*), napísaným pod vplyvom sv. Augustína sa tiež venuje markomanským vojnám. Pri opise starších období sa opieral hlavne o diela Eusebia, Livia a Eutropia, súčasnosť spracoval podľa vlastnej skúsenosti.¹⁶ Sarmatov spomína akurát v krátkej správe kedy vymenúva národy, proti ktorým viedol cisár Marcus Aurelius vojnu: „*Mnohými dôkazmi a zvlášť listom vážneho a umierneného cisára verejne bolo oznámené, že táto vojna bola dokonaná s Prozreteľnosťou Božou. Lebo keď sa zdvihli národy, krutosťou barbarské a množstvom nespočetné, to jest Markomani, Kvádi, Vandali, Sarmati, Svébi a takmer celá Germánia, a keď vtiahlo rímske vojsko až na územie Kvádov a bolo obklúčené nepriateľmi, pre nedostatok vody vypuklo väčšie nebezpečenstvo ako z nepriateľstva...*“¹⁷

Ammianus Marcellinus (330 – 395)¹⁸ zostavil dielo *Rerum gestarum libri*. Avšak z jeho celkového počtu, a to 31 kníh, sa zachovalo iba posledných 18, ktoré opisujú udalosti z rokov 353 – 378. Knihy opisujúce priebeh a udalosti markomanských vojen sa, bohužiaľ, nezachovali.

Nájazdy Germánov (166 - 171)

Za začiatok vojen a ich príčinu sa považuje rok 166, kedy asi 6000 germánskych bojovníkov z kmeňov Longobardov a Obiov prekročilo násilne hranicu rímskeho impéria, rieku Dunaj. Dokladá to aj rímsky autor Cassius Dio: „*Keď šesťtisíc Longobardov a Obiov prekročilo Istros*¹⁹, *Vindicovi jazdci vyrazili vpred a chytrou príbehla aj pechota pod Candidovým vedením, takže sa barbari obrátili na bezhlavý útek. Keď takto dopadol ich prvý pokus,*

¹⁰ Dio Cassius. [online]. [cit. 2017-09-17]. Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/biography/Dio-Cassius>>.

¹¹ EUTROP. Římské dějiny VIII. Osmá kniha. Od Nervy po Severa Alexandra. In *Stručné římske dějiny. Slávne osobnosti města Říma*. Zost. Eutropius, Festus. Prekl. Bohumila Mouchová. Arista, 2008, s. 96-235.

¹² Ide o kolekciu biografii rímskych cisárov nazývaných *Historia Augusta*, ktorá pozostáva zo životopisov vládcov od Hadriana (117 – 138) až po Carina (283 – 285). Sú rozdelené do dvoch skupín: 1. Od Hadriana po Gordiana III. (117 – 244), venované cisárovi Dioclecianovi (284 – 305) a napísaná bola štyrmi autormi. 2. Od Valeriana po Carina (253 – 285), venované Konštantínovi I. (306 – 337) a napísaná bola dvomi autormi. *Historia Augusta*. [online]. [cit. 2017-09-27]. Dostupné na internete: <<http://www.livius.org/sources/about/historia-augusta/>>.

¹³ Pozri : SHA 12.13,13.1-14.1. [online]. [cit. 2017-09-28]. Dostupné na internete: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/Marcus_Aurelius/1*.html>.

¹⁴ Pozri : SHA 9.7. [online]. [cit. 2017-09-28]. Dostupné na internete: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/Lucius_Verus*.html>.

¹⁵ SHA 1.1 – 20.1. [online]. [cit. 2017-09-28]. Dostupné na internete: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/Commodus*.html>.

¹⁶ ŠEGEŠ, V. – ŠEDOVÁ, B. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/1...*, s. 106.

¹⁷ ŠEGEŠ, V. – ŠEDOVÁ, B. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/1...*, s. 106.; v origináli : OROS. [online]. [cit. 2017-09-28]. Dostupné na internete: <<http://www.thelatinlibrary.com/orosius/orosius7.shtml>>.

¹⁸ *Ammianus Marcellinus*. [online]. [cit. 2017-09-18]. Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/biography/Ammianus-Marcellinus>>.

¹⁹ Dunaj (poznámka autorky).

zmeraveli od strachu nad výsledkom, a tak poslali barbari poslov k správcovi Panónie Ialliovi Basovi. Členmi posolstva bol kráľ Marobudov Ballomarius a ďalší desiat, vybraní po jednom zástupcovi z každého kmeňa. Keď prisahami spečatili mier, vrátili sa poslovia domov.“²⁰ Hoci Cassius Dio v tej istej knihe píše o tom, že cisár Marcus Aurelius v roku 166 (?) zveril Cassiovi do správy provinciu Áziu, v ktorej viedli boje s Partmi a odišiel viesť boje s pridunajskými barbarmi, s Jazygmi a Markomanmi²¹, nespomína ich v správe o prekročení Dunaja barbarskými kmeňmi. Vyzerá to tak, že sarmatský kmeň Jazygov nebol súčasťou začiatku vojenských konfliktov. Jeho súčasťou sa stali v tom istom roku po tom, ako Ballomariova výprava uzavrela mier. Keď tento mier porušili, po boku s Germánmi prekročili Dunaj znovu a prenikli do Panónie. Dio spomína, že cisár vymenoval Pompeiana a Pertinaxa za pomocných vojvodcov v bojoch proti barbarom. Sám cisár sa spolu so svojím spoluvládcom Luciom Verom v roku 167 vydali so svojím vojskom do Aquileje. Postupovali avšak ďalej na východ a stále viedli boje s barbarmi. Cassius Dio dokonca spomína, že proti Rimanom bojovali aj ženy: „Medzi padlými barbarmi sa veru našli aj mŕtvolky žien.“²² Po úspechu aj v týchto bojoch sa Rimania stiahli do Aquileje. V roku 169 v Aquileji umiera Luciu Verus, adoptívny brat Marca Aurelia a zároveň jeho spoluvládca. Jeho smrť súvisí s epidémiou moru rozšírenou v tomto meste. Tieto skutočnosti využili germánske kmene Markomanov a Kvádov a prenikli cez provincie Norikum a Panónia, ich oddiely dosiahli až severnú Itáliu. Počas ich výpravy dobyli rímske mesto Opigertum, Aquilea, vtedajšie sídlo cisára odolalo útokom barbarov. V rokoch 170 – 171 si Rimania postupne získali územia dobyté barbarmi. Bolo to hlavne zásluhou Pertinaxa (neskoršieho cisára), veliteľa I. légie nazývanej Pomocná (*Adiutrix*) so sídlom v Brigetiu na maďarskej strane Dunaja.²³

Rímska protiofenzíva (172 – 180)

Expeditio Germanica prima

Marcus Aurelius pod vplyvom udalostí preniesol svoj hlavný tábor do Carnunta a začal ťaženie proti barbarom, známym ako prvá germánska vojna (*expeditio Germanica prima*). O jeho presune do Carnunta máme správy aj od historika Eutropia, veľmi stručne spomína, že aj Sarmati medzi inými kmeňmi bojovali proti Rímskej ríši: „Markus Antonius vtedy s vynaložením nesmierneho úsilia a disciplinovanosťou kládol nepriateľovi vytrvalo odpor počas celých troch rokov v Karnunte a dokončil vojnu s Markomanmi, ktorú proti nemu spolu s nimi viedli Kvádi, Vandali, Sarmati, Svébi a celá barbaria.“²⁴ Jeho cieľom bolo pokoriť Kvádov, čo sa mu aj podarilo pod vplyvom rozporov medzi samotnými germánskymi kmeňmi. Pravdepodobne v tomto období bol Kvádov dosadený Rimanmi kráľ Furtius.²⁵ Následne sa pozornosť Rimanov sústredila na boje, respektíve podrobenie si Markomanov a Sarmatov.

²⁰ ŠEGEŠ, V. – ŠEDOVÁ, B. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/1...*, s. 84.; v origináli: DIO LXXI. 3.1. [online]. [cit. 2017-09-17]. Dostupné na internete:

<<https://archive.org/stream/L177CassiusDioCocceianusRomanHistoryIX7180/L177-Cassius%20Dio%20Cocceianus%20Roman%20History%20IX%3A71-80#page/n19/mode/2up>>.

²¹ Pozri : DIO LXXI. 3.0. [online]. [cit. 2017-09-17]. Dostupné na internete: <<https://archive.org/stream/L177CassiusDioCocceianusRomanHistoryIX7180/L177-Cassius%20Dio%20Cocceianus%20Roman%20History%20IX%3A71-80#page/n19/mode/2up>>.

²² DIO LXXI. 3.1. [online]. [cit. 2017-09-17]. Dostupné na internete:

<<https://archive.org/stream/L177CassiusDioCocceianusRomanHistoryIX7180/L177-Cassius%20Dio%20Cocceianus%20Roman%20History%20IX%3A71-80#page/n19/mode/2up>>. Účasť žien

v bojoch potvrdili aj archeologické výskumy z územia Čiech. V priekope rímskeho tábora v Mušove (poloha Neurissen) boli pohádzané mŕtvolky žien (bojovníčok?). Inými dokladmi sú zbrane v ženských hrobách. DROBERJAR, E. *Věk barbarů. České země...*, s. 17.

²³ DROBERJAR, E. *Věk barbarů. České země...*, s. 17.

²⁴ EUTROPIUS. *Římské dějiny VIII...*, s. 104.

²⁵ DROBERJAR, E. *Věk barbarů. České země...*, s. 17.

Cassius Dio píše o podrobení si sarmatského kmeňa Jazygov: „*Jazygov vtedy Rimania porazili na zemi a neskôr na rieke. Nechcem tým povedať, že by sa odohral nejaký boj lodí, ale Rimania prenasledovali Jazygov cez zamrznutú riekú a tam sa s nimi bili ako na súši. Keď totiž Jazygovia spozorovali, že ich prenasledujú, zastavili sa a vyčkali ich, pretože sľubovali, že ľahko zožnú víťazstvo, keďže protivník nie je privyknutý na ľad. Časť Jazygov sa sústredila čelom proti nim, druhí odcválali na krídla; ich kone sú totiž vycvičené, že aj na takomto povrchu vedia bezpečne bežať. Keď to Rimania videli, nezľakli sa, ale utvorili zomknutú formáciu, všetkým zároveň boli zoči-voči. Väčšina z nich si zložila štít, položila naň jednu nohu, aby sa nemohli šmykať, a takto v pevnom postavení chceli zachytiť ich nápor. Niektorí sa pridržali úzd protivníkov, iní zase ich štítov a kopijí a priťahovali ich k sebe. Len čo sa dostali do boja nakrátko, zhadzovali na zem mužov aj kone. Pritom protivníci nemohli dlho vyvíjať protiváhu, lebo bolo šmykľavo. Pochopiteľne, šmykali sa aj Rimania. Avšak len čo voľakto z nich padol horeznačky, ťahal za sebou súpera a nohami sa šplhal naspäť ako pri súboji zápasníkov a takto sa dostával nad neho. A ak aj padal, zubami sa zachycoval o protivníka, ktorý padal pred ním. Barbari totiž nemajú nijaké skúsenosti s vedením boja takýmto spôsobom, a keďže boli príliš naľahko, neboli ani schopní vzdorovať. Preto z ich veľkého počtu sa podarilo uniknúť len hrstke.*“²⁶ Táto udalosť sa odohrala v zime, medzi rokmi 173 – 174.²⁷ Hoci v týchto bojoch padol rímsky prefekt Marcus Macrinus Vindex, Rimania slávili triumf. Na základe tohto víťazstva boli v Ríme razené mince s alegóriou podrobenej Germánie (*Germania subacta* – Germánia bola podrobená). V roku 173 aj Kvádi zvrhli dosadeného kráľa Furtia a na jeho miesto si zvolili Ariogaisa, na čo Rimania reagovali novým ťažením proti Kvádom. Výprava bola vedená z Brigetia a spája sa s ňou správa o „zázračnom daždi“ a znovu víťazstvo Rimanov. Táto udalosť je taktiež zobrazovaná na rímskych minciach (sestercioch) s nápisom *religio augusti* (cisárovou zbožnosťou). S Markomanmi a Kvádmi Rimania uzavreli mier (rok 174/175), a možno ešte predtým bol Ariogaisos vyhnaný do Alexandrie. V roku 175 po dosiahnutom víťazstve Marcus Aurelius dostal titul „*Sarmaticus*“²⁸. Boli stanovené aj podmienky mieru pre Markomanov a Sarmatov. Cassius Dio píše o posolstve Sarmatov u cisára: „*Po ťažkej porážke prišli Jazygovia kajať sa, Zanticus sa osobne dostavil k Antoninovi ako prosebník. Predtým totiž vsadil do okov svojho druhého kráľa Banadaspa, pretože s ním začal sprostredkované rokovania o prímerí. Teraz však prišli všetci predáci spoločne so Zanticom a uzavreli zmluvu s tými istými podmienkami ako Kvádi a Markomani. Odlišnosť bola iba v tom bode, že sa mali odsťahovať na dvojnásobnú vzdialenosť od Dunaja. Cisár ich totiž chcel vničiť všetkých do jedného. Vtedy boli ešte silní a robili Rimanom veľa zla. To vysvitá z údajov, že vrátili stotisíc zajatcov, ktorých ešte stále mali, hoci už predtým mnohých predali, mnohí pomreli a mnohí aj ušli. Okrem toho poskytli ihneď osemtisíc jazdcov ako spojenecký príspevok. Z nich päťtisíc päťsto poslal cisár do Británie.*“²⁹ Pár štúdií uvádza, že uzavretie tohto mieru bolo nevyhnutné³⁰ kvôli vzbure Cassia v Sýrii. Avšak Jazygovia prišli s ďalším posolstvom za cisárom a žiadali úľavy v niektorých bodoch dohody. Cisár im ich udelil, lebo si chcel zabezpečiť ich vernosť. Cassius Dio píše o nových vyrokovaných podmienkach:

²⁶ ŠEGEŠ, V. – ŠEDOVIÁ, B. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/1...*, s. 85.; v origináli: DIO LXXII. 7. [online]. [cit. 2017-09-17]. Dostupné na internete:

<<https://archive.org/stream/L177CassiusDioCocceianusRomanHistoryIX7180/L177-Cassius%20Dio%20Cocceianus%20Roman%20History%20IX%3A71-80#page/n31/mode/2up>>.

²⁷ MÓCSY, András. *Pannonia and Upper Moesia. A history of the middle Danube provinces of the Roman Empire*. London, Boston : Routledge & Kegan Paul Books, 1974, s. 190.

²⁸ SULIMIRSKI, Tadeusz. *The Sarmatians*. New York : Praeger Publishers, 1970, s. 175.

²⁹ ŠEGEŠ, V. – ŠEDOVIÁ, B. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/1...*, s. 85.; v origináli: DIO LXXII. 16. [online]. [cit. 2017-09-17]. Dostupné na internete:

<<https://archive.org/stream/L177CassiusDioCocceianusRomanHistoryIX7180/L177-Cassius%20Dio%20Cocceianus%20Roman%20History%20IX%3A71-80#page/n43/mode/2up>>.

³⁰ ISTVÁNOVITS, E. – KULCSÁR, V. *Sarmatians...*, s. 266.

„Kedže Jazygovia mu boli najužitočnejší, odpustil im veľa z pôvodných nariadení, ba skôr všetko okrem tých dohovorov, čo sa vzťahovali na ich zhromaždenia a trhové styky, ďalej to, že nesmú používať vlastné plavidlá, a ešte to, že sa majú vyvarovať vstupu na dunajské ostrovy. Dovolil im prejsť cez Dáciu a dať sa do styku s Roxolanmi, len čo im správa Dácie dá pokyn.“³¹ Nie je jasné, čo znamená prechod Jazygov k Roxolanom.³² E. Istvánovits sa zamýšľala nad konaním cisára vyslovením týchto hypotéz: Stávali sa Sarmati silnejšími? Alebo slabšími? Kedy a ako sa ich cesta realizovala? Môže byť táto klauzula uzavretého mieru spájaná s imigráciou nových sarmatských skupín, medzi inými Roxolanov? Bola táto cesta využitá novými sarmatskými imigrantmi vstupujúcimi na územie Karpatskej kotliny v období markomanských vojen?³³ Konštatovanie uzatvorila tvrdením, že tieto otázky stále ostávajú nezodpovedané.

Expeditio Germanica secunda

V roku 175 bol do vedenia bojov zapojený aj cisárov syn Commodus. S jeho príchodom začala tzv. druhá germánska vojna (*expeditio Germanica secunda*) v roku 177. Boje sa odohrávali na území severne od Dunaja a zasiahli aj územia južnej Moravy. V týchto bojoch padol Marcus Bassaeus Rufus, v poradí už tretí veliteľ cisárovej telesnej stráže.³⁴ Markus Aurelius sa spolu s Commodom vydal v roku 178 osobne na bojové pole. Po tom o rok neskôr po víťaznej bitke prenikli na územia dnešného Slovenska a Česka.³⁵ Rok 180 znamenal vo vojne dve udalosti. Prvá nastala v marci, kedy zomrel cisár Marcus Aurelius na mor. Nie je však doteraz vyriešená otázka, či zomrel vo Vindobone (dnešná Viedeň, Rakúsko) alebo v Sirmiu (dnešná Sremska Mitrovica, Srbsko). Tým, že zomrel, padli všetky jeho plány s vytvorením nových provincií Marcomanie a Sarmatie. Commodus totiž, aj podľa svojich životopiscov nemal rovnaké ambície ako jeho otec. Avšak ešte po smrti svojho otca viedol výboje proti kmeňu Burov. Commodus po víťaznom ťažení uzavrel s barbarmi mier, tzv. Commodov mier (v roku 180) a po príklade svojho otca uzavrel s nimi aj podmienky mieru. Avšak Jazygovia ešte aj po uzavretí mieru a jeho podmienok v menšej miere zaútočili dvakrát na Rímsku ríšu a to v roku 185 a v roku 188. Ich útoky Rimania potlačili.

Stĺp Marca Aurelia (Piazza Colonna, Rím)

Ako už bolo v úvode spomínané, Sarmati a ich účasť v markomanských vojnách sú súčasťou historickej pamäte Rimanov uchovanej na pamiatkach umeleckej hodnoty. Jednou a najvýznamnejšou z nich je stĺp Marca Aurélie. Jednotlivé scény sa nachádzajú na špirálovito umiestnených pásoch. Ich obsahom sú boje a udalosti markomanských vojen.

Na stĺpe Marca Aurélie sú zobrazení hlavne neozbrojení muži (ženy a deti barbarov sú zobrazované vo veľmi malej miere), taktiež tam chýba špecifikácia typického odevu: barbari bežne nosili široké nohavice a dlhé košele v dvoch vrstvách – čo bolo typické pre národy iránskeho pôvodu (Skýti, Sarmati, Peržania).³⁶ Pre porovnanie, Tacitus vo svojom diele Germánia píše o odevu barbarov: „Ako odev nosia všetci plášť zopnutý sponou alebo, ak ju

³¹ ŠEGEŠ, V. – ŠEDOVIČ, B. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/1...*, s. 85.; v origináli: DIO LXXII. 19. [online]. [cit. 2017-09-17]. Dostupné na internete: <<https://archive.org/stream/L177CassiusDioCocceianusRomanHistoryIX7180/L177-Cassius%20Dio%20Cocceianus%20Roman%20History%20IX%3A71-80#page/n69/mode/2up>>.

³² ISTVÁNOVITS, E. – KULCSÁR, V. *Sarmatians...*, s. 266.

³³ ISTVÁNOVITS, E. – KULCSÁR, V. *Sarmatians...*, s. 266-267.

³⁴ DROBERJAR, E. *Věk barbarů. České země...*, s. 17.

³⁵ Prítomnosť Rimanov na spomínaných územiach dokazujú pozostatky po dočasných táboroch, archeologické nálezy a epigrafické pamiatky.

³⁶ ISTVÁNOVITS, Eszter – KULCSÁR, Valeria. Sarmatians through the eyes of strangers. The Sarmatian warrior. In *International connections of the barbarians of the Carpatian basin in the 1st – 5th centuries A.D.* Zost. Z. Visy. Aszód – Nyíregyháza : Múzeumi Füzetek – Jóna András múzeum kiadványai, 2001, s. 140-141.

nemajú trňom; inak nemajú na sebe nič viac a trávia celé dne pri kozube a ohni. Tí najbohatší sa líšia odevom, ktorý však nesplýva ako u Sarmatov a Partov, ale je priliehavý a vystupujú pod ním jednotlivé časti tela.“³⁷ Dalším z typických znakov vyobrazenia barbarov na rímskych pamiatkach všeobecne a tak isto aj v tomto konkrétnom prípade, je muž s dlhou neupravenou bradou. Naproti tomu Rimania, počnúc vyobrazeniami cisárov a končiac podobami obyčajných vojakov majú podobu upraveného, civilizovaného muža vždy stojaceho nad barbarmi, ktorí sa pred nimi skláňajú v prosebných a podrobených pózach. Mnohokrát sú barbari predstavovaní na pamiatkach aj nahí. Tieto vyobrazenia slúžili na propagandu samotných vládcov Ríma pred svojím ľudom. Samotný cisár akoby chcel ukázať svoju podobu obyčajnému ľudu, ktorý ho nemal možnosť iba tak ľahko vidieť na vlastné oči. Druhým dôvodom vyhotovenia takýchto pamiatok bola prezentácia svojich činov a skutkov pred obyčajným ľudom. Historici dodnes nie sú jednotní v tom, nakoľko sú tieto vyobrazenia na stĺpoch hodnoverné.³⁸ Avšak podoba barbarov pre rímskych umelcov zhotovujúcich scény zo stĺpu Marca Aurélia mohla byť známa aj z triumfálnych sprievodov organizovaných cisárom na oslavu svojho víťazstva. Súčasťou sprievodov bývali aj vojenski zajatci – barbari, z ktorých sa neskôr stali otroci. Väčšinou bojovníkov posielali do arén, aby bojovali v ľudom obľúbených gladiátorských zápasoch.

Ak porovnáme stĺpy Marca Aurélia a Trajána, tak môžeme vidieť rozdielne vyobrazenia Sarmatov/barbarov. Podľa typického oblečenia na stĺpe Marca Aurélia je skoro nemožné rozoznať Germánov, Sarmatov a iné národy.³⁹ Avšak existujú niektoré typické znaky, na základe ktorých sa dajú iné germánske kmene rozlíšiť od Sarmatov a to napríklad Svébi. Ich vieme s určitosťou identifikovať na základe ich typického účesu, tzv. svébskeho uzla (vlasy zviazané do uzla na vrchu hlavy). Podľa I. Bazovského možno za Sarmatov považovať zajatcov na scéne č. XLIX.⁴⁰ Bradatí muži odetí v dlhých košeliach prepásaných opaskom a dlhých nohaviciach sa líšia iba pokrývkami na hlavách. R. Čambal vo svojom článku *Torques or shackles? Cotini of Germans? To interpretation of ethnic origin of the captives from the Column of Marcus Aurelius, displayed in the scenes LXVIII and LXIX*⁴¹ písal o význame torquesu na krkoch podrobených barbarov. Interpretuje torques ako putá a dodáva, že zajatci nemajú spútané ruky na rozdiel od iných barbarských zajatcov. Aj podľa neho, ako aj u vyššie spomínaného I. Bazovského muži vyobrazení na scénach LXVIII – LXIX nie sú Kotíni, ale ide o členov iného barbarského kmeňa – Kvádi, Markomani alebo Sarmati? Sarmati sú vyobrazení podľa E. Droberjara⁴² aj na scéne XXV. Dvaja spútaní barbari (Sarmati) s pokrývkami hlavy boli prijatí pred cisárom, ktorý držal oštep vo svojich rukách. Majú zviazané ruky za chrbtom, nie sú viditeľné.⁴³ Na stĺpe Marca Aurelia sa v zobrazovaní zajatcov naplno prejavil stereotyp a uniformita ich zobrazovania na rozdiel od Traianovho stĺpu.⁴⁴

Okrem vyobrazenia samotných postáv barbarov na stĺpe možno sledovať aj predstavu rímskych umelcov o barbarských osadách. Bližšie sa tejto problematike venuje V. Turčan vo

³⁷ TAC. Germ. XVII. [online]. [cit. 2017-09-17]. Dostupné na internete: <<https://archive.org/stream/agricolagermany00taci#page/100/mode/2up>>.

³⁸ BAZOVSKÝ, Igor. Odev Germánov na stĺpe Marca Aurelia. In *Zborník Slovenského národného múzea. Supplementum 8. Stĺp Marca Aurelia a stredné Podunajsko*. Zost. V. Turčan. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, 2014, s. 7.

³⁹ ISTVÁNOVITS, E. – KULCSÁR, V. *Sarmatians through the eyes...*, s. 141.

⁴⁰ BAZOVSKÝ, I. Odev Germánov..., s. 8.

⁴¹ ČAMBAL, Radoslav. Torques or shackles? Cotini of Germans? To interpretation of ethnic origin of the captives from the Column of Marcus Aurelius, displayed in the scenes LXVIII and LXIX. In *Zborník Slovenského národného múzea. Supplementum 8. Stĺp Marca Aurelia a stredné Podunajsko*. Zost. V. Turčan. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, 2014, s. 25-33.

⁴² DROBERJAR, Eduard. Shackles on the column of Marcus Aurelius and finds from Mušov. In *Zborník Slovenského národného múzea. Supplementum 8. Stĺp Marca Aurelia a stredné Podunajsko*. Zost. V. Turčan. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, 2014, s. 35-40.

⁴³ DROBERJAR, E. Shackles..., s. 35.

⁴⁴ ČAMBAL, R. Torques or shackles?..., s. 31.

svojom príspevku *Germánske sídliskové objekty na stĺpe Marca Aurelia*.⁴⁵ Avšak vyobrazenia prírody a sídliskových objektov nemožno presne priradiť tomu ktorému barbarkému kmeňu a zrejme najpravdepodobnejšie nezodpovedajú realite.

Záver

Sarmati boli dôležitou a neoddeliteľnou súčasťou bojov markomanských vojen v porovnaní s ostatnými zúčastnenými barbarkými kmeňmi. V správach antických autorov sú spomínaní pomerne často. Avšak nemožno ich pokladať za úplne hodnoverné. Rímski, resp. antickí autori nakoľko písali o silnom nepriateľovi, mohla v ich dielach chýbať istá dávka objektivity pri ich opisoch a popisoch ich činov. Je to možno aj pochopiteľné, nakoľko ako obyvatelia veľkej ríše chceli podať len tie najlepšie správy o sile a neohrozenosti svojej vlasti. Druhým faktorom niektorých nepresných opisov, hlavne pri dielach opisujúcich dávnu históriu, sú chyby pri preberaní poznatkov mladších autorov od starších a aj chyby pri prepise (s čím sa stretávame aj pri prameňoch z iných období). S tým istým problémom sa stretávame aj pri vyobrazeniach Sarmatov na stĺpe Marca Aurelia. Jeden z hlavných je taktiež jednostrannosť umelcov a iba podané informácie o ich vzhľade, respektíve o vzhľade ich príbytkov. Záverom možno dodať, že čiastočne poznatky o vzhľade osôb – Sarmatov alebo všeobecne ľudí z období praveku, staroveku a stredoveku a ich príbytkoch pomáha bližšie určiť aj archeológia a výsledky pozitívnych archeologických výskumov. Pomáhajú potvrdiť alebo vyvrátiť písomné správy antických autorov.

⁴⁵ TURČAN, Vladimír. Germánske sídliskové objekty na stĺpe Marca Aurelia. In *Zborník Slovenského národného múzea. Supplementum 8. Stĺp Marca Aurelia a stredné Podunajsko*. Zost. V. Turčan. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, 2014, s. 169-179.

ZOZNAM PRAMEŇOV

CASSIUS DION. *Roman history*. London, Cambridge, Massachusetts : William Heinemann LTD, Harvard university press, 1955. 571 s. [online]. [cit. 2017-9-17]. Dostupné na internete: <<https://archive.org/stream/L177CassiusDioCocceianusRomanHistoryIX7180/L177-Cassius%20Dio%20Cocceianus%20Roman%20History%20IX%3A71-80#page/n5/mode/2up>>.

EUTROPIUS. *Římské dějiny VIII. Osmá kniha. Od Nervy po Severa Alexandra*. In *Stručné římské dějiny. Slávne osobnosti města Říma*. Zost. Eutropius a Festus. Prekl. Bohumila Mouchová. Arista. 2008. 319 s. ISBN 978-80-86410-55-5.

PAULUS OROSIUS. *Adversus paganos*. [online]. [cit. 2017-9-28]. Dostupné na internete: <<http://www.thelatinlibrary.com/orosius/orosius7.shtml>>.

SHA [online]. [cit. 2017-9-28]. Dostupné na internete: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/Marcus_Aurelius/1*.html>.

TACITUS. *Germania*. [online]. [cit. 2017-09-17]. Dostupné na internete: <<https://archive.org/stream/agricolagermany00taci#page/100/mode/2up>>.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

BAZOVSKÝ, Igor. Odev Germánov na stĺpe Marca Aurelia. In *Zborník Slovenského národného múzea. Supplementum 8. Stĺp Marca Aurelia a stredné Podunajsko*. Zost. V. Turčan. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, 2014, s. 7-10. ISBN 978-80-8060-335-9.

ČAMBAL, Radoslav. Torques or shackles? Cotini of Germans? To interpretation of ethnic origin of the captives from the Column of Marcus Aurelius, displayed in the scenes LXVIII and LXIX. In *Zborník Slovenského národného múzea. Supplementum 8. Stĺp Marca Aurelia a stredné Podunajsko*. Zost. V. Turčan. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, 2014, s. 25-33. ISBN 978-80-8060-335-9.

DROBERJAR, Eduard. *Věk barbarů. České země a stěhování národů z pohledu archeologie*. Praha a Litomyšl : Paseka, 2005. 260 s. ISBN 80-7185-656-8.

DROBERJAR, Eduard. Shackles on the column of Marcus Aurelius and finds from Mušov. In *Zborník Slovenského národného múzea. Supplementum 8. Stĺp Marca Aurelia a stredné Podunajsko*. Zost. V. Turčan. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, 2014, s. 35-40. ISBN 978-80-8060-335-9.

ISTVÁNOVITS, Eszter – KULCSÁR, Valeria. Sarmatians through the eyes of strangers. The Sarmatian warrior. In *International connections of the barbarians of the Carpatian basin in the 1st – 5th centuries A.D.* Zost. Z. Visy. Aszód – Nyíregyháza : Múzeumi Füzetek – Jósa András múzeum kiadványai, 2001, s. 139-169. ISBN 963-7220-43-7.

ISTVÁNOVITS, Eszter – KULCSÁR, Valéria. *Sarmatians – History and archaeology of a forgotten people*. Mainz : Verlag des Römisch – Germanischen Zentralmuseums, 2017. 491 s. ISBN 978-3-88467-237-2.

MÓCSY, András. *Pannonia and Upper Moesia. A history of the middle Danube provinces of the Roman Empire*. London, Boston : Routledge & Kegan Paul Books, 1974. 453 s. ISBN 978-0710077141.

PETERSEN, EUGEN – von DOMASZEWSKI, ALFRED – CALDERINY, GUGLIELMO. *Die Marcus – Säule auf Piazza Colonna in Rom. Tafel I – LXIV*. München : Verlagsanstalt F. Bruckmann A.-G., 1896.

SULIMIRSKI, Tadeusz. *The Sarmatians*. New York : Praeger Publishers, 1970. 267 s. ŠEGEŠ, Vladimír – ŠEDOVÁ, Božena. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/1. Od*

najstarších čias do konca 10. storočia. Bratislava : Vojenský historický ústav v Bratislave, 2010. 299 s. ISBN 978-80-970434-8-3.

TURČAN, Vladimír. Germánske sídliskové objekty na stúpe Marca Aurelia. In *Zborník Slovenského národného múzea. Supplementum 8. Stúpa Marca Aurelia a stredné Podunajsko*. Zost. V. Turčan. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, 2014, s. 169-179. ISBN 978-80-8060-335-9.

VALACHOVIČ, Pavol. Správy antických autorov o Slovensku. In *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. Územie Slovenska pred vystúpením Slovanov*. Zost. R. Marsina. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2008. 395 s. ISBN 978-80-8119-037-7.

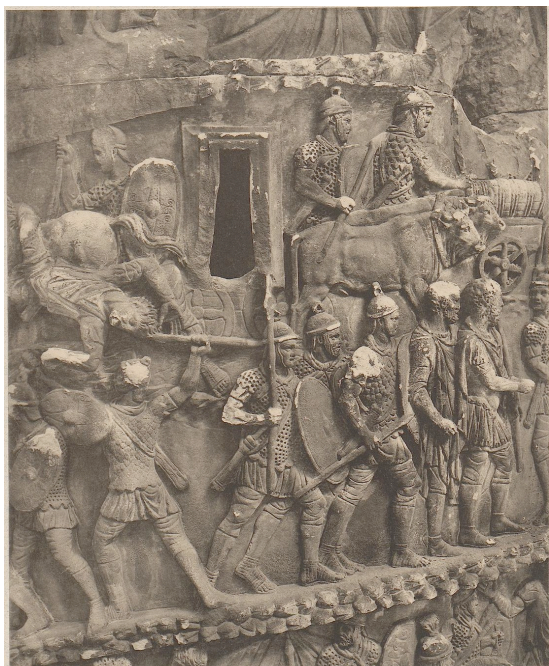
INTERNETOVÉ ZDROJE

Dio Cassius. [online]. [cit. 2017-09-17]. Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/biography/Dio-Cassius>>.

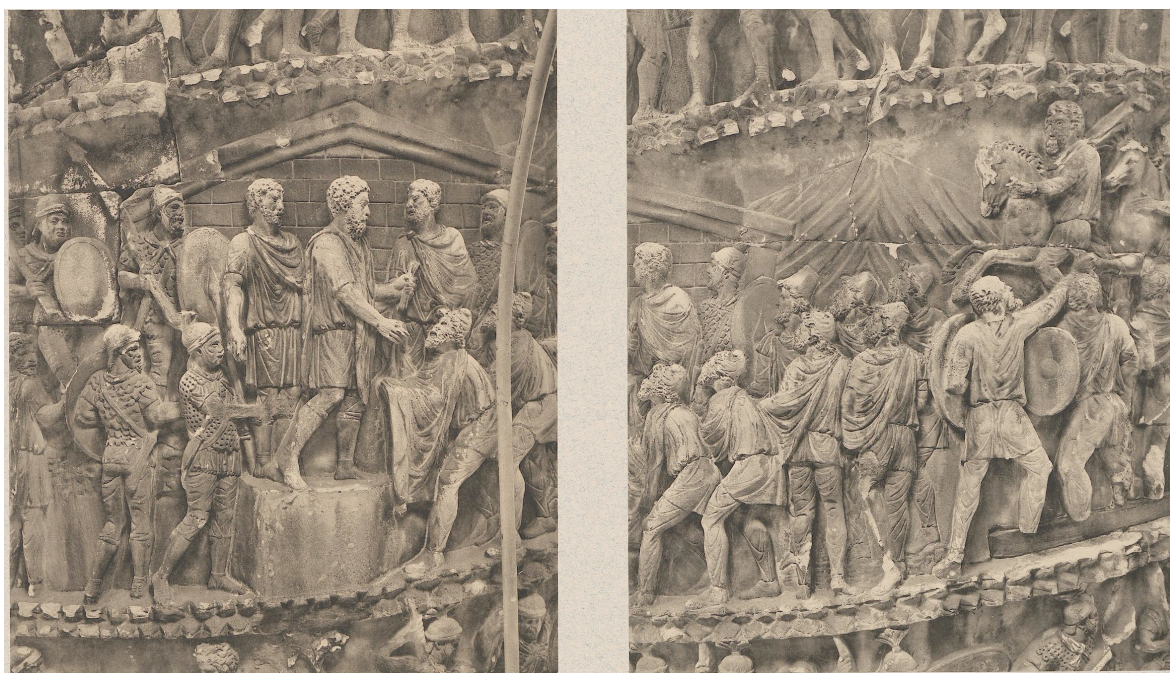
Historia Augusta. [online]. [cit. 2017-09-27]. Dostupné na internete: <<http://www.livius.org/sources/about/historia-augusta/>>.

Ammianus Marcellinus. [online]. [cit. 2017-09-18]. Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/biography/Ammianus-Marcellinus>>.

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

Obr. 1. Stĺp Marca Aurelia. Scéna XXV. Zdroj: PETERSEN, EUGEN – von DOMASZEWSKI, ALFRED – CALDERINY, GUGLIELMO. *Die Marcus – Säule auf Piazza Colonna in Rom. Tafel I – LXIV.* München : Verlagsanstalt F. Bruckmann A.-G, 1896, Tafel 33.

Obr. 2. Stĺp Marca Aurelia. Scéna XLIX. Zdroj: PETERSEN, EUGEN – von DOMASZEWSKI, ALFRED – CALDERINY, GUGLIELMO. *Die Marcus – Säule auf Piazza Colonna in Rom. Tafel I – LXIV.* München : Verlagsanstalt F. Bruckmann A.-G, 1896, Tafel 56.

Obr. 3. Stĺp Marca Aurelia. Scéna LXIX. Zdroj: PETERSEN, EUGEN – von DOMASZEWSKI, ALFRED – CALDERINY, GUGLIELMO. *Die Marcus – Säule auf Piazza Colonna in Rom.* München : Verlagsanstalt F. Bruckmann A.-G, 1896.

Obr. 4. Stĺp Marca Aurelia. Scéna LXVIII. Zdroj: PETERSEN, EUGEN – von DOMASZEWSKI, ALFRED – CALDERINY, GUGLIELMO. *Die Marcus – Säule auf Piazza Colonna in Rom.* München : Verlagsanstalt F. Bruckmann A.-G, 1896.

KLÁŠTORNÁ PAMÄŤ A KRÁĽOVSKÝ DAR. K VYBRANÝM ASPEKTOM VZNIKU NAJSTARŠÍCH LISTINNÝCH FÁLZ V UHORSKOM PROSTREDÍ¹

Marek Druga

Historický ústav Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava

Abstrakt: *Predkladaná práca sa zaoberá kultúrnym a historickým kontextom, ktorý ovplyvnil formovanie skupiny najstarších falošných listín v benediktínskych kláštoroch stredovekého Uhorského kráľovstva. Štúdia je zameraná na interpretácie možných motívov stredovekých falšovateľov a na vnímanie falšovania v stredovekej spoločnosti. Práca sa zaoberá aj tradičnými a súčasnými predstavami o historickom pozadí, ktoré za vznikom stredovekých fálz stáli. Poukazuje aj na špecifickosť prostredia ranostredovekého Uhorska a v tejto súvislosti aj na potrebu rozlišovania medzi motívmi najstarších falzátorov a falzátorov obdobia vrcholného a neskorého stredoveku. Príspevok hľadá vo falošných zakladacích listinách "kláštornú pamäť", v ktorej sa zachovali staršie vrstvy privilégii, majetkov a donácií. Tieto písomnosti tak boli vytvárané aj s cieľom legalizovať staršie práva, na ktoré si kláštory robili nároky.*

Kľúčové slová: Falšovanie. Stredovek. Kláštory. Benediktíni. Donácie.

Abstract: *My work deals with the cultural and historical context, which influenced formation of the group of the oldest false charters in Benedictine monasteries of medieval Hungarian Kingdom. The study is focused on interpretations about the motives of medieval forgers and perception of forgery in medieval society. The work also deals with traditional and current ideas about the historical background, which was behind the formation of medieval forgery. The specificity of Hungarian medieval environment in the early period points to the necessity of distinguishing between the motives of the oldest forgers and the forgers during the High and Late Middle Ages. In the false founding charters we can find an older „memory of monasteries“, in which were preserved memories of older privileges, properties and donations. These false charters were created in order to legitimize older rights for which they were claimed.*

Keywords: Forgery. Middle Ages. Monasteries. Benedictins. Donations.

Kritický rozbor stredovekých prameňov, ktorý systematicky vykonávali od začiatku 19. storočia maďarskí medievisti, vystavil tvorcom fálz krajne nepriaznivé hodnotenie. Autori ním vytvárali obraz falšovateľov ako amorálnych príslušníkov uhorských spoločenských elit.² Na otázku o možnej existencii fálz, ktoré sa hlásia do doby vlády kráľa Štefana, odpovedal János Karácsonyi v štúdiu o „štefanských“ listinách pozitívne konštatovaním, že „aj v dávnych časoch boli u nás ľudia zlí a že z tohto dôvodu už aj vtedy vznikali falošné listiny v hojnom počte.“³ V súpise falošných, nesprávne datovaných či nedatovaných listín si predstavuje falzátor ako výrobcu lži, ktorému mala prinášať tvorba vydarených fálz zadosťučinenie.⁴

¹ Táto práca bola podporená agentúrou VEGA v rámci projektu: VEGA 2/0129/18: Panovnícka moc v stredoveku. Vývoj panovníckej moci od veľkomoravských kniežat po uhorských kráľov neskorého stredoveku.

² Zo starších autorov venoval falzám pozornosť predovšetkým KNAUZ, Nándor. Mikép ismerték fel őseink az oklevélhamisításokat. In *Új magyar Múzeum*. Budapest : 1857, s. 130-169. K motívom falzátorov v podmienkach vytvárajúcej sa kráľovskej kancelárie v 12. storočí stručne aj FEJÉRPATAKY, László. *A királyi kancellária az Árpádok korában*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1885, s. 19-21. Staršiu literatúru k problematike 19. storočia stručne zhrnul aj KARÁCSONYI, János. *Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1901, s. 7.

³ KARÁCSONYI, J. *Szent-István király oklevelei...*, s. 8.

⁴ KARÁCSONYI, János. *A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1902, s. 5.

Staršie, negatívne hodnotenie konania stredovekých falzátorov je pritom pre dobu svojho vzniku vcelku prirodzené. Jeho autori vnášali do historickej vedy spracovávaním listinného materiálu tak značného rozsahu dnes už zrejme nie celkom docenený prínos. Odhaľovanie listinných podvrhov sa pre historikov stávalo na jednej strane výzvou, na druhej znamenalo, často v dôsledku mylnej interpretácie či neodhalenia falošnej listiny pri historickom výskume, stratu drahocenného času. Pisár ako falzátor sa pre nich stával často „*personou non grata*“ uhorskej spoločnosti a odhaľovanie fálz oddeľovaním hodnotných prameňov od bezcenných.⁵ Keďže falzátor pracoval často so staršími predlohami, vytváral falzom údajne neprehľadnú zmes prvkov archaických a súčasných. Tým znemožnil akékoľvek poznávanie doby, do ktorej falzá datoval či obdobia, v ktorom ich spísal.

Čiastočnú korekciu pohľadu na uhorských falzátorov priniesli prakticky až súčasní autori. Tí za ich motívmi hľadajú už aj snahy o zachytenie reálneho stavu, týkajúceho sa hospodárskej základne či výsad inštitúcií, v záujme ktorých listinné falzá vytvárali. V mnohých prípadoch tak podľa nich nemuselo konanie falzátorov spôsobovať ujmu druhým stranám. Navyiac, obsahovú stránku niektorých falošných listín možno využiť pre potreby historického, lingvistického, cirkevno-právneho či iného výskumu.⁶ Vo všeobecnosti však pri bádani nad stredovekými falzami uhorskej proveniencie prevláda aj v súčasnosti skôr názor, ktorý za ich vznikom nachádza potrebu písomného zachytenia pozmenených či vymyslených informácií. Zorné pole historického bádania sa však v posledných desaťročiach podstatne rozšírilo, hľadajúc v pohľadoch modernej metodológie nové podnety a odpovede. Zahraníční autori sa zaujímajú pri skúmaní listinných fálz o ďalšie aspekty falšovania – historiografia sa v súčasnosti pýta na motívy falzátorov a na spôsoby vnímania falšovania listín v stredovekej spoločnosti.⁷

Nasledujúce riadky predstavujú prehodnotenie kultúrno-historického pozadia, ktoré mohlo stáť za vznikom najstarších listinných fálz v prostredí uhorských benediktínskych kláštorov. Možno ich vnímať ako náčrt jedného z východísk, ktorými je možné opúšťať tradičnejšie predstavy o potrebách, ktoré viedli k falšovaniu stredovekých listín. Domnievam sa, že je pri pohľade na uhorské falzá potrebné rozlíšiť motívy priekopníkov falšovateľského „remesla“ od falzátorov či kláštorných dielní, ktoré deformovali sofistikovanou činnosťou z politických, hospodárskych alebo osobných dôvodov výsady inštitúcií či jednotlivcov najmä v období neskorého stredoveku.

Podrobnejší náhľad do najstarších falošných písomností zároveň nabáda k úvahám nad existenciou staršej „kláštornej“ pamäte a mierou jej vplyvu pri vytváraní fálz.⁸ V príspevku sa

⁵ Explicitne vyjadril tento postoj Karácsonyi výstižnou metaforou o očisťovaní skutočnej pamiatky na kráľa Štefana (pravé listiny viažuce sa k jeho menu) od falošných nánosov blata a špiny (Štefanovi pripisované falzá). KARÁCSONYI, J. *Szent-István király oklevelei...*, s. 9. Jeho práca o listinách, ktoré sa hlásia k menu Štefana, tak ešte v duchu doby či aktuálnych potrieb historickej vedy smerovala výlučne k naplneniu tohto cieľa.

⁶ Týmto spôsobom už pristupuje k možnostiam ich interpretácie SZOVÁK, Kornél. *Monachorum pater ac dux. A bencés szerzetesség korai százada Magyarországon*. In *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Zost. I. Takács. Pannonhalma : 2001, s. 36-37.

⁷ Podnetom pre moje úvahy o povahe najstarších uhorských fálz sa stali práce: BROWN, Elizabeht. *Falsitas pia sive reprehensibilis. Medieval forgers and their intentions*. In *Fälschungen im Mittelalter*. Hannover : Hahn, 1988, s. 101-119; BROOKE, Christopher. *Approaches to Medieval Forgery*. In *Medieval Church and Society*. New York : New York University Press, 1971, s. 100-120; CONSTABLE, Gilles. *Forgery and plagiarism in the Middle Ages*. In *Archiv für Diplomatik 1983(29)*, s. 1-41. Z česky píšucich autorov v širšie koncipovanej štúdiu novšie podnetne ŠRÁMEK, Josef. *Aby události neunikli paměti. Středověká listinná falza a kláštery*. In *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 2/2009. Ideje, iluze a realita v dějinách*. Opava : Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historických věd, 2009, s. 13-37. Na ďalšie príspevky odkazujem ďalej v texte.

⁸ Kláštornou pamäťou označujem v práci kolektívne povedomie mníšskych konventov o počiatkoch vlastných rehoľných inštitúcií, ktoré sa prostredníctvom ústne tradovaných či písomne šírených informácií začlenilo do súboru nárokovaných privilégií, výsad alebo kláštorných majetkov. K pripomínaniu minulosti stredovekým kresťanským západom v širšom kontexte LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Praha : Argo, 2007, s. 83-94 (k prelínaniu ústne a písomne šíreného svedectva najmä s. 88-89).

tak snažím načrtnúť aj tému kolektívneho spomínania mníchov na najstaršie dejiny vlastnej rádovej inštitúcie. Tento postup považujem za cestu, ktorou sa je možné uberať aj pri zdanlivo vyčerpanej problematike listín, viažucich sa k menu prvého uhorského kráľa. Vzhľadom na obmedzený rozsah príspevku si nekladám ambíciu na vyčerpávajúci výklad okolností vzniku sledovaných fálz. Práca je skôr sondou do pozadia, ktoré mohlo stáť za vznikom falošných písomností rovnakého pôvodu. Zároveň predstavuje stručný úvod do problematiky falšovania listín so zameraním na uhorský stredovek, ktorú bude možné v tomto duchu podrobnejšie spracovať v štúdiu väčšieho rozsahu.

Pôvod najstarších uhorských kláštorov je spájaný s fundačnou činnosťou kráľa Štefana. Už v privilegiálnej listine Pannonhalského opátstva sa však zachovala zmienka o založení kláštora veľkokniežaťom Gejzom (*ab genitore nostro incepto*).⁹ Písomnosť sa hlási do roku 1001. Obsahuje cirkevné výsady, právo na desiatky Šomod'ského komitátu a v dodatku listiny súpis deviatich dedín (či miest na rybárčenie) s tretinou bratislavských mýt. Po celé stáročia trvajúcich sporoch sa názory obhajujúce pravosť listiny ukázali neudržateľné, no k všeobecnej zhode v otázke interpolovania pôvodného textu neprišlo dodnes.¹⁰ Listina predovšetkým nie je primitívnym falzom z 13. storočia, ale zjavne vydareným prepisom staršej predlohy, ktorá čerpala podnety z prostredia ríšskej cisárskej kancelárie.¹¹

Privilégium však neobsahuje len formálne zhody s písomnosťami cisárskeho dvora na prelome tisícročí (*scriptura longior*, arenga listiny), ale aj archaické prvky, ktoré sa vymykajú z ríšskej písárskej praxe.¹² Cirkevné výsady daroval opátstvu kráľ Štefan, čo ako cirkevno-právny nonsens odmietol a za interpoláciu označil už vynikajúci znalec ríšskych pomerov Harry Bresslau.¹³ Táto časť písomnosti je však považovaná skôr za prepis pôvodnej listiny. Je možné, že tu nemecký bádateľ napokon podcenil sakrálny rozmer kráľovskej hodnosti, podporovanej v špecifických podmienkach vytvárajúcej sa uhorskej cirkevnej organizácie pápežom.¹⁴ Privilégiá, formulované v listine ako (exempčné) slobody (*libertas*) opátstva Monte Cassino, či darované archaické insígnie (*capella, sandaliis*) sú v očividnom rozpore s nariadeniami

⁹ *Diplomata Hungariae Antiquissima. Accedunt Epistolae et Acta ad historiam Hungariae pertinentia, vol. I.* (ďalej DHA I.). Zost. G. Györffy. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1992, s. 39, č. 5/II.

¹⁰ Podrobnú historiografiu výskumu písomnosti spracoval THOROCZKAY, Gábor. Szent István pannonhalmi oklevelének historiográfiája. In *Mons Sacer (Pannonhalma 1000 éve)*. Pannonhalma : 1996, s. 90-109.

¹¹ Na túto skutočnosť poukázal už FEJÉRPATAKY, László. *A pannonhalmi apátság alapító oklevele*. Budapest : Knoll, 1878, s. 149-221, najmä s. 150, 177, 218-219.

¹² Novšie postrehy ku zhodám a odchýlkam privilegiálnej listiny od formálnych a obsahových znakov cisárskej kancelárie priniesol ÉRSZEGI, Géza. Szent István pannonhalmi oklevele. In *Mons Sacer (Pannonhalma 1000 éve)*. Pannonhalma : 1996, s. 48-50.

¹³ BRESSLAU, Harry. Internationale Beziehungen im Urkundenwesen des Mittelalters. (Exkurs : Zu den Urkunden König Stephans von Ungarn). In *Archiv für Urkundenforschung* 6, 1918, s. 67-68.

¹⁴ Téma právomocí kráľa Štefana pri zriaďovaní cirkevnej organizácie v Uhorsku je neustále diskutovanou otázkou historickej vedy. Porov. FRAKNÓI, Vilmos. *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. Budapest : A Magyar tudományos akadémia, 1895, s. 7-11; KNAPEK, Ludovít. *Obsadzovanie uhorských biskupstiev od X. do konca XIV. storočia so zvláštnym zreteľom na pápežské zásahy a na postavenie uhorských kráľov*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1934, s. 31-44; GYÖRFFY, György. *István király és műve*. Budapest : Gondolat kiadó, 1977, najmä s. 180-181; GERICS, József. Szent István királyá avatásának történetéhez. In *Egyház, állam, gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest : Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1995, s. 28-36; ERDŐ, Péter. *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Budapest : Osiris kiadó, 2001, s. 173-181; MÚCSKA, Vincent. *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2004, s. 57-62.

cirkevných synod, ktoré vznikali na prahu 12. storočia.¹⁵ Keďže ich v tejto forme nenachádzame ani vo falošných zakladacích listinách iných kráľovských kláštorov, je možné korene týchto výsad hľadať aj v dobách predchádzajúcich prvé interpolácie textu.¹⁶

Aj za hospodárskym zabezpečením kláštora desiatkami, mýtnymi poplatkami a výnosmi z kláštornej pôdy možno nachádzať dar kráľa Štefana – povedomie o desiatkoch pridelených opátstvu sa nachádza už aj v listine pápeža Paschala II. z roku 1102 či vo svätoštefanských legendách.¹⁷ Podobne predstavovali donáciu prvého benediktínskeho kláštora v Břevnove už pri jeho založení kniežacie desiatky, vyčlenené pôvodne pre potreby pražského biskupstva z Litoměřicka, Bilínska a Děčína.¹⁸ Čo sa týka mýtnych poplatkov, dve tretiny z nich patrili už za vlády kráľa Kolomana panovníkovi. Mýt z trhov sa ako donácie Štefana domáhal pre Zoborský kláštor začiatkom 12. storočia aj opát Gaufred.¹⁹ Aj lokality, ktoré patrili podľa privilegálnej listiny Pannonhalskému kláštoru za vlády kráľa Štefana, spomína už súpis jeho majetkov z obdobia panovania kráľa Ladislava.²⁰ Do písomnosti sa mohli dostať neskôr ako interpolácie vsuvky o práve kláštora na desiatky z vína hostí (*vinumque hospitum*) či príliš obširne zdôvodnenie, ktoré viedlo panovníka k darovaniu desiatkov a k odškodneniu vesprímskeho biskupa donáciou kráľovského dvora. Spôsob formulácie týchto privilégií tu už zrejme reagoval na potreby neskorších čias – predovšetkým na vyberanie desiatkov hostí (*hospites*) ako prisťahovalcov a na vlečúce sa spory o desiatky s biskupom.²¹

V prostredí benediktínskych kráľovských fundácií však vznikali aj falošné zakladacie listiny, ktoré sa neopierali o donáciu kráľa, spisomnenú už v čase zakladania kláštora. Sotva možno inak vysvetľovať skutočnosť, že sa v týchto falzách objavujú časti, ktoré prezrádzajú inšpiráciu falzátorov pannonhalským privilegiom alebo zakladacou listinou biskupstva v Päťkostolí. Falošné zakladacie listiny kláštorov v Bakonybély či Zalavári obsahujú súpis dedín a desiatkov darovaných Štefanom, pridávajú opátom právo na používanie biskupských insígnií a vynímajú tieto opátstva spod právomoci diecéznych biskupov.²² Netradičný spôsob zaznamenania týchto insígnií v dikcii listín (*ornamenta pontificalia*), značný počet lokalít patriacich kláštorom, úsilie o zisk súdnej právomoci nad obyvateľstvom patriacim opátstvám a sankcie voči narušiteľom neskôr napadaných práv predstavujú len niektoré z významných

¹⁵ DHA I, s. 39-40, č. 5/II. Ostrihomská synoda zakazovala opätom používanie mitry, sandálov, rúcha (*rocheta*) a iných, nešpecifikovaných biskupských insígnií. ZÁVODSZKY, Levente. *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest : A Szent-István társulat, 1904, s. 106.

¹⁶ Zakladacie listiny ďalších kráľovských kláštorov si na výsady Monte Cassina nenárokujú, nespomínajú však medzi nárokovými privilegiami ani právo na prenášanie prenosného oltára (*capella*) pred opátmi. Na možnosti posunu interpretácie termínu „*capella*“ (relikvia → prenosný oltár) už v stredovekej spoločnosti 12./13. storočia upozornil ÉRSZEGI, G. *Szent István pannonhalmi oklevele...*, s. 56.

¹⁷ DHA I, s. 333-334, č. 117; *Vita maior Sancti Stephani Regis*. In *Scriptores Rerum Hungaricarum*, vol. II (ďalej SRH II). Ed. E. Szentpétery. Budapest : Nap kiadó, 1938, s. 383-384; *Vita Sancti Stephani ab Harvico episcopo conscripta*. In SRH II, s. 409-410.

¹⁸ *Codex Diplomaticus et Epistolaris Regni Bohemiae*, (CDB), tom. I. Zost. G. Friedrich. Praha : 1914 – 1917, s. 45, č. 38; K povahe týchto desiatkov viac: ŽEMLIČKA, Josef. „Decimas trium provinciarum“ pro klášter v Břevnově (K hmotnému zajištění nejstarších klášterních fundací v Čechách). In *Ludzie, kościół, wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Śródkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*. Zost. W. Iwańczak. Warszawa : Instytut Historii, 2001, s. 132. Polemicky k definícii cirkevných desiatkov v listine: BOLINA, Pavel. *Desátková problematika listiny papeže Jana XV. pro břevnovský klášter*. Dostupné na Studia Mediaevalia Pragensia, s. 1-11. [online]. [cit. 2017-07-14]. Dostupné na internete: <http://praha5.ff.cuni.cz/smp/sites/default/files/Bolina_desátky_Břevnov.pdf>.

¹⁹ *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, tom. I* (ďalej CDSI I). Ed. R. Marsina. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1971, s. 63, č. 68.

²⁰ DHA I, s. 295-301, č. 100.

²¹ Spory o desiatky z vína hostí sú doložené od začiatku 13. storočia. Porov. ERDÉLYI, László. *A pannonhalmi Szent-Benedek rend története I. A pannonhalmi főapátság története* (ďalej PRT I). Budapest : A Szent-István társulat, 1902, s. 645, č. 59.

²² DHA I, s. 86-92, č. 14; s. 98-103, č. 17; s. 113-119, č. 26.

indícií, ktoré posúvajú vznik týchto listín hlbšie do 13. storočia. Zároveň poukazujú na dobu, v ktorej vytváraním fálz reagovali konventy už na konkrétne historické udalosti. Nebolo tomu tak vždy – reakciou na rozvrátené pomery na majetkoch Zoborského opátstva po roku 1108 sa ešte nestala snaha o vyhotovenie falošnej listiny. Opát si vystačil s potvrdením kláštorných majetkov kráľom Kolomanom, pri obrane práva na tretinu trhových mýt či iných poplatkov z obchodovania sa však už odvolával na autoritu svätého kráľa. Najneskôr v prvej polovici 13. storočia sa o ňu opierali už všetci falzátori, ktorí sa snažili obhájiť či získať pre kráľovské kláštory napadnuté a sporné majetky či výsady.

Osobitné postavenie niekde medzi falošnou alebo výrazne interpolovanou písomnosťou zaujíma zakladacia listina opátstva v Pécsvárade.²³ Zachovala sa prostredníctvom neskorších odpisov, ktoré obsahujú aj donácie Domoslava, Ladislava a Bela II.²⁴ Opátstvo mohlo dostať do daru už v dobe založenia kláštora pôdu, lesy, vinice, rybníky či dediny, obývané pôvodne slobodným obyvateľstvom s rozličným spoločenským postavením.²⁵ Pôvodný rozsah lokalít nepoznáme (ich výpočet je jednoznačne dielom interpolátora) a známy už pravdepodobne nebol ani neskorším generáciám tunajších mníchov. Novší výskum však upozornil na pravdepodobnosť existencie pôvodnej predlohy z čias vlády kráľa Štefana či aspoň z 11. storočia. Poukazujú na ňu v iných falzách absentujúce údaje o pridelení ochrany kláštora (*ducentis militibus*) v prípade jeho ohrozenia, informácie o vojenskom sprievode na cestách opáta za kráľom (*duodecim equites*) či zmienka o nedeľných trhoch pred kláštorným kostolom sv. Petra.²⁶

Uvedené príklady poukazujú na skutočnosť, že autori listinných fálz do starších, často veľmi skromných vrstiev kláštorných výsad, výnosov alebo majetkov zaraďovali privilégia, ktoré mali riešiť aktuálne potreby konventov, zároveň im prinášať hospodárske či spoločenské zvýhodnenie. V záujme čo najťažšie napadnuteľnej legitimizácie skutočných či nárokovaných výhod sa ich snažili predstaviť ako autentické záznamy z dôb fundácie kláštora. Tým ich zároveň ako donácie Štefana posilnili autoritou svätého kráľa. Tieto aktivity nekorešponujú s našimi predstavami o vnímaní falšovania ako neprijateľného konania, ktoré si zasluhovalo aj v rámci stredovekej spoločnosti odsúdenie a následný trest. Ťažko zodpovedateľnou je v tejto súvislosti aj otázka, do akej miery vnímali falšovanie ako amorálne falzátori, v našom prípade mnísi ako príslušníci zbožnej, v krajne rigoróznom prostredí existujúcej komunity.

Štúdie, v ktorých sa autori zameriavajú na motívy falšovania písomností a na dôsledky, ktoré z činnosti falzátorov vyplývali, prinášajú postrehy k niekoľkým jej aspektom. Možnosti priaznivé pre tvorbu fálz ovplyvňovali nepochybne mnohé faktory (osobnosť falzátorov, prípadná absencia kráľovskej kancelárie, autorita cirkevných elít, nároky spájané kláštornou tradíciou s významnými panovníkmi, postavenie nárokujúcej si inštitúcie v spoločnosti a iné). Autori ich interpretujú v širokej škále príčinných súvislostí. Korene falšovania nachádzajú v dychtivosti kláštorov a biskupstiev po výsadách iných významných inštitúcií, v snahách posilniť alebo rozšíriť v časoch nárastu významu písomného svedectva vlastné výhody, či v úsilí ochrániť ich pred bezprostredným vonkajším ohrozením.²⁷ Obdobie 11.-12. storočia označujú historici za kritickú dobu, v ktorej prichádzalo k prenášaniam pôvodne nespísomných

²³ Porov. SZENTPÉTERY, Imre. Szent István király pécsváradai és pécsi alapítólevele. In *Értekezések a történelmi tudományok köréből XXIV/10*. Budapest : A Magyar tudományos akadémia, 1918, s. 614-620; KRISTÓ, Gyula. Szent István pécsváradai okleveléről. In *Magyaroknak eleiről. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendősk Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged : 1999, s. 308-312.

²⁴ DHA I, s. 77-79, č. 12.

²⁵ „Nos...monasterium Sancti Benedicti ad radicem Montis Ferrei diligenter construximus et [...] idem monasterium ex donativis nostris [...] dotavimus terris, silvis, pisciniis, vineis, villis, populis, tam liberis, quam servis...” DHA I, s. 72, č. 12.

²⁶ KRISTÓ, G. *Szent István pécsváradai okleveléről...*, s. 317-319.

²⁷ Týmto spôsobom o motívoch falzátorov v zhrnutí BROWN, E. *Falsitas pia sive reprehensibilis...*, s. 118.

výsad na pergamen.²⁸ Časť autorov odlišuje motívy falzátorov, usilujúcich o osobný prospech, od falzátorov presadzujúcich záujmy inštitúcií.²⁹ Gilles Constable navyše kladie do popredia vyššie ciele, ktorým mala slúžiť stredoveká spoločnosť – tie viedli následne k akceptácii a ospravedlňovaniu falšovania. V záujme konštruovanej pravdy sa falzá vytvárali ich zaštitením menami panovníkov, svätcov či božími zámermi.³⁰ Aj Christopher Brooke kladie dôraz na mlčanie lojálnych spoločenských, predovšetkým cirkevných vrstiev. Tie mohli vnímať falšovanie ako bežnú, iba vo výnimočných prípadoch napadnuteľnú činnosť. Falšovanie tak síce teoreticky predstavovalo odsúdeniahodné konanie, ale v praxi sa ako metóda na dosiahnutie určitých výhod stávalo bežne využívaným prostriedkom.³¹

Argumentácia o významnej miere akceptácie a ospravedlnenia konania falzátorov nie je prijímaná všeobecne. Elizabeth Brown poukazuje vo svojej štúdií na absenciu dôkazov, ktoré by svedčili o ospravedlňovaní falšovania stredovekou spoločnosťou ako tolerovanej činnosti. Spochybňuje tak aj neobviniteľnosť tých falzátorov, ktorých mala viesť k výrobe fálz zbožná motivácia. Stredoveké elity podľa nej pokladali mnohé falzá za autentické listiny, akceptovali ich a uznávali, čo však neznamená, že sa stotožňovali s falšovaním ako takým – na ich odhalenie v tej dobe jednoducho chýbali účinné mechanizmy.³² Na druhej strane vyzdvihuje Alfred Hiatt snahy pápežov o dôsledné postihnutie falzátorov od druhej polovice 12. storočia. V prameňoch anglickej proveniencie sa objavujú rady a postupy, ako odhaliť falzátorov, čo svedčí o rastúcom počte podvrhov, ale aj o zvýšenom úsilí pápežskej kúrie o ich elimináciu.³³

Predchádzajúce riadky ponúkajú iba nepatrnú sondu do rozsiahlej problematiky – nie je možné rozvíjať ju na obmedzenom priestore tohto príspevku. Už naznačené však poukazuje na úskalía prílišného zovšeobecňovania. Listinné falzá vznikali v rozličnom čase a priestore často za odlišných podmienok, všeobecné tendencie sa preto hľadajú ťažko. Od čias zneužitia známych „veľkých“ fálz (Konštantínova donácia, pseudoisidorské dekretálie 9. storočia, symmachovské falzá a iné) sa výrazne menili motívy falzátorov.³⁴ Do okrajových oblastí christianizovaného sveta sa šírilo písmo a inštitúcie, ktoré začínali pociťovať potrebu zaznamenávania starších, zvykovým právom akceptovaných ústnych svedectiev.³⁵ Pre zamyslenie sa nad vznikom uhorských fálz je tak nevyhnutné mať na zreteli všeobecnejšie koncipované závery, zároveň však pri pátraní po neistej pamiatke na dary kráľa Štefana zohľadniť špecifiká vytvárajúceho sa kresťanského kráľovstva.

V otázke vytvárania najstarších fálz v uhorskom prostredí možno predpokladať prijímanie západných vzorov. Vznikali takmer výlučne v rámci cirkevných komunit; aj samotná diplomatická prax sa napokon rozšírila s prichádzajúcimi členmi cisárskej kancelárie z ríše.³⁶ Tí však prinášali importy do povrchne christianizovaného prostredia bez kontinuálnej návaznosti na staršie formy cirkevnej organizácie či na staršiu tradíciu spisomňovania kráľovských darov. Ak je pre západnú medievistiku obdobie 11. a 12. storočia obdobím

²⁸ Porov. BROOKE, CH. *Approaches to Medieval Forgery...*, s. 102-103; CONSTABLE, G. *Forgery and plagiarism...*, s. 32-35.

²⁹ CONSTABLE, G. *Forgery and plagiarism...*, s. 7.

³⁰ CONSTABLE, G. *Forgery and plagiarism...*, s. 10-13, 26.

³¹ BROOKE, CH. *Approaches to Medieval Forgery...*, s. 101-102, 114.

³² BROWN, E. *Falsitas pia sive reprehensibilis...*, s. 106-109.

³³ HIATT, Alfred. *The Making of Medieval Forgeries. False documents in fifteenth-century in England*. Toronto : University of Toronto Press, 2004, s. 25-26.

³⁴ V tejto súvislosti možno pripomenúť „veľké“ novoveké falzum, pripisované pápežovi Silvestrovi II., ktoré reagovalo predovšetkým na potreby uhorských kráľov v snahách o posilnenie vlastného patronátneho práva vo vzťahu k uhorskej cirkvi. Podrobnú analýzu listiny vykonal KARÁCSONYI, J. *Szent István király oklevelei...*, s. 178-216.

³⁵ O prelínaní zvykového práva a písma v súvislosti s postupným rozširovaním fálz už podrobnejšie ŠRÁMEK, J. *Aby události neunikli paměti...*, s. 15-17.

³⁶ K autorstvu Pannonhalskej listiny tzv. Heribertom C, pôvodne pisárom cisárskej kancelárie za vlády Otta III., novšie mierne kriticky ÉRSZEGI, G. *Szent István pannonhalmi oklevele...*, s. 67-68.

rozmachu falšovania písomností, s určitým posunom ho možno predpokladať aj v Uhorsku.³⁷ Absencia inštitúcií, ktoré by spísomňovali staršie donácie a právne dôsledky, ktoré z nich vyplývali tu mohla viesť dokonca k výraznejšej potrebe ich zaznamenania v čase rozšírenia písomných dokumentov aj v porovnaní so západným prostredím.³⁸ Ak je možné tieto staršie donácie nájsť tak často pri mene kráľa Štefana, je možné ich neskoršie priradovanie k menu svätého panovníka považovať za pomerne rozšírenú písársku prax. Bolo tak v stredoveku pre cirkevné elity bežné amorálne konanie, odsúdené v dobovom vnímaní aj s ich autormi na zatratenie? Kam sa v tom prípade vytratila v religióznom prostredí sebareflexia a kresťanská mravnosť zbožných vrstiev?

Už prenikanie do tajov teologického myslenia významných cirkevných osobností predstavuje pre bádateľov cestu plnú úskalí; o to náročnejšie je tak hľadanie hodnôt, v ktorých boli ukotvené morálne zásady anonymných falzátorov.³⁹ Pri ich nachádzaní je možné mať na zreteli falzátormi konštruovanú pravdu tak, ako ju pri nachádzaní ich motívov predpokladali Constable či Horst Fuhrmann. Týmto autorom uvádzané príklady poznáme aj z prostredia uhorských benediktínov; požiare či vojenské vpády ničili staršie doklady, no strata cennej písomnosti nemohla znamenať rezignáciu na konfirmáciu či sfalšovanie stratenej listiny. Legitimita nárokov nezanikala spoločne s listinou, bola však už zafinovaná subjektívnym zdôvodnením falzátora; formálne, objektívne a jasne definované ukotvenie práva nemalo v spoločnosti miesto.⁴⁰ Morálne zásady falzátorov tak mohli formovať hospodárske potreby kláštorov, lojalita mníchov s pevnými väzbami na vlastnú inštitúciu, vnímanie starších výhod ako kláštorom od dávnych čias patriacich privilégií, pocit krivdy pri spochybňovaní výsad či zaberanie kláštorných majetkov. Bolo teda pre falzátorov, ktorí pracovali pre potreby svojich inštitúcií amorálnym vytváranie falošných písomností (vrátane dômyselného falšovania kráľovských pečatí!) alebo ich nespísanie ohrozením všeobecného dobra vlastného kláštora a v konečnom dôsledku Božieho poriadku? Otázku nie je možné zodpovedať jednoznačne, domnievam sa však, že už možnosť jej položenia nabáda pri prenášaní súčasných požiadaviek na morálne kvality ľudí raného alebo vrcholného stredoveku k opatrnosti.⁴¹

Najstaršie snahy o prešetrenie podozrivých listín v uhorskom prostredí neboli motivované ohrozením mravných zásad, ale hospodárskymi motívmi a snahami o nápravu cirkevno-právnych pomerov. Pannonhalmskí opáti sa cítili napriek výnimočnému postaveniu ohrození na svojich cirkevných výnosoch od začiatku 12. storočia.⁴² Opáti sa tak opakovane usilovali o ich potvrdenie pápežskými listinami a kráľovskými konfirmáciami. Pred rokom 1210 si robilo nároky na šomodské desiatky opátstvo v Šomodvári. Spory skončili zmierom a uznaním práv Pannonhalmy na základe ich donácie kráľom Štefanom.⁴³ Na žiadosť opáta Uroša nariadil na sklonku roka 1213 posilniť a obnoviť (*corroborare et renovare*) Štefanovo privilégium

³⁷ S časovým sklzom oproti západnému prostrediu počíta aj ŠRÁMEK, J. *Aby události neunikli paměti...*, s. 17. Nebývalé rozšírenie fälz v Čechách tak kladie do 13. storočia.

³⁸ Genéza falošných či interpolovaných zakladacích listín v Pécsvárade a Pannonhalme má dlhý vývoj, autori tu predpokladajú zásahy do pôvodného textu už od 11./prvej polovice 12. storočia. Porov. ÉRSZEGI, G. *Szent István pannonhalmi oklevele...*, s. 75; KRISTÓ, G. *Szent István pécsváradí okleveléröl*, s. 320-321.

³⁹ K rôznym aspektom teologického myslenia významných osobností 11. – 12. storočia, ale predovšetkým k morálnym dilemám týchto autorov prináša zaujímavé postrehy na základe rozboru ich autobiograficky ladených intelektuálnych vyznaní (v českom preklade) GUREVIČ, Aron Jakovlevič. *Jedinec a společnost středověkého západu*. Praha : Argo 2016, s. 210-265.

⁴⁰ FUHRMANN, Horst. *Středověk je kolem nás*. Praha : H&H, s. 56-58. K úvahám o vzniku falošných listín v diele známeho historika ma však nasmerovala až v aktuálnom príspevku citovaná štúdia Josefa Šrámka (tu na s. 18). Za myšlienky Horsta Fuhrmanna tak vyjadrujem autorovi aspoň na tomto mieste vďačnosť.

⁴¹ Constable navyše upozorňuje na skutočnosť, že súčasné (avšak dnes už problematizované) zaradovanie interpolovaných listín s autentickým jadrom medzi falzá nemožno v žiadnom prípade spájať s predstavami o falošnej písomnosti v stredoveku. CONSTABLE, G. *Forgery and plagiarism...*, s. 10.

⁴² Svedectvom obáv opáta je spomínaná pápežská listina Paschala II. z roku 1102. DHA I, s. 331-334, č. 117.

⁴³ PRT I, s. 617, č. 30; s. 632, č. 45.

Ondrej II.⁴⁴ Keď sa spor o desiatky a iné, dlhotrvajúce sporné záležitosti medzi opátom a vesprímskym biskupom dostali v roku 1215 pred pápeža Inocenta III., predložil opát na obranu svojich práv opätovne privilégium Štefana. Listinu sa snažil biskup niekoľkými spôsobmi spochybníť, údajne pod náporom argumentov opáta bol však nútený ustúpiť.⁴⁵ Pápež listinu označil za pravú a dal ju v záujme obrany proti ďalšiemu napádaniu jej autenticity (*vitium falsitatis*) prepísať. Konfirmáciu následne potvrdil aj kráľ. Opátstvo si tak aj pred pápežmi (často aj za osobnej prítomnosti ambiciózných opátov) a panovníkmi svoje nároky obhájilo – listina bola považovaná za autentickú. Okrem argumentačnej schopnosti opátov treba mať pravdepodobne na zreteli privilegované postavenie opátstva. O starobylosti tohto statusu, spájaného s kráľom Štefanom, mali miestni mnísi povedomie po celé stáročia existencie kláštora.

Opáti si nárokovali aj na exempčnú právomoc kláštora a na biskupské insígnie, avšak toto konštatovanie platí aj pre iné kráľovské fundácie. Vznik týchto nárokov možno predpokladať pred vydaním synodálnych nariadení, teda pred začiatkom 12. storočia. Tie zakazovali najmä používanie insígnií, nepriamo tak dokazujú, že sa opáti cítili byť už v tom čase oprávnení používať odznaky biskupov. Nevzdali sa ich ani v ďalších storočiach a snažili sa naďalej aj o vymanenie sa spod právomoci diecéznych biskupov. Zmienku o staršom práve na exempciu kláštora v Pécsvárade obsahovala, na základe prepisov údajne požiarom zničenej zakladacej listiny kráľa Štefana, aj Gejzom II. v roku 1158 vyhotovená listina.⁴⁶ Falzatori tak zaraďovali cirkevné výsady do konfirmácií a listinných fálz ako niečo, na čo si činili nároky od ranej existencie vlastných kláštorov. Povedomie o výnimočnom postavení rehoľných domov nebolo prekryté ani prísne sa tváriacimi zákazmi cirkevných synod a v pamäti kláštorných konventov bolo pestované naďalej.

Kláštory sa ako darov kráľa domáhali aj majetkov a pravidelných poplatkov. Ekonomická náročnosť založenia kláštora a následná nutnosť zabezpečenia jeho hospodárskych potrieb je nespochybniteľná. Zakladateľ poskytoval kláštorom hmotné prostriedky, prameniace v pozemkovom vlastníctve, darovanom služobníctve a hospodárskych výnosoch. Dôležitým zdrojom kláštorných príjmov boli aj poplatky, pridelované opátom z pôvodných kráľovských či biskupských platieb.⁴⁷ Rozsah kláštorných majetkov sa rozrastal po celé 11. storočie – o existencii lokalít, ktoré patrili benediktínskym kláštorom už v tomto období sa zachovali hodnoverné záznamy. Ako niečo, čo im patrilo od „nepamäti“ sa tieto majetky, dopĺňané o nové donácie, stávali súčasťou predstáv mníchov o neodcudziteľnom práve na ne. Ich pôvod spájali, predovšetkým ak upadli mená neskorších štedrých darcov do zabudnutia, s donáciami zakladateľa a pôvodného svetského patróna ich kláštora. Jednalo sa v konečnom dôsledku o najúčinnjší spôsob, akým bolo možné ochrániť nároky opátstva voči svetským a cirkevným predstaviteľom.

Na záver sa možno pri zamyslení nad kolektívnou pamäťou konventov, sprítomňovanou v listinných falzách, vrátiť ešte raz k písomnostiam pravým. Nikde snáď nevystupuje potreba písomného svedectva tak naliehavo ako v zoborských listinách. Vznikli len v dôsledku nepokojných čias, ktoré ohrozili majetky a príjmy Zoborského opátstva. Opát sa tu pri spore s kráľovskými vyberačmi mýt odvolával na spomienky tých, ktorí pamätali časy kráľa Štefana či aspoň jeho nasledovníkov. Útržky raných dejín kláštora prežívali prostredníctvom ústnej tradície, ktorá ich sčasti oklieštené a deformované posúvala nasledujúcim generáciám. Stopy

⁴⁴ PRT I, s. 625, č. 39.

⁴⁵ „Cum inter vos et [...] Vesprimiensem episcopum super decimis comitatus Simigiensis et rebus aliis longa coram nobis controversia verteretur, vos ad iuris vestri defensionem privilegium Sancti Stephani regis produxistis, quod idem episcopus multis modis nisus est inprobare.“ PRT I, s. 633, č. 47.

⁴⁶ DHA I, s. 76, č. 12.

⁴⁷ Podrobne o jednotlivých aspektoch hospodárskeho zabezpečenia najstarších kláštorov ŽEMLIČKA, Josef. Hmotné zabezpečení nejstarších benediktínských klášterů v Čechách. In *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Zost. P. Sommer. Praha : Nakladatelství lidové noviny, 2006, s. 265-276.

po tejto tradícii však možno nachádzať aj vo falošných zakladacích listinách ďalších benediktínskych kláštorov. Spoločne s nánosom neskorších, často účelovo menených dát prežívala v zlomkoch autentických informácií z ich najstarších čias.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- BOLINA, Pavel. *Desátková problematika listiny papeže Jana XV. pro břevnovský klášter*. Studia Mediaevalia Pragensia. [online]. [cit. 2017-07-14]. Dostupné na internete: <http://praha5.ff.cuni.cz/smp/sites/default/files/Bolina_desátky_Břevnov.pdf>.
- BRESSLAU, Harry. Internationale Beziehungen im Urkundenwesen des Mittelalters. (Exkurs: Zu den Urkunden König Stephans von Ungarn). In *Archiv für Urkundenforschung* 6, 1918, s. 65-76. ISBN 081-4709-68-0.
- BROOKE, Christopher. Approaches to medieval forgery. In *Medieval Church and Society. Collected essays*. New York : New York University Press, 1971, s. 100-120.
- BROWN, Elizabeth. Falsitas pia sive reprehensibilis. Medieval forgers and their intentions. In *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongress der Monumenta Germaniae Historica München, 16. – 19. September 1986 (Vol. 1 – 5)* Hannover : Hahn, 1988, s. 101-119. ISBN 377-5251-55-3.
- CONSTABLE, Gilles. Forgery and plagiarism in the Middle Ages. In *Archiv für Diplomatik*, roč. 29. Köln : Böhlau-Verlag, 1983, s. 1-41. ISSN 0066-6297.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, tom. I. Zost. G. Friedrich. Praha : 1914 – 1917. 567 s.
- Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, tom. I. Zost. R. Marsina. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1971. 472 s.
- Diplomata Hungariae Antiquissima. Accedunt Epistolae et Acta ad historiam Hungariae pertinentia*, vol. I. Zost. G. Györffy. Budapest : Akadémiai Kiadó. 544 s.
- ERDÉLYI, László. *A pannonhalmi Szent-Benedek rend története I. A pannonhalmi főapátság története*. Budapest : A Szent-István társulat, 1902. 827 s.
- ERDŐ, Péter. *Egyházzog a középkori Magyarországon*. Budapest : Osiris kiadó, 2001. 269 s. ISBN 963-379-877-9.
- ÉRSZEGI, Géza. Szent István pannonhalmi oklevele. In *Mons Sacer (Pannonhalma 1000 éve)*. Pannonhalma : 1996, s. 47-89. ISBN 963-85471-7-0.
- FEJÉRPATAKY, László. *A királyi kancellária az Árpádok korában*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1885. 152 s.
- FEJÉRPATAKY, László. *A pannonhalmi apátság alapító oklevele*. Budapest : Knoll, 1878. 221 s.
- FRAKNÓI, Vilmos. *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. Budapest : A Magyar tudományos akadémia, 1895. 559 s.
- FUHRMANN, Horst. *Středověk je kolem nás*. Praha : H&H, 2006. 410 s. ISBN 80-7319-042-7.
- GERICS, József. *Egyház, állam, gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest : Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1995. 318 s. ISBN 963-8472-11-1.
- GYÖRFFY, György. *István király és műve*. Budapest : Gondolat Kiadó, 1977. 667 s. ISBN 963-281-221-2.
- GUREVIČ, Aron Jakovlevič. *Jedinec a společnost středověkého západu*. Praha : Argo, 2016. 350 s. ISBN 978-80-257-1871-1.
- HIATT, Alfred. *The Making of Medieval Forgeries. False Documents in Fifteenth-century in England*. Toronto : University of Toronto Press, 2004. 240 s. ISBN 978-0802089519.
- KARÁCSONYI, János. *A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1902. 143 s.
- KARÁCSONYI, János. *Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1901. 223 s.

- KNAPPEK, Ľudovít. *Obsadzovanie uhorských biskupstiev od X. do konca XIV. storočia so zvláštnym zreteľom na pápežské zásahy a na postavenie uhorských kráľov*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1934. 265 s.
- KNAUZ, Nándor. Mikép ismerték fel őseink az oklevélhamisításokat. In *Új magyar Múzeum*, roč. 7, č. 1, 1857, s. 130-169.
- LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Praha : Argo, 2007. 264 s. ISBN 978-80-7203-862-6.
- KRISTÓ, Gyula. Szent István pécsváradi okleveléről. In *Magyaroknak eleiről. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő s Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged : 2000, s. 307-321.
- MÚCSKA, Vincent. *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2004. 139 s. ISBN 80-8892-84-7.
- Scriptores Rerum Hungaricanum*, vol. II (ďalej SRH II). Zost. I. Szentpétery. Budapest : Nap kiadó, 1938. 799 s.
- SZENTPÉTERY, Imre. Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. In *Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV/10*. Budapest : A Magyar tudományos akadémia, 1918, s. 583-637.
- SZOVÁK, Kornél. Monachorum pater ac dux. A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon. In *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Zost. I. Takács. Pannonhalma : 2001, s. 35-47. ISBN 963-9053-48-1.
- ŠRÁMEK, Josef. Aby události neunikli paměti. Středověká listinná falza a kláštery. In *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, roč. 2. Ideje, iluze a realita v dějinách. Opava : Slezská univerzita v Opavě, 2009, s. 13-37. ISSN 1803-411X.
- THOROCZKAY, Gábor. Szent István pannonhalmi oklevelének historiográfiája. In *Mons Sacer (Pannonhalma 1000 éve)*. Pannonhalma : 1996, s. 90-109. ISBN 963-85471-7-0.
- ZÁVODSZKY, Levente. *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest : A Szent-István társulat, 1904. 215 s.
- ŽEMLIČKA, Josef. „Decimas trium provinciarum“ pro klášter v Břevnově (K hmotnému zajištění nejstarších klášterních fundací v Čechách). In *Ludzie, kościół, wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Śródkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*. Zost. W. Iwańczak. Warszawa : Instytut Historii, 2001, s. 125-134. ISBN 83-7181-223-X.
- ŽEMLIČKA, Josef. Hmotné zabezpečení nejstarších benediktinských klášterů v Čechách. In *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Zost. P. Sommer. Praha : Nakladatelství lidové noviny, 2006, s. 265-276. ISBN 80-7106-790-3.

„...*DEROWEGEN SIND WIR, WIR, WIR, SAG ICH, DIE RECHTE WARE KIRCH GOTTE.*“
PĚT LUTERÁNSKÝCH KÁZÁNÍ MATTHIASE HOĚHO VON HOĚNEGG (1580 – 1645)²

Aneta Kubalová

Katedra historie, Univerzita Palackého Olomouc

Abstrakt: *Následující studie analyzuje pět kázání luteránského teologa Matthiase Hoëho von Hoënegg (1580 – 1645) z doby jeho krátkého, ale významného pobytu v Praze v letech 1611 – 1613. V textu je věnována pozornost argumentačním strategiím, které využíval při budování konfesijní identity luterána. Konfesijní roztržky v ideové rovině Hoëho kazatelské produkce jsou směřovány zejména k příslušníkům římskokatolické církve (obzvláště k jezuitskému řádu), vztah k českému reformnímu hnutí a jednotě bratrské je v rámci zkoumaného pramenného korpusu marginalizován.*

Klíčová slova: Matthias Hoë von Hoënegg (1580 – 1645). Luteránství. Staré Město pražské. Konfese. Kazatelská produkce. Kázání.

Abstract: *The essay deals with the preaching activity of Lutheran Orthodox preacher Matthias Hoë von Hoënegg (1580 – 1645) during his stay in Prague between years 1611 – 1613. In this time Hoë von Hoënegg worked as the exponent of the German-speaking Lutheran community, he got involved in the education system and the building of St. Salvator Church in Old Town Prague. In the analysed sermons are studied argumentations and the way, how Matthias Hoë coped with the different doctrines of the other religious movements in the context of the confessional plurality before 1620 (Battle of White Mountain). The research of Hoë's preaching activity refers to the confirmation of Lutheran doctrine and the creating the boundaries in relation to other confessions, especially the Roman Catholic Church.*

Key words: Matthias Hoë von Hoënegg (1580 – 1645). Lutheran. Old Town Prague. Confession. Preaching activity. Sermons.

Majestát na náboženskou svobodu potvrzený císařem Rudolfem II. v roce 1609 legalizoval evangelickou víru, do níž lze zahrnout příslušníky luteránské konfese a jednoty bratrské. Tento čin podpořil rozvoj náboženské plurality, v rámci níž paralelně koexistovalo několik konfesí. Ihned po vydání Majestátu se začala institucionálně etablovat také luteránská církev, především v prostředí německého obyvatelstva. Nově vzniklé luteránské sbory v Praze postrádaly kostely pro konání řádné bohoslužby v německém jazyce, využívaly tudíž utrakvistické chrámy.³ V roce 1611 byl na pokyn saského kurfiřta Kristiána II. poslán do Prahy

¹ HOË, Matthias von Hoënegg. *D. Hoe Gründliche Anleitung, was die Einfeltigen Christen von der würdigkeit des heiligen Abendmals von der Gegenwart des Leibs vnd Bluts Jesu Christi von der Zal der sieben Sacramenten, von der einen Gestalt vnd andern dergleichen Puncten halten vnd gleuben sollen.* Leipzig, 1613. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel (dále již jen HAB), sign. J 124 (8), s. 24. VD17 23:270190Y.

² Studie vznikla za stipendijní podpory Rolf und Ursula Schneider-Stiftung, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel.

³ V Praze se jednalo o kostel Mistra Jana Husa na Starém Městě pražském, o kostel sv. Petra na Novém Městě pražském a také o kostel sv. Kříže Většího na Malé Straně. Po vydání Majestátu se začalo kázat německy intenzivněji, první německé kázání bylo realizováno 12. července 1609. Podnětnou studii přehledového charakteru k dějinám německých luteránů v Praze vydal Ferdinand Hrejsa v roce 1930. HREJSA, Ferdinand. *U Salvátora. Z dějin evangelické církve v Praze. (1609 – 1632).* Praha : Českobratrský evangelický sbor, 1930, s. 3-5; ČERNOHORSKÝ, Zdeněk. *Kostel sv. Salvátora na Starém Městě. 1. část.* In *Res Musei Pragensis. Měsíčník Muzea hlavního města Prahy*, 1998, č. 10, s. 4-7; ČERNOHORSKÝ, Zdeněk. *Kostel sv. Salvátora na Starém Městě. 2. část.* In *Res Musei Pragensis. Měsíčník Muzea hlavního města Prahy*, 1998, č. 11, s. 5-7; ČERNOHORSKÝ, Zdeněk. *Kostel sv. Salvátora na Starém Městě. 3. část.* In *Res Musei Pragensis. Měsíčník Muzea hlavního města Prahy*, 1998, č. 12, s. 6-9.

plavenský superintendent Matthias Hoë von Hoënegg (1580 – 1645),⁴ jehož aktivita měla významný vliv na rozvoj luteránské komunity na Starém Městě pražském. Matthias Hoë jako ortodoxní luterán byl postaven do čela německého sboru a vykonával zde také kazatelskou činnost. Náplň funkce představitele sboru zahrnovala také vedení církve, založení „gymnasium illustre“, kultivaci školství a iniciaci stavby kostela sv. Salvátora na Starém Městě pražském. Během jeho krátkého pobytu v Praze v letech 1611 – 1613 bylo publikováno několik kázání, která lze zařadit do žánru příležitostných kázání (*Kasual Predigt*).⁵ Při výzkumu Hoëho homiletické aktivity je nutné si uvědomit několik aspektů, které ovlivnily jeho tvorbu. Kázání byla realizována v náboženském ovzduší předbělohorské Prahy, kde koexistovalo několik konfesijních směrů a církví. Tato skutečnost se podepsala na obsahové a tematické náplni Hoëho kázání, která se projevují výrazně polemickým charakterem. Matthias Hoë byl po svém odchodu z Prahy v roce 1613 zaměstnán ve službách saského kurfiřta Jana Jiřího I. jako vrchní dvorský kazatel (*Oberhofprediger*), na této pozici zůstal až do své smrti. Hoëho literární produkce zahrnuje nejen homiletickou aktivitu, ale také polemické spisy (*Streitschriften*), jimiž v prostoru Svaté říše římské atakoval kalvinismus a římskokatolickou církev. Blízký kontakt Hoëho se saským kurfiřtem Janem Jiřím I. měl silný vliv na politické rozhodování a strategie saského kurfiřta během třicetileté války, diplomatický postup lze vysledovat v Hoëho pozdější kazatelské činnosti, zejména z hlediska výzkumu narativní konstrukce politického kázání (*politische Predigt*). V rámci Hoëho pražského pobytu je v korpusu kazatelských textů věnován prostor především konfesijní polemikám, a to z důvodu již výše zmíněné religiózní heterogenity předbělohorské Prahy. Pro analýzu jsem vybrala pět kazatelských počinů, vyznačujících se výrazným polemickým charakterem, na kterých budu demonstrovat, jakým způsobem je v nich konstruována konfesijní identita příslušníka luteránské církve a jaké argumentační strategie pro vyjádření a potvrzení správnosti vlastní konfese Hoë uplatňuje.

⁴ Matthias Hoë von Hoënegg se narodil 24. 2. 1580 ve Vídni do rodiny rakouského protestantského šlechtice. Nejdříve navštěvoval katedrální školu ve Vídni, v roce 1594 byl poslán na studium do Štýrska, kde zůstal tři roky, poté se opět vrátil do Vídně. Zde navštěvoval přednášky z teologie a filozofie, později byl v roce 1597 imatrikulován na univerzitě ve Wittenbergu, kde si získal přízeň rodiny saského kurfiřta; v roce 1602 byl povolán jako třetí dvorský kazatel do Drážďan, o dva roky později byl promován dr. Leonardem Hutterem jako doktor teologie. Téhož roku nastoupil do Plavna, kde vykonával funkci superintendenta až do roku 1611. Na žádost německé luteránské komunity v Praze a na následovný pokyn saského kurfiřta strávil dva roky v Praze. V roce 1613 dostal povolání od saského kurfiřta nastoupit na drážďanský dvůr na pozici dvorského kazatele, později byl ustanoven jako vrchní dvorský kazatel (*Oberhofprediger*). V této funkci setrval až do své smrti v roce 1645. Během svého života byl literárně činný, publikoval polemické spisy, ale také kazatelskou produkci. Biografické informace o životě Matthiase Hoëho von Hoënegg: *Hoë*. In *Allgemeine Deutsche Biographie*. Erste Auflage 1880, reprint Berlin, 1969, Bd. 12, s. 541-548; SOMMER, Wolfgang. *Die lutherischen Hofprediger in Dresden : Grundzüge ihrer Geschichte*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2006. 319 s.; KNAPP, Hans. *Matthias Hoe von Hoënegg und sein Ergreifen in die Politik und Publizistik des Dreissigjährigen Krieges*. Halle, 1902; HERTRAMPF, Hans-Dieter. Hoë von Hoënegg – sächsischer Oberhofprediger 1613 – 1645. In *Herbergen der Christenheit. Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte*, 1969, s. 129-148.

⁵ Dle studie Amy Nelson Burnett představuje Hoëho kazatelská činnost poměrně malou část jeho publikační aktivity, čtvrtina celkového počtu jeho homiletické produkce vyšla během prvních dvou dekád 17. století, první kázání vyšlo v roce 1604, poté publikoval průměrně 2 – 4 kázání každý rok. Tiskařem jeho kázání byl Abraham Lamberg z Lipska, zejména v případě Hoëho rané tvorby. Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts (VD17) eviduje 231 Hoëho prací publikovaných v letech 1601 – 1620. Nelson Burnett řadí Hoëho mezi nejvíce publikované autory (na prvním místě s ohledem na kvantitu publikačních počinů je uveden Gregor Strigenitz, dále následují Hartmann Braun, Abraham Scultelus, Matthias Hoë von Hoënegg, Pierre de Besse a Polycarp Leyser). BURNETT NELSON, Amy. *Preaching and Printing in Germany on the Eve of the Thirty Years' War*. In *The Book Triumphant. Print in Transition in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Zost. M. Walsby, G. Kemp. Leiden – Boston : Brill, 2011, s. 132-157.

Otázce luteránů v českých zemích byla v rámci české historiografie věnována poměrně malá pozornost. Jako klíčovou práci lze uvést sumarizující monografii kolektivu Jiřího Justa⁶, která vyšla v roce 2009, dále dílčí studie věnované aspektům luteránského umění a kultury v českých zemích. Faktograficky nosná je práce⁷ Ferdinanda Hrejsy z roku 1930, která mapuje dějiny salvátorského sboru a popisuje osudy komunity v letech 1609 – 1632. Německá historiografie otázky luteránských komunit v Praze pozornost nevěnuje⁸; existují dílčí studie, které rozebírají kázání Matthiase Hoëho von Hoënegg, zejména v době třicetileté války, jedná se ale pouze o případové studie⁹, nikoliv o komplexní analýzu celého kontextu Hoëho homiletické aktivity. Hoëho kazatelská činnost během let 1611 – 1613 strávených v Praze se vyznačuje výraznou didaktickou tendencí s cílem poučit recipienta o základních teologických tezích luteránské církve. Na následujícím rozboru jednotlivých kázání bude poukázáno na to, jakým způsobem je v nich vytvářen obraz „správného“ luterána, zejména s ohledem na nábožensky složitou situaci předbělohorské Prahy, která implikovala potřebu vyrovnat se na doktrinální a teologické úrovni s věroučnými diferencemi ostatních konfesí.

Ehrenprei Jesu Christi Vnd seiner hochgelobten Mutter der Jungfrauen Mariae¹⁰

Následující kázání zaznělo na den Neposkvrněného početí Panny Marie na Starém Měste pražském, sepsáno bylo v Praze 9. dubna 1612, ještě téhož roku vyšlo tiskem u Abrahama Lamberga v Lipsku. Kázání je uvozeno první kapitolou Lukášova evangelia a je koncepčně členěno na tři části. V první části je shrnuto sedm bodů, které deskribují událost Zvěstování Panny Marie. K jednotlivým bodům, počínaje vysláním anděla k Panně Marii až po její pokorné přijetí andělova poselství, se Hoë vyjadřuje a exegeticky je vykládá. Písmo svaté podle zásady „sola scriptura“ představuje primární pramen a zároveň argumentační oporu pro luteránskou věrouku. Ve druhé části Hoë přiznává Panně Marii úctu jako ženě, která nemá srovnání mezi ostatními ženami vzhledem k jejímu neposkvrněnému početí¹¹; Panně Marii jako matce Ježíše Krista náleží úcta a chvála, kterou jí Matthias Hoë neupírá, naopak ji podporuje. Hoë v intenci luteránského christocentrismu radikálně odmítá přehnané projevy mariánské úcty, které náleží pouze Ježíši Kristu.¹² Kritika je směřovaná k permanentnímu opakování

⁶ JUST, Jiří – NEŠPOR, Zdeněk – MATĚJKA, Ondřej. *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Praha : Lutherova spločnost, 2009. 396 s. ISBN 978-80-903632-8-1.

⁷ HREJSA, F. *U Salvátora. Z dějin evangelické církve v Praze. (1609 – 1632)*. Praha : Českobratrský evangelický sbor, 1930. 90 s.

⁸ Jediným počinem německé historiografie na tomto poli výzkumu jsou práce Alfreda Eckerta, který se podílel na evidenci evangelických farářů v oblasti S, Z, SZ Čech a pražských měst. Jednotlivé medailonky obsahují stručné biografické údaje, příp. základní literární tvorbu příslušných kneí. ECKERT, Alfred. *Die deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit in Nord- und Ostböhmen*. Rappena-Obergimpfern, 1977; ECKERT, Alfred. *Die deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit in Westböhmen*. Bd. 1. Rappena-Obergimpfern, 1974; ECKERT, Alfred. *Die deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit in Westböhmen*. Bd. 2. Rappena-Obergimpfern, 1975; ECKERT, Alfred. *Die deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit in Westböhmen*. Bd. 3. 1976; ECKERT, Alfred. *Die Prager deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit*. Rappena-Obergimpfern, 1972.

⁹ Např. HAHN, Philip. *Die politische Sprache der lutherischen Orthodoxie in Thüringen und Sachsen*. In *Der Politik die Leviten lesen : Politik von der Kanzel in Thüringen und Sachsen, 1550 – 1675*. Zost. L. Berndorff. Gotha, 2011, s. 59-66.

¹⁰ HOË, M. von Hoënegg. *Ehrenprei Jesu Christi Vnd seiner hochgelobten Mutter der Jungfrauen Mariae*. Leipzig, 1612. HAB, sign. 280.57 Th. (8). VD17 23:270720L.

¹¹ „Eine solche, die in huld vnd gnade bey Gott stehe, nennet sie der Engel Gottes, wie auch eine gebenedeyte vn[d] hochgelobte Jungfraw vnter allen Weibesbildern.“, „Kein Weißbild auff Erden ist der J[ungfraw] Maria zu vergleichen.“ Ibid., s. 9-10.

¹² „Im Bapsthumb helt man darfür, es sey nötig, daß die J[ungfraw] Maria alle tage mit widerholung des Englischen Grusses von vns geehret vnd gegrüset werde, daher die Meng der Ave Maria entstehet, daß manchmal 2. oder 3.

andělského pozdravu Ave Maria, zatímco Otčenáš jako modlitba ležící v těžišti luteránské pozornosti je katolickou církví téměř opomíjena. Stejně tak Hoë navrhuje přisuzování role spasitelky Panně Marii, jejíž poslání je určováno podle jednotlivých písmen jména Maria: Mediatrix, Auxiliatrix, Redemtrix, Illuminatrix, Advocatrix. Hoë jako jediného prostředníka mezi Bohem a člověkem spatřuje Ježíše Krista, tato role je ale římskokatolickou církví mylně přisuzována Panně Marii. V rámci kritiky učení a tradic římskokatolické církve Hoë cituje díla katolických autorů, aby doložil nesmyslnost takového počínání; jako příklad je uvedena tvorba Bernardina de Bustis. Odmítány jsou rovněž růžencové modlitby věnované Panně Marii. Zásadním argumentem proti takovému konání je nenalezení podkladu pro tyto zvyky v Písmu svatém: „*Wo ist ein gebot darvon in gantzer heiliger Schrift? Mein, wo ist auch nur ein einiges Exempel zu finden? Die Weisen aus Morgenlande haben kein Ave Maria gesprochen. [...] Die Griechen, so Christum begerten zu sehen, beteten auch kein Salve Regina. [...] Vnd in Summa nicht ein einiges, ja auch nicht ein Exempel wird mir können gewiesen werden, Daß im Newen Testament zu Christi oder der Apostel zeiten [...] verrichtet worden.*“¹³

Oporu pro římskokatolické tradice Hoë hledá, ale nenachází ve spisech teologů rané křesťanské církve, jako byl Ignác z Antiochie nebo Tertullianus, a církevních otců, z nichž nejčastěji odkazuje na spisy sv. Augustina.¹⁴ Modlářské zvyky, mezi něž řadí také modlitbu Salve Regina, Hoë odsuzuje jako „*abgöttische anruffung*“ a připisuje je papeži Urbanovi II., který je zavedl před pěti sty lety ve Francii. Svá tvrzení Hoë opírá také o učení Martina Luthera, který Pannu Marii chválil a prokazoval jí čest, ale odmítal se k ní modlit, jelikož pro to nenašel žádný podklad v Novém zákoně.¹⁵ Ve třetí části kázání je rekapitulována událost Zvěstování a je kladen důraz na cudnost, pokoru a další katalog ctností Panny Marie.

Gründlicher Bericht auff vier wichtige Fragen¹⁶

Kázání, které se zabývá otázkou správnosti a pravosti církve Boží, bylo předneseno v kostele sv. Kříže v roce 1612, vytištěno bylo v květnu 1613, v době, kdy Hoë pobýval v Drážďanech. Strukturace kázání odpovídá čtyřem navrženým otázkám, které jsou uvedeny v názvu díla. Hlavní myšlenkou je tvrzení, že luteránská církev je pravou katolickou církví, chápanou v intenci odkazu prvotní apoštolské církve. Impuls k tématu kázání vyšel osm dní před Hoëho kázáním z jezuitského prostředí, ve kterém veřejně zaznělo, že jedinou pravou církví je římskokatolická církev, zatímco luteráni jsou kacíři.¹⁷ Zmínka o napjaté situaci mezi luterány a jezuitu není jediným dokladem problematického náboženského soužití v Praze. Tato

vater Vnser dargegen wol 10. 20. 30. vnd mehr Ave Maria gebetet werden.“; „Welch vbermessige Ehr der J[un]gfraw] Mariae in der Römischen Kirchen zugemessen vn[d] erzeiget werde.“ Ibid., s. 11-12.

¹³ Ibid., s. 16.

¹⁴ „Vnd das noch mehr ist, wird man nicht darthun können, daß in der ersten Vhralten Catholischen Kirchen nach der Apostel zeit dieser gebrauch im schwang gewesen. Was hat hiervon Ignatius? Nichts. Was schreibt hiervon Tertullianus? Was Cyprianus? Was Augustinus? was Hieronymus? was Justinus? Was Athanasius? Was Nazianzenus? Nichts vnd vberal nichts.“ Ibid., s. 16.

¹⁵ „Man wil wol Herrn Luthero seligen allerley zu messen, aber mit eitel vngrund, Dann gewiß Lutherus der Jungfrauen Mariae Lob, Ehr vnd Ruhm auff herrlichste erkläret vnd gepreiset hat, wie in seiner Kirchen Postill vber die Fest, fol. 73. 74. vnd fol. 99. zu sehen ist. Aber zum anbeten hat er sich nicht bereden lassen, weil kein einiger befehl, kein einig gebot, kein einig Exempel im gantzen Newen Testament darvon zu finden ist.“ Ibid., s. 17-18.

¹⁶ HOË, M. von Hoënegg. *D. Hoe Gründlicher Bericht auff vier wichtige Fragen. 1. Ob wir Evangelische die rechte ware Kirche Gottes seyn. 2. Ob von der Vhralten waren reinen Kirchen wir vns gerissen. 3. Warumb mit jetziger Römischer Kirch wir nicht einstimmig seyn können. 4. Vnd ob die Beweis Argument des gegentheils erzwingen, daß jhre Kirch die rechte vnserere, aber die vnrechte sey.* Leipzig, 1613. HAB, sign. J 124 (4). VD17 23:270180S.

¹⁷ „Dann heute acht Tage ist auff Offner Jesuitischer Teutscher Cantzel mit grausamen hitzigen Scharffen Worten allein das Thema vnd diese materi tractirt worden, daß allein die Römische Kirch, die rechte ware Catholische Kirch sey : die Lutherische aber, wie sie genennet wird, das ist vnserere Kirch, sey nur ein Ketzer.“ Ibid., s. 5.

myšlenka povzbudila k Hoëho k sepsání obrany luteránské církve, hlásící se k odkazu prvotní církve. Argumentem pro podporu tvrzení o pravosti církve je existence vlastností (*Eigenschaften*),¹⁸ které jsou založeny na učení Ježíše Krista, zakotveném v Písmu svatém: „*Vnsere Kirch thut das: Ergo so ist sie die ware Kirch Gottes, dann mit vnd aus der Schrift glauben wir, daß ein Gott ist.*“¹⁹ Hoë popírá odtržení evangelíků od staré katolické církve, naopak jeho argumentace spočívá v tvrzení, že luteráni navazují a pokračují v učení založeném na svědectví Ježíše Krista a apoštolů. Následování Kristova odkazu je naplňováno vykonáváním svátostí křtu a eucharistie, které tvoří centrum luteránské teologie: „*Jch sage hierzu nein, vnd abermal nein : Wir sind hinzu getreten zu dem rechten Sion : zu dem rechten Hierusalem. Wir sind Gliedmassen der vhralten Catholischen Kirchen : wir sind einig mit dem Glauben der heiligen Patriarchen vnd Propheten, mit der Lehr Christi vnd der Apostel : Wir haben keinen neuen Grund, sondern behalten den vorigen Grund Jesum Christum : wir haben kein neuen Gott, wir haben keine neue Tauff : kein neues Abendmal, kein neue Bibel. Nicht vberal : sondern behalten alles dieses, wie es alle rechtgleubige Christen von anbegin biß auff diese Stund observiret haben. Wie können wir dann eines Abfalls von der alten Catholischen Kirchen beschuldiget werden?*“²⁰

Pro potvrzení správnosti luteránské věrouky zakotvené v Písmu svatém následuje výčet římskokatolických zvyků, které nevycházejí z Bible, jsou tudíž v rámci realizace náboženské praxe křesťanské církve redundantní a Hoë je označuje jako omyly současné římské církve. Mezi tyto zvyky patří procesí, poutě, flagelantství, úcta ke svatým, odpustky a kněžský celibát, ale také nutnost vykonávání skutků jako záruka spásy.²¹ Tento věroučný aspekt katolické víry se nachází v kontrastu s luteránským solafideismem, stavícím na ospravedlnění pouhou vírou k Bohu. Ve třetí části kázání je v pěti bodech rozepsáno, co evangelíci nepřijímají na učení a tradicích římskokatolické církve. Matthias Hoë zavrhuje papeže jako hlavu církve, jejímž pravým posláním je navázat na odkaz Ježíše Krista, dále kritizuje drahé šaty, zlato, konání skutků pro záruku spásy, vzývání svatých, modlářské zacházení s evangeliem, terčem kritiky se stává samotný papež, Hoë mravokárným způsobem haní morálku a výše uvedené katolické zvyky vnímá jako odchylku od Písma svatého.²² Poslední oddíl kázání věnuje Hoë kritice evangelíků optikou římskokatolické církve; tato tvrzení vyvrací a argumentuje v jejich prospěch. Mezi tyto body patří potřeba zázraků jako svědectví pravé církve a konfirmace její správnosti, což Hoë neguje s odkazem na dostatečnost zázraků Ježíše Krista; stejně tak argument o nutnosti apoštolské sukcese v intenci římskokatolické církve Hoë odmítá tím, že luteránská církev je postavena na odkazu Krista a apoštolů, kteří se neodvolávají na Řím, ale na Písmo svaté.

¹⁸ „Jch wil nicht, daß man mit die Kirch, mit einem Menschlichen schein vnd beweis gründe : sondern aus heiliger Schrift : Die heilige Schrift wil ich haben vnd aus derselben mich von der rechten Kirch vnterrichten lassen.“ Ibid., s. 10.

¹⁹ Ibid., s. 10-11.

²⁰ Ibid., s. 14-15.

²¹ „...der Meß, den Processionen, den Walfarten, den Geißlungen [...] Diese Puncten sind nit eigen der alte[n] Catholischen vnd Apostolischen Kirch, sondern der in Jrrthumb gerathenen Römischen Kirch.“; „Zu guten Wercken treiben [...] Lehr von guten Wercken nicht darbey jhnen richtig.“; „Jch geschweig jetzt, der vnrechten Lehr von der Buß, vom Ablaß, vom Fegfeuer, vom eignen Verdienst, vom coelibat, vn[d] verbot der Priester Ehe vnd von dergleichen.“ Ibid., s. 15, 17, 21.

²² „Dann da stehet außdrücklichen in Ceremoniali Romano, wann der Bapst zu Rom reise vnd seine etliche voranschicke, so solle auch das Sacrament vnter dem gemeinen Gesindlein mit vorangeschicket werden. Es gibts auch die Praxis, daß das vermeinte Sacrament mit den Curtisanen vnd frechen Weibes personen oder mit Ehren zu melden mit den Hurengesindlein vorangeschicket werde.“ Ibid., s. 20-21.

Alte Neue warhafftige, Aber den Prägerischen Jesuiten vnd jhrem Anhang vngläubliche Zeitung²³

Následující kazatelský počín vyvěrá z napětí mezi příslušníky jezuitského řádu a Matthiasem Hoëm von Hoënegg. Hoë konstatuje, že byl před několika dny dotázán, zda Kristus trpěl na kříži jako člověk nebo jako Bůh. Hoë na dotaz odpověděl, že Kristus trpěl ze své lidské, ale také božské přirozenosti, a to ve své nevinnosti. Krátce na to zazněla z jezuitských kazatelen slova o Hoëho údajném tvrzení, že byl ukřižován Bůh. Toto konstatování podtrhli jezuité ironickým dotazem, kde tedy vzala evangelická církev druhého Boha.²⁴ Motivací k sepsání kázání bylo vysvětlení učení o dvojí přirozenosti Ježíše Krista a z toho vyplývající odmítnutí heretického monofyzitismu a nestoriánství. Potřeba obhajoby kotví v napravení Hoëho reputace, ale také uvedení luteránské věrouky na správnou míru. Matthias Hoë vysvětluje Kristovu dvojí přirozenost, která je lidská a božská. Božská podstata se do Krista infiltrovala již po jeho inkarnaci, tudíž Panna Marie jako bohorodička nosila pod srdcem člověka, ale také Boha. Hoë argumentuje uvedením staročeského výrazu „Matkabozy“, který potvrzuje platnost teze o Kristově božské přirozenosti již v lůnu matky. Toto spojení obou přirozeností je pevné (*Vereinigung*). Další část kázání se zabývá Kristovou nevinností (*Unschuld*), implikující lásku Boha k lidstvu, který vykoupil lidstvo ze hříchu prolitím krve: „...*daß nicht nur ein Mensch oder die Menschliche Natur, sondern der gantze Christus, der gantze Jesus, Gott vnd Mensch [...] Ich gleube also, daß Christus gelidten hat vnd zwar der gantze Christus. [...] Denn wer ist Christus? Ist er allein Mensch? Nein, sondern er ist auch Gott vnd Gottes Sohn. Daher dann die H[eilige] Schrift sonnenklar bezeuget, daß nicht nur Mensch, sondern Gott selbst sein Blut für vns vergossen : daß nicht nur ein Mensch, sondern Gott selbst für vnsere Sünde dahin gegeben worden.*“²⁵ Text neslouží pouze k doktrinálnímu objasnění tohoto christologického názoru z hlediska luteránské konfese, odmítající monofyzitismus a nestoriánství, ale poukazuje také na spor Martina Luthera s Huldrychem Zwinglim v této otázce. Lutherovy názory obsažené ve spisech konfirmují správnost Hoëho učení²⁶, které předal posluchačům a čtenářům tohoto kázání. Kázání je ukončeno poděkováním Kristu za jeho oběť formou závěrečné modlitby.

Gründliche Anleitung, was die Einfeltigen Christen von der würdigkeit des heiligen Abendmals [...] halten vnd gleuben sollen²⁷

Následující dvě kázání, pronesená v kostele sv. Kříže v roce 1613, shrnují již na titulní straně díla ambici celého textu: „*Denen verirrten vnd verwirrten zum nötigen Vnterricht den Rechtgleubigen, aber zur sterckung vnd bestetigung.*“²⁸ Obě kázání jsou věnovaná otázce

²³ HOË, M. von Hoënegg. *D. Hoe Alte Neue warhafftige Aber den Prägerischen Jesuiten vnd jhrem Anhang vngläubliche Zeitung, Daß nur nicht die blosse Menschheit, sondern der gantze Christus vnd also Gott selbst für vns gelidten vnd gestorben sey.* Leipzig, 1613. HAB, sign. J 264 (5). VD17 23:270185E.

²⁴ „Ich habe vor wenig Tagen etlichen Personen, theils vnserm Evangelischen Glauben, theils der Römischen Kirchen zugethan gewesen vnd ein gewett mit einander gehalten, als sie zu mir kommen vnd mich gefragt, ob allein die Menschheit Christi gelidten oder ob der gantze Christus Gott vnd Mensch gelidten, die richtige antwort gegeben habe: Die Menschheit allein habe nicht gelidten : [...] sondern die gantze Person Christus Jesus, warer Gott vnd Mensch habe gelidten. [...] Was geschicht aber? Die Jesuiten erfahren das : die durchketzern diese Lehr auffß eusserste : auff offner Cantzel : in der Schul : vnd durch etliche Plauderer auff offne[n] Gassen vn[d] Strassen : Da wird gantz Prag reg von dieser Lehr, da wird es für die aller schrecklichste Zeitung außgesprenget, D. Hoe vnd seine Kirch hetten eine[n] solchen HERREN Gott, der gestorben were. Wo wir nun ein andern HERRN Gott nemen wolten?“ Ibid., s. 16-17.

²⁵ Ibid., s. 17.

²⁶ „...als was Luther seliger hiebevorn wider Zwingel vnd dessen Anhang (darmit die Jesuiten nun auch vberein kommen) gelehret vnd geschrieben hat.“ Ibid., s. 25.

²⁷ HOË, M. von Hoënegg. *D. Hoe Gründliche Anleitung...*, Leipzig, 1613. HAB, sign. J 124 (8).

²⁸ Ibid., Titelblatt.

svátosti eucharistie, která je důležitou součástí luteránské teologie. První kázání je uvedeno 111. žalmem a je věnováno popisu užitečnosti této svátosti, jejíž přijímání je podmíněno čistotou srdce. V souvislosti s otázkou Večeře Páně zmiňuje také kalvinisty a zwingliány jako reprezentanty reformovaného konfesního proudu, kteří právě v otázce chápání této svátosti vyjadřovali odlišné stanovisko od luteránské církve.²⁹ Druhé kázání na 11. kapitulu první epištoly Korintským je obsahově výživnější a pojednává o rozdílech ve vnímání svátosti eucharistie mezi luterány a římskokatolickou církví. Hoë atakuje svátost Božího Těla³⁰ a poukazuje na Kristova slova ustanovení při poslední večeři, která jsou pro výkon náboženské praxe luteránů směrodatná. Stejně tak se Hoë doktrinálně vymezuje proti kalvinskému pojetí přijímání svátosti, když uvádí zmínku, že příslušníci luteránské konfese jsou opozicí označováni jako „Creophagos“, „Fleischfresser“, „Blutsäuffer“ a uvádí dotazy, zda po požití svátosti nezбудe konzumentům kus masa mezi zuby. Tato poznámka poukazuje na útoky ze strany kalvinistů, kteří se vymezovali proti reálné přítomnosti Krista v eucharistii.³¹ Hoëho kritika je koncentrována také do učení o svátostech, kterých je dle katolické tradice sedm; v rámci luteránské teologie je operováno pouze se svátostí křtu a eucharistie. Hoë tak postupně útočí na ostatních pět svátostí, mezi něž patří biřmování, svátost smíření, poslední pomazání, kněžské svěcení a svátost manželská. Pro uznání svátosti jako pravé a správné uvádí Hoë osm kritérií³², kterým konvenují pouze svátosti křtu a eucharistie, ostatních pět svátostí označuje jako „die 5 Bápstliche vermeinte Sacrament“.³³ Mimo Písmo svaté uvádí Hoë také církevní učitele a otce prvotní křesťanské církve jako je např. sv. Ambrož nebo Tertullianus. Připuštění platnosti spisů teologů prvotní církve je v komparaci s autoritou Písma svatého sekundární, přesto slouží jako potvrzení náležitosti Hoëho argumentace. V závěrečné části kázání je věnován prostor pro kritiku transsubstanciacie, která byla zavedena v roce 1215 Innocencem III. a kterou z tohoto důvodu ustanovení papežem hodnotí Hoë jako „newgleubig“. Odmítáno je také odebrání kalicha laikům (*Entziehung des Kelchs*), což představuje společný prvek v otázce chápání Večeře Páně pro evangelíky.³⁴ Na konci uvádí Hoë prosbu o vymetení papežských omylů³⁵ a následování pastýře Ježíše Krista.

Sumarizace výsledků analýzy kazatelské produkce

Pro následující studii jsem vybrala pět kázání, v jejichž kontextu lze dobře sledovat, jaké argumentační strategie Matthias Hoë von Hoënegg využívá ve prospěch budování konfesní identity příslušníka luteránské církve. V prvním řadě lze hovořit o potvrzení a sebe-propagaci

²⁹ „Schließlich so sollen wir die angezogene vnd außgeführte herrligkeit vnd würdigkeit des heiligen Abendmals mercken vnd behalten wider alle die jenigen, die solche verleugnen vnd antasten. Inmassen dann die Zwinglianer, Calvinisten vnd Sacramentirer für vielen andern zu thun pflegen.“ Ibid., s. 17.

³⁰ „Christus schlos das Brod in keine Monstrantz ein, wir thun es auch nicht : wir beten es auch nit an : Wir halten keine Procession mit demselbigen : Wir opffern den Leib vnd Blut im Sacrament nicht auff : wir entziehen den Leyen den Kelch nicht. Warumben? Alles, alles, meine Geliebte, darumben, weil es ausser vnd wider Christi Ordnung vnd Stiftung laufet.“ Ibid., s. 25.

³¹ „Vnser gegentheil beschuldiget vns, das wol, heisset vns Capernaiten, Creophagos, Fleischfresser, Blutsäuffer, fragen Gotterlästerlich, ob wir vnsern HERREN Gott nicht bald auffgezehret haben : ob vns nicht noch ein stück Fleisch in Zänen hange.“ Ibid., s. 30.

³² Je nutno splňovat následující požadavky, aby bylo možné uzнат svátost jako pravou: 1. ustanovení svátosti Bohem; 2. každá svátost musí mít pozemskou i nadpozemskou podstatu, v případě křtu se jedná o viditelný element vody, v duchovní rovině působí Duch svatý, pozemskou podstatou v případě eucharistie je chléb a víno, neviditelná dimenze zahrnuje tělo a krev Krista; 3. účinkem svátostí je odpuštění hříchů; 4. svátost mohou užívat pouze příslušníci křesťanského společenství; 5. svátost ustanovená v Novém zákoně musí mít paralelu také ve Starém zákoně; 6. svátost je prostředek pro blaženost duše (*Seelen Seligkeit*); 7. svátost musí být ustanovena před nanebevstoupením Krista, nikoliv poté; 8. vira je integrální součástí svátosti, nelze tedy užívat svátost bez víry (*ohne den Glauben*). Ibid., s. 37-38.

³³ Ibid., s. 36.

³⁴ Ibid., s. 50-53.

³⁵ „Lasset den alten Sawerteig den Bápstischen Jrrthumb bey euch außfegen.“ Ibid., s. 57.

vlastní věrouky v kontrastu k dalším konfesím. Hoěho tvorba se vyznačuje výrazně didaktickým charakterem a poučuje konzumenty kázání o základních doktrinárních otázkách luteránství. Argumentační autoritou je jednoznačně Písmo svaté, sekundárně se Hoě odvolává na spisy teologů a duchovních prvotní apoštolské církve, která navazovala na odkaz Ježíše Krista a ke které se luteráni hlásí. Jako záštita a konfirmace platnosti a správnosti Hoěho tvrzení jsou citovány také spisy Martina Luthera. Hoě staví svou argumentaci také na vymezení se proti věroučnému specifiku a diferencím ostatních konfesí. V analyzovaném korpusu textů je očividné, že primární kritika směřovala k římskokatolické církvi, především ke členům jezuitského řádu, s nimiž se Hoě rozcházel nejen na rovině teologické a ekzeziologické, ale také v sociální a náboženské praxi, což lze pochopit z jeho ambice pro obranu proti výpadům a verbálnímu ataku směřovanému k luteránům z jezuitských kazatelen. Zajímavá je také příhoda, která provázela Hoěho odchod z Prahy v roce 1613, kdy byla v Praze na několika difamujících místech zavěšena Hoěho podobizna.³⁶ Tato zahanbující událost představovala pro Hoěho impuls k sepsání předmluvy kázání na rozloučenou (*Valet Predigt*), ve které implikuje, že původci této nepříjemné situace mohli být jezuité. Událost nechal vyšetřovat vévoda Jindřich Julius Brunšvicko-Lüneburský, opora německé luteránské komunity v Praze. V tomto kontextu považují za důležité upozornit na silnou vazbu německých luteránů na saské prostředí a na duchovní odkaz luteránství v rámci Svaté říše římské národa německého. Specifičnost a výlučnost pražských německých luteránů je obsažena v neustálém apelu na „teutsche Nation“, který zdůrazňuje „německost“ sboru, dalším aspektem je také vědomí ideového odkazu augsburské konfese. Hoě se na několika místech v rámci své kazatelské produkce zmiňuje o české konfesi, uznává ji jako chvályhodný čin a doklad náboženské tolerance, stvrzené Majestátem na náboženskou svobodu v roce 1609, přesto její absence ve školním řádu, koncipovaném Hoěm, stejně jako pozdější odmítnutí Hoěho nástupce Helwiga Gartha ji podepsat, ukazuje na uplatňování a preferenci věroučného dědictví Augustany. Doklady pro úzké konexe pražských německých luteránů a Saska, obzvláště saského kurfiřta dosvědčují také sociální realita; patronem kostela sv. Salvátora byl Jáchym Ondřej Šlik, který sehrál důležitou úlohu také při pozdějším jednání s Janem Jiřím I. jako hypotetickým nástupcem na český trůn. Ve světle těchto informací je zjevné, že Hoěho záměrem nebylo vést náboženský dialog nebo nalézt společnou platformu pro komunikaci či kompromis, jeho motivací je snaha potvrdit a propagovat správnost vlastní konfese, což se projevuje v realizaci věroučných ustanovení odvozených od Písma svatého ve smyslu luteránského „sola scriptura“. Těžiště jeho verbální agrese představují katolické svátosti, tradice a zvyky, které jsou odlišné od učení zakotveného v Písmu svatém. Zajímavá je skutečnost, že v Hoěho kázáních z let 1611 – 1613 se objevuje minimální konfrontace s příslušníky reformovanými. V souvislosti s historickým kontextem předbělohorské Prahy, zveřejněním Majestátu, a tím i legalizací jednoty bratrské, která se ideově a teologicky přibližovala ke kalvinismu, lze navrhnout jako vysvětlení snahu o toleranci české konfese, v důsledku čeho se mohla projevit absence větších polemik s kalvinisty nebo jednotou bratrskou.³⁷ Tato skutečnost je zajímavá také z toho důvodu, že Hoě jako ortodoxní luterán, později působící na drážďanském dvoře, se vůči kalvinismu ostentativně vymezoval nejen polemickou činností, ale také svým anti-kalvinistickým postojem ve své bohaté kazatelské produkci.³⁸ Také zmínky a narážky na utrakvismus jako specifikum české

³⁶ HOË, M. von Hoënegg. *D. Hoe jetzo Churfürstlichen Sächsischen obersten Hofepredigers Christlicher vnd Ehrlicher Abschied von Prag*. Leipzig, 1613. HAB, sign. 498. 15 Th. (14). VD17 39:108316N.

³⁷ Jednota bratrská se po vydání Majestátu stala důležitým politickým činitelem, z pronásledované skupiny se stala privilegovaná společnost. Na druhou stranu prožívala jednota bratrská „křizi z legality“. JUST, Jiří. *Rudolfův Majestát. 9. 7. 1609. Světla a stíny náboženské svobody*. Praha : Havran, 2009, s. 125.

³⁸ Otázce filipismu a kryptokalvinismu se článku věnuje Ernst Koch; popisuje zde situaci saského dvora v šedesátých a sedmdesátých letech 16. století za vlády kurfiřta Augusta; Karlheinz Blaschke se ve své studii věnuje náboženské a politické situaci na dvoře saského kurfiřta Kristiána I. KOCH, Ernst. *Der kursächsische Philippismus und seine Krise in den 1560er und 1570er Jahren*. In *Die reformierte Konfessionalisierung in*

náboženské scény jsou v kázáních zcela opomíjeny. Výjimečný případ je explicitní projev úcty k Janu Husovi, případně Jeronýmovi Pražskému³⁹, který se v Hoěho tvorbě objevuje, kvantitativní podíl vyzdvihování nebo zmiňování jejich osob je ve srovnání s četností komentářů k osobnosti Martina Luthera marginalizován. Verbální agrese je směřována v drtivé většině k římskokatolické církvi, kterou Hoě vnímá jako papežskou, kritizuje doktrinální omyly a zmatení (*Irrthumb*) během několik staletí po smrti Ježíše Krista.

Deutschland - Das Problem der „Zweiten Reformation“. Zost. H. Schilling. Düsseldorf : Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1986, s. 60-78; BLASCHKE, Karlheinz. *Religion und Politik in Kursachsen 1586 – 1591*. In *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland - Das Problem der „Zweiten Reformation“*. Zost. H. Schilling. Düsseldorf : Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1986, s. 79-97.

³⁹ Ota Halama podává doklad o paralele Mistra Jana Husa s pozdějším vystoupením Luthera v Hoěho produkci; jedná se o zobrazení husy (metafora ke jménu Jana Husa), po jejímž upečení vzejde labuť, která představovala Martina Luthera, tento příklad představuje poměrně známé dobové proroctví. Halama uvádí tento příklad z Hoěho postily z roku 1614, konkrétně se jedná o perikopu na 21. kapitulu Lukášova evangelia. HALAMA, Ota. *Svatý Jan Hus : stručný přehled projevů domácí úcty k českému mučedníku z let 1415 – 1620*. Praha : Kalich, 2015, s. 93-94. Cf. Hoě v rámci sbírky pražských týdenních kázání (Wochenpredigten) zmiňuje ve druhém kázání, že Bůh někdy určí vyvolené, skrze jejichž ústa mluví Bůh; za to ale tyto vyvolení nesou tíhu, protože jsou pronásledováni opozicí; jmenuje také Jana Husa a Jeronýma Pražského: „Solche waren etliche fürneme vom Adel in Böhmen vnd S. Johannes Huß, auch M. Hieronymus Pragensis genannt. Solche waren Churfürst Johannes zu Sachsen vnd Herr Doctor Luther zur zeit der Bäpstlichen verfolgung.“ HOË, M. von Hoënegg. *D. Hoe Erste Pragerische Wochenpredigten vber den heiligen vnd geistreichen Propheten Haggai*. Leipzig, 1612, HAB, sign. 180. 5 Th. (2), s. 24. VD17 23:324678B.

ZOZNAM PRAMEŇOV

HOË, M. von Hoënegg. *D. Hoe Alte Neue warhafftige Aber den Prägerischen Jesuiten vnd jhrem Anhang vngläubliche Zeitung, Daß nur nicht die blosse Menschheit, sondern der gantze Christus vnd also Gott selbst für vns gelidten vnd gestorben sey.* Leipzig, 1613. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. J 264 (5).

HOË, M. von Hoënegg. *D. Hoe Erste Pragerische Wochenpredigten vber den heiligen vnd geistreichen Propheten Haggai.* Leipzig, 1612. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 180. 5 Th. (2)

HOË, M. von Hoënegg. *D. Hoe Gründliche Anleitung, was die Einfeltigen Christen von der würdigkeit des heiligen Abendmals von der Gegenwart des Leibs vnd Bluts Jesu Christi von der Zal der sieben Sacramenten, von der einen Gestalt vnd andern dergleichen Puncten halten vnd gleuben sollen.* Leipzig, 1613. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. J 124 (8).

HOË, M. von Hoënegg. *D. Hoe Gründlicher Bericht auff vier wichtige Fragen. 1. Ob wir Evangelische die rechte ware Kirche Gottes seyn. 2. Ob von der Vhralten waren reinen Kirchen wir vns gerissen. 3. Warumb mit jetziger Römischer Kirch wir nicht einstimmig seyn können. 4. Vnd ob die Beweis Argument des gegentheils erzwingen, daß jhre Kirch die rechte vnser, aber die vnrechte sey.* Leipzig, 1613. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. J 124 (4).

HOË, M. von Hoënegg. *D. Hoe jetzo Churfürstlichen Sächsischen obersten Hofepredigers Christlicher vnd Ehrlicher Abschied von Prag.* Leipzig, 1613. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 498. 15 Th. (14).

HOË, M. von Hoënegg. *Ehrenpreiß Jesu Christi Vnd seiner hochgelobten Mutter der Jungfrawen Mariae.* Leipzig, 1612. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 280.57 Th. (8).

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

BLASCHKE, K. *Religion und Politik in Kursachsen 1586 – 1591.* In *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland – Das Problem der „Zweiten Reformation“.* Zost. H. Schilling. Düsseldorf : Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1986, s. 79-97.

BURNETT NELSON, Amy. *Preaching and Printing in Germany on the Eve of the Thirty Years' War.* In *The Book Triumphant. Print in Transition in the Sixteenth and Seventeenth Centuries.* Zost. M. Walsby, G. Kemp. Leiden – Boston : Brill, 2011, s. 132-157.

ČERNOHORSKÝ, Zdeněk. *Kostel sv. Salvátora na Starém Městě, 1. část.* In *Res Musei Pragensis. Měsíčník Muzea hlavního města Prahy, 1998, č. 10, s. 4-7.*

ČERNOHORSKÝ, Zdeněk. *Kostel sv. Salvátora na Starém Městě, 2. část.* In *Res Musei Pragensis. Měsíčník Muzea hlavního města Prahy, 1998, č. 11, s. 5-7.*

ČERNOHORSKÝ, Zdeněk. *Kostel sv. Salvátora na Starém Městě, 3. část.* In *Res Musei Pragensis. Měsíčník Muzea hlavního města Prahy, 1998, č. 12, s. 6-9.*

ECKERT, Alfred. *Die deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit in Nord- und Ostböhmen.* Rappenaу-Obergimpertn, 1977.

ECKERT, Alfred. *Die deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit in Westböhmen.* Bd. 1. Rappenaу-Obergimpertn, 1974.

ECKERT, Alfred. *Die deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit in Westböhmen.* Bd. 2. Rappenaу-Obergimpertn, 1975.

ECKERT, Alfred. *Die deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit in Westböhmen.* Bd. 3. 1976.

ECKERT, A. *Die Prager deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit.* Rappenaу-Obergimpertn, 1972.

- HAHN, Philip. *Die politische Sprache der lutherischen Orthodoxie in Thüringen und Sachsen. In Der Politik die Leviten lesen : Politik von der Kanzel in Thüringen und Sachsen, 1550 – 1675.* Zost. L. Berndorff. Gotha, 2011, s. 59-66.
- HALAMA, Ota. *Svatý Jan Hus : stručný přehled projevů domácí úcty k českému mučedníku z let 1415 – 1620.* Praha : Kalich, 2015. 191 s.
- HERTRAMPF, Hans-Dieter. Hoë von Hoënegg – sächsischer Oberhofprediger 1613 – 1645. In *Herbergen der Christenheit. Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte.* 1969, s. 129-148.
- Hoë. In *Allgemeine Deutsche Biographie, Erste Auflage 1880, reprint Berlin 1969, Bd. 12, s. 541-548.*
- HREJSA, Ferdinand. *U Salvátora. Z dějin evangelické církve v Praze. (1609 – 1632).* Praha : Českobratrský evangelický sbor, 1930. 91 s.
- JUST, Jiří – NEŠPOR, Zdeněk – MATĚJKA, Ondřej. *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí.* Praha : Lutherova společnost, 2009. 396 s. ISBN 978-80-903632-8-1.
- JUST, Jiří. *Rudolfův Majestát. 9. 7. 1609. Světla a stíny náboženské svobody.* Praha : Havran, 2009. 157 s.
- KNAPP, Hans. *Matthias Hoe von Hoenegg und sein Ergreifen in die Politik und Publizistik des Dreissigjährigen Krieges.* Halle, 1902. 55 s.
- KOCH, Ernst. *Der kursächsische Philippismus und seine Krise in den 1560er und 1570er Jahren.* In *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland – Das Problem der „Zweiten Reformation“.* Zost. H. Schilling. Düsseldorf : Düsseldorf : Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1986, s. 60-78.
- SOMMER, Wolfgang. *Die lutherischen Hofprediger in Dresden: Grundzüge ihrer Geschichte.* Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2006. 319 s.

PRESÍDL'OVANIE SLOVENSKÝCH RODÍN V RÁMCI VÝMENY OBYVATELSTVA MEDZI ČESKOSLOVENSKOM A MAĎARSKOM

Barbara Kacerová

Katedra histórie, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstrakt: *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom sa dotýkala osudov mnohých Čechov a Slovákov, ktorí sa po Viedenskej arbitráži v roku 1938 ocitli v Maďarsku. Preto sa tieto skupiny obyvateľov po druhej svetovej vojne prihlásili na výmenu obyvateľstva, pričom sa chceli, pokiaľ to bolo možné, presídlit' aj so svojimi rodinami. O tom, ako sa mali rodiny presídlit', rozhodovali nielen predstavitelia československej a maďarskej vlády, ale aj Československo-maďarská zmiešaná komisia. Cieľom príspevku je priblížiť, aké boli podmienky pre presídlenie, kedy sa mohli rodiny presídlit' v rámci výmeny obyvateľstva, ktorí členovia rodiny sa mohli presídlit' a aká bola ich adaptácia pri príchode do Československa.*

Kľúčové slová: Výmena obyvateľstva. Presídľovanie rodín. Slovenské rodiny. Rodinná pamäť. Československo-maďarská zmiešaná komisia.

Abstract: *The exchange of population between Czechoslovakia and Hungary affected the fates of many Czechs and Slovaks who, after the Vienna arbitration in 1938, came to Hungary. Therefore, these groups of people after the Second World War have signed up for the exchange of population, wanting to resettle with their families as much as possible. The Czechoslovak and Hungarian governments, as well as the Czechoslovak-Hungarian Mixed Commission, decided to resolve the families. The aim of the paper is to find out what were the conditions for resettlement, when families could be relocated in the context of the population exchange, which members of the family could resettle and what their adaptation was when they arrived in Czechoslovakia.*

Key words: Exchange of population. Resettlement of Families. Slovak families. Family memory. Czechoslovak-hungarian Mixed Commission.

Migrácie vyvolané geopolitickými zmenami v strednej Európe po druhej svetovej vojne priniesli možnosť návratu vystaľovalcov späť na územie Slovenska v rámci reemigrácie a repatriácie, no podnietili aj odsun nemeckej menšiny z viacerých oblastí západného, stredného a severovýchodného Slovenska a tiež vysídlenie Maďarov z územia Slovenska.¹ Téma výmeny obyvateľstva spadá do oblasti, ktorú možno označiť ako migračné štúdie. Migračné štúdie skúmajú problematiku migrácií, čiže priestorovú mobilitu jednotlivcov alebo skupín osôb cez štátne, kultúrne, etnické, administratívne, či iné hranice so zreteľom na narastanie diverzity a hľadanie identity v heterogénnych spoločnostiach súčasného sveta. V rámci migračných štúdií sa rozvíjal aj výskum návratových štúdií, ako napr. repatriácia, opcia, reemigrácia, reslovakizácia, transfer a iné.² Tým sa návrat do krajiny pôvodu prestal

¹ PARÍKOVÁ, Magdaléna. *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946 – 48. Etnokultúrne a sociálne procesy*. Bratislava : STIMUL, 2001, s. 9.

² Pri štúdiu tejto problematiky je potrebné rozlišovať medzi pojmami repatriácia, reemigrácia a reslovakizácia. Repatriácia sa vzťahovala na občanov, ktorí dočasne žili v zahraničí a rozhodli sa dobrovoľne vrátiť. Rozhodujúcim faktorom bolo, že boli pred rokom 1938 československí štátni občania, netýkalo sa to len príslušníkov českej a slovenskej národnosti ale aj iných národností. Reemigrácia sa týkala zahraničných Čechov a Slovákov, ktorí žili v cudzine a udržali jazyk a národné povedomie, no mali iné štátne občianstvo ako československé. PARÍKOVÁ, M. *Reemigrácia Slovákov...*, s. 40; Reslovakizácia je proces a komplex cielených opatrení na návrat národnostnej identity časti slovenského národa, ktorú postihol asimilačný proces a denacionalizačná politika režimov iných národov, najmä proces maďarizácie v minulosti. Ide však skôr

vnímať ako jednorazová udalosť, ktorá sa časovo ohraničovala len na samotný akt presídlenia. Vhodnejší sa však stal prístup, ktorý posudzoval reemigráciu ako vnútorný jav, v ktorom sú zahrnuté viaceré na seba nadväzujúce procesy a fázy, v ktorých postupne prebiehalo usadenie, adaptácia a integrácia reemigrantov po ich návrate do krajiny ich pôvodu.³ Proces povojnovej migrácie a príchod slovenských reemigrantov sa uskutočnil v rokoch 1946 – 1948 na základe medzištátnej zmluvy ratifikovanej v roku 1945. S reemigráciou slovenského obyvateľstva z Maďarska časovo korešpondujú aj ďalšie repatriačné a reemigračné vlny slovenských a českých skupín, ktoré prichádzali z viacerých štátov Európy.⁴

Situácia po druhej svetovej vojne

Jedným zo základných argumentov pri prebudovaní stredoeurópskeho komplexu po prvej svetovej vojne bolo nahradenie mnohonárodnostných monarchií národnými štátmi. Práve myšlienka národného štátu zohrala kontroverznú úlohu v živote prvej Československej republiky (ďalej ČSR). Na jednej strane upevnila konštrukciu nového štátneho útvaru, čím prispela ku konsolidácii nového štátu, no na druhej strane sa stala akousi „psychickou“ prekážkou, ktorá Maďarom, Nemcom a iným „neštátotvorným národom“ bránila v tom, aby republiku vnímali ako svoj domov, svoju vlasť a výrazne tým prispela k zániku prvej ČSR.⁵

Maďarská vláda sa zamerala na obnovu územnej a politickej integrity bývalého Uhorska, čo však stálo v protiklade voči všetkým snahám o európsku bezpečnosť. Po Trianone sa nezmierili so stratou územia bývalého Uhorska a v nádeji na podporu svojho revízneho programu sa v 30. rokoch obracala k nacistickému Nemecku. Maďarsko-československý antagonizmus popri hitlerovskom Nemecku a beckovskom Poľsku sa v európskom meradle javil ako jeden z faktorov, ktorý vážne ohrozoval samotnú existenciu ČSR. Koncom 30. rokov sa Hitler pokúsil definitívne vyriešiť tzv. československú otázku, čo mu umožňovali aj mocenské presuny v Európe. Podľa Mníchovskej dohody z 29. septembra 1938 dostalo Nemecko právo obsadiť pohraničné územia obsadené nemeckou menšinou.⁶ Maďarská vláda však bola výsledkami Mníchovskej dohody sklamaná, pretože nespĺnila ich revízne očakávania. Zúčastnila sa ďalších rokovaní v Komárne, ktorých výsledkom bolo arbitrážne rozhodnutie z 2. novembra 1938.⁷ Slovensko stratilo územie s rozlohou 10 390 km² s 854 218 obyvateľmi, z ktorých sa podľa sčítania obyvateľstva z roku 1930 hlásili 503 980 osôb k maďarskej a 272 145 osôb k slovenskej a českej národnosti.⁸

o migráciu z mentálneho hľadiska, keďže išlo o dobrovoľné rozhodnutie. KRUŠKO, Štefan a kol. *Encyklopedický slovník presídlenia*. Prešov : Koordinačný výbor reoptyantov v SR, 2005, s. 265.

³ BOTÍK, Ján. K výskumu procesov sociálnej a kultúrnej adaptácie reemigrantov v krajine ich pôvodu. In *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Zost. Z. Sápsová, Š. Šutaj. Prešov : Universum, 2010, s. 204.

⁴ PARÍKOVÁ, M. *Reemigrácia Slovákov...*, s. 15.

⁵ SIMON, Attila. Idea československého národného štátu a menšinový aktivizmus. In *Pristupy k riešeniu národnostnej otázky v medzivojnovom Československu*. Zost. S. Gabzdilová, A. Simon. Komárno : Univerzita J. Selyeho, 2014, s. 99.

⁶ HETÉNYI, Martin. Spoločenské aktivity maďarskej menšiny v okrese Nitra v rokoch 1939 – 1944. In *Historický časopis*, 2007, roč. 55, č. 3, s. 503-504.

⁷ ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 – 1949*. Bratislava : VEDA, 1992, s. 12.

⁸ HETÉNYI, Martin. *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2008, s. 15-16. Historik István Janek uvádza rozlohu 11 830 km² (JANEK, István, Czech-slovak – magyar diplomáciai kapcsolatok és tárgyalások 1938 – 1939-ben. In *Irodalmi Szemle*, roč. 48, č. 9, 2005, s. 74-89.), Róbert Letz uvádza stratu 10 390 km² s 854 217 obyvateľmi, z nich bolo 505 803 Maďarov a 276 287 Slovákov (LETZ, Róbert. *Náčrt dejín Uhorska a Maďarska*. Bratislava : Polygrafia, 1995, s.111-112), Dagmar Čierna-Lantayová porovnáva stratu z dvoch zdrojov: (ČIERNA-LANTAYOVÁ, D. *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu...*, s. 12.)

Edvard Beneš vo svojom príhovore na zasadnutí Československého národného výboru dňa 17. októbra 1939 vyhlásil, že po obnovení republiky v povojnovom období budú napravené chyby, ktorých sa krajina dopustila v národnostnej politike za posledných 20 rokov. Povojnová republika sa mala stať „*štátom Čechov, Slovákov a Karpatských Ukrajincov*“, teda štátom „*národným a slovanským*“.⁹ Československé politické reprezentácie sa postupne dopracovali k stanovisku, podľa ktorého sa mal vyriešiť po druhej svetovej vojne problém maďarskej menšiny radikálnym spôsobom, a to výmenou obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom a transferom celej maďarskej minority z územia ČSR.¹⁰

Už v Košickom vládnom programe (ďalej KVP) bola deklarovaná snaha pozbaviť československého štátneho občianstva obyvateľov nemeckej a maďarskej národnosti, čím by sa vytvoril predpoklad pre ich definitívny transfer z krajiny. Preto strata občianstva zohrávala rozhodujúcu úlohu v postavení nemeckej a maďarskej menšiny. Po prijatí KVP predpokladali československé úrady, že týmto menšinám bude československé štátne občianstvo odňaté a s ohľadom na tento predpoklad sa zmenilo ich správanie. Nemci a Maďari stratili československé štátne občianstvo po prijatí ústavného dekrétu č. 33/1945 o úprave československého štátneho občianstva osôb nemeckej a maďarskej národnosti z 2. augusta 1945. V prípade plánovaného vysídlenia týchto menšín by fakticky došlo k odsunu cudzincov. Prijatie ústavného dekrétu vytváralo priestor pre prípad, že ak sa nenaplní plán jednostranného transferu, vnútroštátne sa mohlo postupovať voči týmto menšinám ako voči obyvateľom bez ústavných občianskych práv. V zahraničnej aj domácej (vnútroštátnej) politike sa československá vláda snažila presadiť ideu národného štátu Čechov a Slovákov bez neslovanských menšín ako jeden zo základných princípov budovania štátu a usilovala sa, aby túto ideu budovania štátu akceptovali aj ďalšie krajiny.¹¹

Rokovania o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom

20. januára 1945 bola podpísaná Dohoda o prímerí s Maďarskom, na základe ktorej sa mali maďarské jednotky a úradníctvo stiahnuť z území ČSR, Rumunska a Juhoslávie späť na územie Maďarska, zrušili sa všetky legislatívne a administratívne opatrenia, ktoré sa vzťahovali k pripojeniu, či anektovaniu arbitrážnych území a rozhodnutia Viedenskej arbitráže boli vyhlásené za neplatné.¹²

Pokusy vyriešiť otázku maďarskej minority na území ČSR na Postupimskej konferencii v júli 1945, kde veľmoci súhlasili len s transferom nemeckej menšiny z ČSR, dopadli neúspešne, pretože ČSR nedostalo oficiálny súhlas mocností aj na vysídlenie maďarskej menšiny.¹³

	Národná banka československá	Magyar Statisztikai Szemle
Maďarsku pripadlo územie	10 307 km ²	10 423 km ²
Celkový počet obyvateľov	854 217	859 885
Maďarská národnosť	504 114	505 808
Slovenská alebo česká národnosť	272 337	276 287

⁹ ČIERNA-LANTAYOVÁ, D. *Tradícia a dejiny. Vybrané otázky zo slovensko-maďarských a slovensko-ruských vzťahov (1934 – 1949)*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vydavateľstve TYPOSET Print, 2009, s. 19.

¹⁰ ŠUTAJ, Štefan. *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov : Universum, 2014, s. 19-20.

¹¹ GABZDILOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan – ŠUTAJ, Štefan. *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch I*. Prešov : Universum, 2005, s. 8-10.

¹² ČIERNA-LANTAYOVÁ, D. *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu...*, s. 61-63.

¹³ POPÉLY, Árpád. *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a menné zoznamy Maďarov určených na presídlenie*. In *Človek a spoločnosť*, 2009, roč. 12, č. 1, s. 5-6.

Následné zdlhavé rokovania medzi maďarskou a československou vládou skončili 27. februára 1946 podpisom Dohody o výmene obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom.¹⁴ Za československú stranu ju podpísal tajomník ministra zahraničných vecí Vladimír Clementis a za maďarskú stranu minister zahraničných vecí János Gyöngyösi. Obsahovala celkovo 14 článkov týkajúcich sa recipročnej výmeny obyvateľstva. Podstatou podpísanej Dohody bol dobrovoľný návrat Čechov a Slovákov žijúcich v Maďarsku. Na výmenu z Československa bolo možné určiť len rovnaký počet Maďarov. Špecifikom presídlenia bolo dodatočné formálne zaradenie do výmeny aj obyvateľstvo, ktoré odišlo zo svojho bydliska do prijímacieho štátu dobrovoľne (resp. ušli pred opatreniami štátu, na území ktorého dovtedy žili) ešte pred nadobudnutím účinnosti Dohody.¹⁵

Významnú úlohu pri realizácii výmeny obyvateľstva zohrala Československo-maďarská zmiešaná komisia (ďalej ČSMZK) vytvorená na základe čl. X Dohody. Predstavovala medzinárodno-právny rozhodcovský orgán a ňou vydávané rozhodnutia mali byť záväzné pre oba štáty. Rokovala o všetkých otázkach súvisiacich s prípravou a realizáciou výmeny obyvateľstva.¹⁶ Na rokovaníach sa okrem iného venovala aj problematike presídľovania rodín.

Presídľovanie československých rodín

Zo sociologického hľadiska je rodina sociálna skupina zložená z dvoch alebo viacerých osôb žijúcich v jednej domácnosti, ktoré sú spojené manželskými, pokrvnými alebo adoptívnymi zväzkami. Je charakteristická spoločnými záujmami a vysokým stupňom solidarity. Veľký sociologický slovník definuje rodinu ako „*spoločenskú skupinu a inštitúciu, ktorá je základným článkom sociálnej štruktúry i základnou ekonomickou jednotkou a ktorej hlavnými funkciami je reprodukcia ľudského druhu a výchova resp. socializácia potomstva, ale aj prenos kultúrnych vzorov a zachovanie kontinuity kultúrneho vývoja.*“¹⁷

Z pohľadu psychológie je „*rodina spoločenská skupina spojená manželstvom, pokrvnými vzťahmi, zodpovednosťou a vzájomnou pomocou medzi členmi rodiny.*“¹⁸ V tradičnom ponímaní je rodina skupina ľudí spojených pokrvným príbuzenstvom alebo právnymi zväzkami ako sú svadba, adopcia a pod. V novšom chápaní sa za rodinu začína považovať i skupina ľudí, ktorá je charakteristická vzájomnou náklonnosťou a v istej fáze svojho vývoja zdieľa spoločnú domácnosť.¹⁹

Etnológ Ján Botík definuje rodinu ako zložku, ktorá „*predstavuje stabilné prostredie, v ktorom členov rodiny viažu mnohé funkcie. Popri najvýznamnejšej ekonomickej (v širšom slova zmysle) a právnej funkcii je to funkcia výchovná/socializačná. V rámci rodiny existujúce manželstvá naplňajú spoločensky odobrovanú reprodukčnú, emocionálnu a aj ochrannú funkciu. Stabilita a istota – to sú očakávané hodnoty, ktoré má jednotlivcovi poskytnúť spoločnosť rodiny. Preto si niekedy neradi pripúšťame myšlienku, že rodina je zároveň jednotka dynamická, ktorá žije procesmi vlastných zmien a odráža vo svojom vnútornom svete*

¹⁴ Bližšie o rokovaníach vlád pozri napr. BOBÁK, Ján. *Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944 – 1948)*. Martin : Matica slovenská, 1996, s. 74-83.; ČIERNA-LANTAYOVÁ, D. *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu...*, s. 90-94.; VADKERTY, Katalin. *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava : Kalligram, 2002, s. 251-268.; ŠUTAJ, Štefan. *Maďarská menšina na Slovensku v 20 storočí*. Bratislava : Kalligram, 2012, s. 52-58.; ŠUTAJ, Štefan. *Parížska konferencia 1946...*, s. 47-53.

¹⁵ ČIERNA-LANTAYOVÁ, D. *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu...*, s. 94-96.

¹⁶ *Úradný vestník*, roč. 1946, č. 44. s. 1669. Vyhláška ministra zahraničných vecí zo dňa 11. júna 1946 o Rokovacom poriadku Československo-maďarskej zmiešanej komisie.

¹⁷ PETRUSEK, Miloslav – VODÁKOVÁ, Alena. *Veľký sociologický slovník, svazek II*. Praha : Karolinum, 1996, s. 940.

¹⁸ HARTLOVÁ, Helena – HARTL, Pavel. *Psychologický slovník*. Praha : Portál, 2000, s. 251.

¹⁹ HARTLOVÁ, H. – HARTL, P. *Psychologický slovník...*, s. 251.

tiež zmeny ekonomického, právneho, ale aj morálneho a ideového prostredia obklopujúcej historickej reality.“²⁰

Problematiku presídľovania slovenských rodín môžeme, okrem iných foriem výskumu, skúmať prostredníctvom rodinnej pamäte. Rodinná pamäť sa zachováva v kruhu rodiny, pričom ide o predávanie skúseností, či rozprávanie o udalostiach medzi členmi rodiny alebo z generácie na generáciu. Vtedy môžeme hovoriť aj o viacgeneračnej pamäti. Psychológ David Reiss používa pre rodinnú pamäť termín „rodinný kódex“. Nejde o náboženské označenie zákonníka, či iného pojmu, nemôžeme si ani myslieť, že ide o písomne formulovaný súbor noriem. Týmto termínom sa snažil poukázať na to, že rodinná pamäť nemá len jednu funkciu. Na jednej strane slúži ako nejaký depozitár, či sklad skúseností a spomienok danej rodiny, ktoré nahromadili v minulosti a tak sú rodine neustále k dispozícii. Na druhej strane je vôdzkou, či dokonca mementom s absolútnou mocou pri vytváraní typu chovania v rodine.²¹

Vojna, jej priebeh, situácie, do akých sa rodiny a ľudia dostávali, politický či národnopolitický prevrat, hospodársky alebo sociálny zvrat, či rozvrat zasahoval všestranne do života ľudí aj na tých najcitlivejších a najzraniteľnejších miestach.²² Práve v čase vojny si mnohí, viac než inokedy, uvedomovali dôležitosť rodiny. K rozdeleniu slovenských rodín došlo pred vojnou po viedenskej arbitráži, ale aj v čase vojny. Po skončení vojny sa tieto rozdelené rodiny chceli znovu nájsť. Práve návrat domov do ČSR im umožnila okrem iného aj výmena obyvateľstva.

Rodina vo výmene obyvateľstva predstavovala základnú organizačnú jednotku presídlenia, označovanú ako hospodárska jednotka, ktorá mala byť presídľovaná v rámci parity. ČSMZK vydala niekoľko rozhodnutí, ktoré sa zaoberali presídľovaním rodín z Maďarska do ČSR, či už išlo o zachovanie celistvosti rodín, presídľovanie baníckych rodín, alebo rozhodnutia týkajúceho sa samotného transportu rodín. Azda tým najpodstatnejším bolo rozhodnutie ČSMZK č. 50 o zachovaní celistvosti rodín pri presídľovaní. V ňom komisia určila, že sa prihláška na presídlenie nevzťahovala k úmrtiu člena rodiny. Prihlásiť sa mohli aj tí obyvatelia, ktorí sa zosobášili s presídlencom po podpísaní Dohody. Taktiež mohla na presídlenie prihlásiť aj manželka svojho manžela, najčastejšie sa táto situácia vyskytovala pri vojnových zajatcoch²³, ktorí sa často sami nemohli prihlásiť na presídlenie. Deti, ktoré sa narodili až po dátume prijatia Dohody, sa taktiež mohli presídliť so svojimi rodičmi. Nerozvedené manželky a deti do 18 rokov, ktoré neboli presídlené podľa čl. V Dohody²⁴, sa mohli presídliť spoločne s hlavou rodiny. Ak však manžel nemohol byť z nejakého dôvodu presídlený, jeho manželku a deti nebolo možné presídliť, ak o to samé nepožiadali.²⁵

Samostatne sa presídľovaniu rodín vojnových zajatcov venovalo rozhodnutie ČSMZK č. 56. Na 3. rokovaní X. zasadnutia Československo-maďarskej Zmiešanej komisie pre výmenu

²⁰ BOTÍK, Ján. *Dolnozemskí Slováci : tri storočia vysťahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nädlac : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2001, s. 85.

²¹ REISS, David. Rodinný kódex a schopnosť rodiny snášať ťažkosti. In *Kontext*, roč. 3, č. 4, 1987, s. 8-10.

²² ŠUCHOVÁ, Xénia – BENKO, Juraj. Úvodné slovo. In *Forum Historiae*, 2009, roč. 3, č. 1.

²³ Bližšie o tejto problematike: ŠUTAJ, Štefan – KACEROVÁ, Barbara. Poznámky k problematike vojnových zajatcov v súvislosti s výmenou obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. In *Cena víťazstva. Odvlečenie obyvateľov z územia Československa, Maďarska a Poľska do Sovietskeho zväzu v rokoch 1944 – 1945*. Zost. M. Pekár, A. Simon, Z. Tokárová. Šamorín – Košice : Fórum inštitút pre výskum menšín – Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2017, s. 79-96.

²⁴ V čl. V. Dohody sa uvádza: „V lehote 6 mesiacov počítaných odo dňa podpisu tejto Dohody československá vláda oznámi maďarskej vláde zoznam osôb určených na presťahovanie. Maďarská vláda sa zaväzuje prijať na svoje územie osoby takto presťahované. Tieto osoby stanú sa – pokiaľ ešte nie sú – maďarskými štátnymi občanmi samým skutkom presťahovania. Tým istým skutkom budú sprostrené všetkých občianskych povinností voči Československu a Československu bude sprostrené všetkých záväzkov voči nim.“ Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA BA), fond (ďalej f.) Československo-maďarská zmiešaná komisia (ďalej ČSMZK), škatuľa (ďalej šk.) 1, Dohoda medzi Československom a Maďarskom o výmene obyvateľstva, nespracovaný fond.

²⁵ SNA BA, f. ČSMZK, šk. 1, rozhodnutie č. 50 o zachovaní celistvosti rodín pri presídľovaní, nespracovaný fond.

obyvateľstva 2. októbra 1948, rokovala komisia o maďarskom návrhu tohto rozhodnutia na presídlenie vojnových zajatcov, pridružovaní a vylučovaní a o spätnom presídlení.²⁶ Podľa tohto rozhodnutia vojnový zajatec (civilná osoba), ktorý mal trvalé bydlisko v ČSR a jeho rodina bola určená na presídlenie, sa nechce vrátiť do ČSR a usadil sa v Maďarsku, mohol sa na žiadosť presídliť aj s rodinou, ak s tým súhlasila. V takom prípade bol aj zajatec aj jeho rodina považovaní za presídlených podľa čl. V Dohody o výmene obyvateľstva. Ak bola na presídlenie určená len rodina vojnového zajatca, ktorý sa mal vrátiť do ČSR a zajatec požiadal o presídlenie, mohol sa aj so svojou rodinou presídliť podľa čl. V Dohody. Vojnový zajatec, ktorého rodina sa počas jeho zajatia prihlásila na presídlenie, sa mohol po návrate presídliť na vlastnú žiadosť, aj keď na presídlenie nebol prihlásený. V takomto prípade bol považovaný za presídlenca podľa čl. I Dohody.²⁷ Ak bol manžel vojnovým zajatcom (civilnou zavraždenou osobou) a jeho manželka sa počas jeho neprítomnosti presídlila do ČSR, mohla sa manželka, prípadne aj s deťmi, presťahovať naspäť do Maďarska, ak o to obaja spoločne požiadali.²⁸

Súbežne s riešením kardinálnych otázok medzinárodnoprávnej a ekonomickej povahy sa pred samotnou realizáciou výmeny obyvateľstva sústredila československá vláda na agitačnú kampaň v Maďarsku medzi predpokladanými záujemcami na presídlenie. Jednotiacim motívom, ktorý bol vyjadrený v heslách oslovujúcich čo najširšie vrstvy obyvateľstva, žijúce v slovenských lokalitách v Maďarsku, boli heslá „*Mať volá!*“, „*Mať rodná, zem slovenská vás volá!*“, „*Vráťte sa domov, prídete k svojim!*“, „*Slováci, Slovenky, oslobodená slovenská zem Vás volá.*“²⁹

Aktivizáciu domáceho obyvateľstva žijúceho prevažne v lokalitách južného Slovenska, prevzala aj tlač a letáky vydávané vládou v ČSR. Napr. tlač *Národná obroda* oslovoval obyvateľstvo: „...*Národ doma. Od Teba čakáme, že privinieš s láskou dosiaľ odlúčených a navrátiš sa synov a dcéry na vlastnom srdci ako najdrahších svojich. Buďte im bratskou radou a živou pomocou nápomocní v každom ich počínaní.*“³⁰

Vo viacerých prípadoch sa mohla presídliť len časť širokorozvetvených rodín. Opustenie rodinného zázemia ale aj prerušenie kontaktov vnímala väčšina presídlencov ako sociálne vákuum, pričom museli hľadať a vytvárať si nové možnosti získania súladu s novým spoločenstvom.

Ak by sme mali vytýčiť motivácie pre presídlenie z Maďarska do ČSR, nie je možné ich generalizovať na všetkých presídlencov, keďže ide skôr o individuálne motívy. Najčastejšie sa však uvádzali dva faktory. Prvým bola snaha ubrániť sa úplnej asimilácii v Maďarsku. Asimilačný tlak sa najvýraznejšie prejavoval v používaní slovenčiny ako materského jazyka. Druhým bolo očakávanie, že po presídlení späť do ČSR sa rodinám aj jednotlivcom zlepší

²⁶ SNA BA, f. ČSMZK, šk. 1, Zápisnica z 3. rokovania X. zasadnutia Československo-maďarskej zmiešanej komisie pre výmenu obyvateľstva z dňa 2. októbra 1948 v Budapešti, nespracovaný fond.

²⁷ Čl. I Dohody určoval, že „*všetky osoby národnosti slovenskej a českej, ktoré majú stále bydlisko na území Maďarska [...] a ktoré prejavili svoj úmysel, aby boli presťahované na územie Československa, budú tam presťahované a maďarská vláda nebude v tom prekážať.*

V odôvodnených prípadoch československá vláda bude mať možnosť odporovať presťahovaniu osôb uvedených v predošlom odseku. Keby maďarská vláda vzniesla námietky čo do opodstatnenosti odporu, rozhodne Smiešaná komisia, uvedená v článku X. Dohody.

Osoby uvedené v prvom odseku prestanú byť maďarskými štátnymi občanmi a stanú sa – pokiaľ ešte nie sú – československými štátnymi občanmi samým skutkom presťahovania. Tým istým skutkom budú sprostene všetkých občianskych povinností voči Maďarsku a Maďarsko bude sprostene všetkých záväzkov voči nim.“ (doslovný prepis) SNA BA, f. ČSMZK, šk. 1, Dohoda medzi Československom a Maďarskom o výmene obyvateľstva, nespracovaný fond.

²⁸ SNA BA, f. ČSMZK, šk. 1, Rozhodnutie ČSMZK č. 56, nespracovaný fond.

²⁹ PARÍKOVÁ, Magdaléna. *Mať volá – kontexty a realita presídlenia reemigrant slovenského pôvodu z Maďarska v rokoch 1946 – 1948.* In *Slováci v zahraničí 24, Mať volá II.* Zost. S. Bajanič, V. Dendúrová-Tapalagová. Martin : Matica slovenská, 2008, s. 95.

³⁰ Ohlas k Slovákom doma i v cudzine. In *Národná obroda*, r. 1946, č. 046, s. 1.

sociálno-ekonomická situácia, keďže z ČSR sa vracali predovšetkým chudobnejšie vrstvy obyvateľov.³¹

Po príchode na územie Slovenska dostávali presídlenci z dolnozemskej oblasti oproti pôvodným miestam značne odlišné prostredie, či už z hľadiska bývania alebo rozloženia plôch a kvality pôdy. Z Maďarska sa do ČSR presídľovali najmä chudobné vrstvy, zatiaľ čo z ČSR do Maďarska boli vysídlené majetnejšie vrstvy obyvateľov. Odlišnosť charakteru oboch oblastí sa prejavovala aj v procese adaptácie presídlencov v nových sídlach, v ktorých našli svoj trvalý domov na Slovensku.³²

Najťažšie znášali presídlenie tie rodiny, ktoré sa z Maďarska presídlili na územie Čiech, kde dostali príbytky po Sudetských Nemcoch vysídlených po druhej svetovej vojne. Rodina presídlencov vysídlených z Békešskej Čaby do obce Svätý Peter (okres Komárno) popisuje tieto udalosti takto (prepis je doslovný): „*My sme žili 5 rokov v Sudétoch, tam nás poslali z Čaby. Bolo to hrozné, aj sme sa niekedy báli, lebo tí chudáci Nemci často chodili po svoje veci, najviac v noci... Do takej dediny nás veru zaviezli. Radšej by sme prišli do Zlatých Moraviec, lebo tam nás najprve podľa papérov určili. V Komárne náš transport rozdvojili a dostali sme sa do Sudét. Až potom sme sa všetko dozvedeli. Tam sme mali veľkú túžbu po Slovensku, ešte väčšiu, ako tam v maďarskej.*“ (pozn. Maďarsko).³³

Presídlenci sa ťažšie zmierovali so skutočnosťou, že po presídlení sa v novom prostredí prejavovala uzavretosť rodín, často aj jednotlivcov voči okoliu, čo na rozdiel od vzťahov pôvodných obyvateľov, vnímali ako cudzie. Reemigranti preto boli často odkázaní na vzájomnú oporu členov rodiny. K väčšej zomknutosti dochádzalo po presídlení viacgeneračných rodín, menšie rodiny sa dokázali rýchlejšie adaptovať medzi pôvodnými obyvateľmi. Často sa však po presídlení prejavovali vo vzťahu k majoritnej skupine, ale aj k ostatným presídlencom protichodné tendencie. Pozitívny vplyv rodiny sa prejavoval najmä pri prekonávaní náročných prekážok súvisiacich s ich prvým obdobím bezprostredne po presídlení. Najčastejšie to bolo vidieť v rodinnom živote a s ním spojených rodinných príležitostiach a sviatkoch. Na druhej strane však starší, často konzervatívnejší členovia rodiny sa správali z pohľadu mladšej generácie negatívne. Mnohí potomkovia sa vyjadrili, že zo strany rodičov mnohokrát pociťovali snahu pripútať deti k rodine, čo bránilo ich prenikaniu medzi vrstovníkov.³⁴

Návrat približne 200 rodín z Maďarska, ktoré sa presťahovali v rámci repatriácie, bol v tlači prezentovaný ako návrat „medzi svojich“. Tieto rodiny však presídlili do obcí, v ktorých sa uvoľnila časť bytového fondu, teda do obcí, z ktorých sa vysídlilo tamojšie maďarské obyvateľstvo. Slovenskí repatrianti sa dostávali na území Slovenska do pozície národnostnej menšiny, no tejto situácii sa chceli vyhnúť odchodom z Maďarska. Dochádzalo tak k stretu skupiny repatriantov so zvyškom obyvateľstva. Problematickým sa stal aj hospodársky status týchto repatriantov. Boli vnímaní ako chudáci, ktorí sa hnali za všetkým, čo im bolo v rámci repatriácie sľúbené. Obe skupiny obyvateľov si však uvedomovali jeden fakt, resp. rozdiel, že kým pre slovenských obyvateľov z Maďarska Dohoda vytvorila príležitosť, ktorú si mohli zvoliť dobrovoľne, pre maďarské obyvateľstvo predstavovali nútenú zmenu ich situácie, ktorej bolo takmer nemožné sa vyhnúť.

Spolunažívanie oboch strán bolo rôzne po všetkých stránkach. Niektorí pamätníci ho hodnotia ako bezproblémové, resp. menej konfliktné, iní spomínajú aj na negatívne dôsledky. Napr. v obci Tešedíkovo (okres Šaľa) bolo takmer 90% maďarských obyvateľov. Neučili sa po slovensky, preto sa slovenské obyvateľstvo muselo prispôbiť majoritnej časti a naučiť sa

³¹ PARÍKOVÁ, M. *Reemigrácia Slovákov...*, s. 119-120.

³² PARÍKOVÁ, M. *Reemigrácia Slovákov...*, s. 24-25.

³³ PARÍKOVÁ, M. *Mat' volá...*, s. 99.

³⁴ PARÍKOVÁ, M. *Reemigrácia Slovákov...*, s. 190-195.

maďarsky jazyk.³⁵ Viac-menej sú tieto vzťahy charakterizované ako pozitívne len s určitým napätím, nielen počas výmeny obyvateľstva, ale aj po roku 1989. Potomkovia slovenských prisídlencov z Maďarska, ktorý sa už narodili na území Slovenska, ostali žiť v lokalitách, kam sa v rámci výmeny obyvateľstva prisídlili ich rodičia, či starí rodičia. V súčasnosti sa ich spôsob usadenia či pôvod označuje pomenovaním *prisídlenci*, keďže sa asimilovali s tunajším obyvateľstvom. Pripomína tak výmenu spred 70 rokov.³⁶

Výmena obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom sa v rokoch 1947 – 1948 teda len čiastočne realizovala. V rokoch 1945 – 1948 sa z Maďarska do ČSR prisídlilo 73 273 osôb, z toho približne 12-tisíc mimo rámca výmeny obyvateľstva. V tom istom období sa z ČSR do Maďarska presťahovalo 89 660 osôb maďarskej národnosti, z toho asi 34-tisíc mimo rámca Dohody.³⁷ Aj keď sa výmena obyvateľstva nerealizovala podľa predstáv československej vlády, vysídlenie zhruba 15 % maďarskej menšiny a osídlenie Slovákov na južnom Slovensku znamenalo výraznú zmenu etnického zloženia viacerých miest a obcí v južnom pohraničí Slovenska.³⁸

Za posledných 70 rokov zanechalo výrazné stopy vo vedomí prisídlencov a ich potomkov najmä obsadenie južného Slovenska „horthyovským režimom“ po Viedenskej arbitráži a následná maďarizácia, výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom reálnym požiadavkám nezodpovedajúce riešenie postavenia obyvateľov maďarskej a slovenskej etnickej príslušnosti. Len časť vystažovalcov sa rozhodla pre opätovný návrat. Dôležitým faktorom ovplyvňujúcim rozhodnutie k ich návratu na územie, ktoré opustili, bolo aj prekonávanie psychických zábran, ktoré v nich zanechával často nedobrovoľný odchod. Často rozhodujúcim momentom, s ktorým boli prisídlenci často konfrontovaní, bolo akceptovanie konkrétnych podmienok kladených zo strany ich niekdajšej vlasti. Aj z týchto dôvodov sa pomerne často k reemigrácii a repatriácii rozhodli až potomkovia prisídlencov.

³⁵ KUSÁ, Zuzana – LUKÁČSOVÁ, Margaréta. Interpretácia súčasného slovensko-maďarského súžitia a rodinná pamäť. In *Sociológia*, roč. 27, č. 5-6, s. 373-380.

³⁶ PARÍKOVÁ, M. Mať volá... s. 99-100.

³⁷ ŠUTAJ, Štefan. Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom – migrácie a Slovensko – výskum a výsledky. In *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Zost. Š. Šutaj, Z. Sáposová. Prešov : Universum, 2010, s. 16.

³⁸ POPÉLY, Á. Výmena obyvateľstva..., s. 21-22.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Slovenský národný archív, fondy: Československo-maďarská zmiešaná komisia, nespracovaný fond, Fond národnej obnovy

PERIODIKÁ

Národná obroda, 1946

Úradný vestník, 1946

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

BAČOVÁ, Viera – KUSÁ, Zuzana (Eds.). *Identity v meniacej sa spoločnosti*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1997. 286 s. ISBN 80-967621-3-3.

BAČOVÁ, Viera (Ed.). *Historická pamäť a identita*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1996. 264 s. ISBN 80-967621-0-9.

BOBÁK, Ján. *Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944 – 1948)*. Martin : Matica slovenská, 1996. 199 s. ISBN 80-7090-354-6.

BOTÍK, Ján. *Dolnozemskí Slováci : tri storočia vystahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nädlac : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2001. 335 s. ISBN 978-973-107-067-4.

BOTÍK, Ján. K výskumu procesov sociálnej a kultúrnej adaptácie reemigrantov v krajine ich pôvodu. In *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Zost. Z. Sáposová, Š. Šutaj. Prešov : Universum, 2010, s. 203-211. ISBN 978-80-89046-64-5.

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 – 1949*. Bratislava : VEDA, 1992. 208 s. ISBN 80-224-0382-2.

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. *Tradicia a dejiny. Vybrané otázky zo slovensko-maďarských a slovensko-ruských vzťahov (1934 – 1949)*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vydavateľstve TYPOSET Print, 2009. 270 s. ISBN 978-80-970302-0-9.

GABZDILOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan – ŠUTAJ, Štefan. *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch I*. Prešov : Universum, 2005. 259 s. ISBN 80-89046-33-9.

HARTLOVÁ, Helena – HARTL, Pavel. *Psychologický slovník*. Praha : Portál, 2000. 776 s. ISBN 80-7178-303-X.

HETÉNYI, Martin. *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2008. 218 s. ISBN 978-80-8094-444-5.

HETÉNYI, Martin. Spoločenské aktivity maďarskej menšiny v okrese Nitra v rokoch 1939 – 1944. In *Historický časopis*. ISSN 0018-2575, 2007, roč. 55, č. 3, s. 503-530.

IRMANOVÁ, Eva. Postavení maďarské menšiny na Slovensku po roce 1945 – mezinárodní souvislosti. In *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2002, s. 19-32. ISBN 80-210-3021-6.

KRUŠKO, Štefan a kol. *Encyklopedický slovník presídlenia*. Prešov : Koordinačný výbor reoptantov v SR, 2005. 480 s. ISBN 80-969426-1-1.

KUSÁ, Zuzana – LUKÁCSOVÁ, Margaréta. Interpretácia súčasného slovensko-maďarského súžitia a rodinná pamäť. In *Sociológia*. ISSN 0049-1225, 1995, roč. 27, č. 5-6, s. 373-384.

LETZ, Róbert. *Náčrt dejín Uhorska a Maďarska s osobitným zreteľom na maďarsko-slovenské vzťahy*. Bratislava : Polygrafia, 1995. 144 s. ISBN 80-88780-09-8.

PARÍKOVÁ, Magdaléna. Mať volá – kontexty a realita presídlenia reemigrantov slovenského pôvodu z Maďarska v rokoch 1946 – 1948. In *Slováci v zahraničí 24, Mať volá II*. Zost. S.

- Bajaník, V. Dend'urová-Tapalagová. Martin : Matica slovenská, 2008, s. 91-100. ISBN 978-80-7090-873-0.
- PARÍKOVÁ, Magdaléna. *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946 – 48. Etnokultúrne a sociálne procesy*. Bratislava : STIMUL, 2001. 284 s. ISBN 80-88982-49-9.
- PETRUSEK, Miloslav – VODÁKOVÁ, Alena. *Velký sociologický slovník, svazek II*. Praha : Karolinum, 1996. 1627 s. ISBN 80-7184-310-5.
- POPÉLY, Árpád. Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a menné zoznamy Maďarov určených na presídlenie. In *Človek a spoločnosť*. ISSN 1335-3608, 2009, roč. 12, č. 1.
- REISS, David. Rodinný kodex a schopnosť rodiny snáť ťažkosti. In *Kontext*, roč. 3, č. 4, 1987, s. 6-23.
- SIMON, Attila. Idea československého národného štátu a menšinový aktivizmus. In *Prístupy k riešeniu národnostnej otázky v medzivojnovom Československu*. Zost. S. Gabzdilová, A. Simon. Komárno : Univerzita J. Selyeho, 2014, s. 99-106. ISBN 978-80-8122-109-5.
- ŠUCHOVÁ, Xénia – BENKO, Juraj. Úvodné slovo. In *Forum Historiae*. ISSN 1337-6861, 2009, roč. 3, č. 1.
- ŠUTAJ, Štefan. *Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava : Kalligram, 2012. 400 s. ISBN 978-80-8101-638-7.
- ŠUTAJ, Štefan. *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov : Universum, 2014. 402 s. ISBN 978-80-89046-85-0.
- ŠUTAJ, Štefan. Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom – migrácie a Slovensko – výskum a výsledky. In *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Zost. Z. SÁPOSOVÁ, Š. ŠUTAJ. Prešov : Universum, 2010, s. 7-17. ISBN 978-80-89046-64-5.
- VADKERTY, Katalin. *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava : Kalligram, 2002. 864 s. ISBN 80-7149-495-X.

VNÍMANIE AUGUSTA 1968 V ČESKOSLOVENSKU V BULHARSKEJ SPOLOČNOSTI POHĽADOM FRANCÚZSKEJ DIPLOMACIE

Martin Počátko

Katedra histórie, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstrakt: *Problematika miest pamäti neraz vytvára predstavu, že kolektívnu pamäť určitej entity vytvára istý priestor, isté miesto. Toto miesto, ktoré môže mať značnú symbolickú hodnotu, nemusí nutne ohraničovať len určitý geografický priestor, ale môže približovať i konkrétnu inštitúciu, udalosť alebo určitú postavu a pod. K udalostiam takéhoto typu, ktorému v historiografii patrí významné miesto, predstavuje i 21. august 1968. V tento deň sa začala invázia vojsk krajín Varšavskej zmluvy do Československa, ktorá mala markantný vplyv na budúce smerovanie jednej z krajín vtedajšieho východného bloku. Cieľom príspevku je priblížiť, ako vnímala francúzska diplomacia a francúzske veľvyslanectvá – pôsobiace v krajinách východného bloku, ktoré sa na okupácii podieľali – situáciu v Československu v prvých dňoch a týždňoch po začiatku invázie, ako vnímali obyvatel'stva týchto krajín, ich politické reprezentácie, ako i komunikačné prostriedky situáciu v Československu a ako ich následne interpretovali a reprodukovali jednotlivé francúzskeho zastupiteľ'stva v týchto krajinách, čím vytvorili jedinečný obraz na konkrétnu historickú udalosť.*

Kľúčové slová: Henry Francis Mazoyer. Bulharsko. Československo. Invázia.

Abstract: *The subject of places of memory does often create the impression that the collective memory of a certain entity is produced by certain space, certain location. This location, which might carry some symbolic value, may not necessarily delineate a limited geographical area – it may describe a specific institution, event or figure, etc. 21 August, 1968 is among the most significant events in historiography. On this date, Czechoslovakia was invaded by Warsaw-pact countries, which greatly influenced the future of Czechoslovakia, a member of the Warsaw Pact and the Eastern Bloc. The purpose of this contribution is to characterise how the French diplomacy, namely the French Ambassador to Bulgaria, Henry Francis Mazoyer, perceived the situation in Bulgaria in the first days of the invasion of Czechoslovakia, and how the Bulgarian population and their political representation and their media perceived these events in Czechoslovakia.*

Key words: Henry Francis Mazoyer. Bulgaria. Czechoslovakia. Invasion.

Úvod

Vedné odbory zaoberajúce sa výskumom pamäti sa pri jej definovaní vyznačujú markantnou mnohoznačnosťou. Túto „polysémiu pamäti“, konceptuálnu, tematickú a terminologickú roztrieštenosť¹ možno demonštrovať na názoroch historikov zaoberajúcich sa výskumom pamäti, Alona Confina a Pierra Noru. Kým prvý spomínaný zástava názor, že všetko je v podstate prípad pamäti, že pamäť je všade (*everything is a memory case; memory is everywhere*), že prostredníctvom nej konštruujeme zmysluplnú minulosť², Pierre Nora hlása

¹ TUČEK, Jan. Paměť. In *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Zost. L. Storchová a kol. Praha : Scriptorium, 2014, s. 244.

² CONFIN, A. Collective Memory and Cultural History: Problems of Method. In *The American Historical Review* [online]. 1997, vol. 102, no. 5 [cit. 2017-02-12]. Dostupné na internete: <http://www.timeandspace.lviv.ua/files/session/confino_108.pdf>.

tézu o zničení pamäte en bloc, o pamäti sa podľa neho hovorí toľko len preto, lebo už žiadna nie je.³

Výskum pamäti predstavuje v súčasnosti stále pomerne novú, no významnú interpretačnú paradigmu. Pole pôsobností tu ponúka širokú škálu možností výskumu, stáva sa interdisciplinárnym priestorom, kde dochádza k stretu a prekryvaniu viacerých vedných odborov (historická veda, sociológia, psychológia, filozofia a pod.). Výskum založený na tomto princípe prináša so sebou nové impulzy pre štúdium spoločnosti, pričom sa môže aplikovať na akékoľvek historické obdobie a môže byť „skúmaný“ z tradičných i postmoderných pozícií.⁴ Pre potreby príspevku vychádza predkladaný text z viacerých konceptov a pojmov využívaných v rámci výskumu pamäti, konkrétne z **konceptu postštrukturalistického chápania priestoru tzv. heterotopii** francúzskeho filozofa Michela Foucaulta, **pojmu miesta pamäti**, odvolávajúc sa pritom na závery už spomínaného Pierra Noru a **pojmu kolektívnej pamäti** francúzskeho sociológa Maurica Halbwachsa, ktorý definoval v práci *Les cadres sociaux de la memoire* (Sociálne rámce pamäti). Metodologické východiská dopĺňa analýza archívneho materiálu ministerstva zahraničných vecí v Paríži⁵, konkrétne depeši a správ, ktoré zasielal z francúzskej ambasády v Bulharsku na Quai d'Orsay veľvyslanec Henry Francis Mazoyer.

Koncept priestoru Michela Foucaulta

Priestor bol podľa Michela Foucaulta v období predmodernej spoločnosti centrálnou kategóriou, v období moderny ho vystriedala kategória času, aby ho v priebehu 20. storočia opäť nahradila kategória priestoru. Foucault chápal priestor ako ústredný usporiadajúci princíp, ktorý organizuje vedenie a rozohráva súčasne i mocenské vzťahy. Práve priestor Československa sa v roku 1968 stal z rozhodnutia hlavného stranického vedenia sovietskeho establishmentu miestom invázie vojsk Varšavskej zmluvy, ktorý tak rozohral mocenské vzťahy vo vnútri sovietskeho bloku, vrátane priestoru Bulharska. Príčinou invázie sa s prihliadnutím na tézu Foucaulta o vzťahu priestoru, resp. priestorovosti moci – z ktorých odvodil i koncept tzv. heterotopii⁶ – stali zmeny, ktoré sa začali vymykať priestorovému poriadku spoločnosti, začali sa stavať mimo bežné sociálne štruktúry moci a začali zakladať súčasne i isté stratégie vzdoru a rezistencie voči poriadku, ktoré tieto inštitucionalizované priestorové štruktúry diktovali. Počiatky týchto zmien v ČSSR môžeme hľadať už v období tzv. predjaria (1963 – 1967), ktorého vývoj sa hlavne v priebehu roku 1968, v období známom tiež ako „Pražská jar“⁷, začal v čoraz väčšej miere vymykať z bežného rámca chodu a fungovania štátov a spoločností patriacich do sovietskeho mocenského bloku a hľadať isté alternatívy k tomuto modelu vývoja. Foucault zaradil vo svojich analýzach k týmto „iným miestam“ väznice, sanatória, psychiatrické zariadenia, kasárne a pod., v období moderných spoločností išlo predovšetkým o priestory vyčlenené pre odchýlky (*hétérotopies de déviation*). S prihliadnutím na tému

³ NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií : problematika míst. In *Cahiers du CEFRES : N° 10, Antologie francouzských společenských věd*. Zost. F. Mayer, A. Bensa, V. Hubinger. Praha : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE, 2010, s. 40.

⁴ MICHELA, Miroslav. Paměťová studia. In *Základní problémy studia moderních soudobých dějin*. Zost. J. Čehurová, J. Randák a kol. Praha : NLN, 2014, s. 610.

⁵ Centre des Archives diplomatiques du ministère des Affaires étrangères (AMAE), fond Tchécoslovaquie (1961 – 1970), FR MAE 207QO, šk. 244. č. j. 34-3-1.

⁶ FOUCAULT, Michel. Des espaces autres. In *Dits et écrits IV*. [online]. Paris : Éditions Gallimard, 1994, s. 752-762. [cit. 2017-14-12]. Dostupné na internete: <<http://desteceres.com/heterotopias.pdf>>.

⁷ Jednou z prvých osobností, ktoré označili udalosti v ČSSR ako „Pražskú jar“ bol francúzsky filozof, politik a spisovateľ Roger Garaudy. R. Garaudy, takto označil udalosti v ČSSR v článku „*Kafka et printemps de Prague*“, ktorý napísal pre *Les Lettres Françaises* a ktorý vyšiel krátko po skončení Liblickej konferencii, venovanej 80. výročiu narodenia Franza Kafku konanej v dňoch 27. – 28. mája 1963. Viac pozri napr. DRÁPALA, Milan. Dvakrát k liblickej konferencii O Franzi Kafkovi. In : *Soudobé dějiny*. ISSN 1210-7050, 2003, roč. X, č. 3, s. 401-403.

príspevku by sme mohli týmto „iným miestom“, touto „odchýlkou“ vnímať vtedajšie ČSSR, nakoľko udalosti, ktoré sa v tom čase v tejto krajine odohrávali, sa vymykali bežnému rámcu vývoja krajín v rámci sovietskeho mocenského bloku, čím v konečnom dôsledku narušovali jeho integritu.⁸

Miesta pamäti Pierra Noru

Problematiku miest pamäti⁹ analyzoval Pierre Nora – spolu s ďalšími významnými francúzskymi historikmi – v jednom zo svojich najvýznamnejších diel *Les lieux de mémoire* (Miesta pamäti). Nora rozumie miestom pamäti každý objekt schopný symbolizovať historickú kolektívitu alebo dedičstvo, t.j. od objektu predstavujúce čosi materiálne a konkrétne, eventuálne geograficky situované, až po niečo abstraktné a intelektuálne konštruované. Ním sa môže stať napr. monument, koryfej, tiež symbol, udalosť alebo inštitúcia. Na základe takto chápaného významu môžeme za miesto pamäti považovať inváziu vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR z 20. na 21. augusta 1968 v ČSSR, rovnako ním môže byť i samotný rok 1968, ako symbol zmien, ktoré začali prichádzať po 5. januári 1968, keď sa novým prvým tajomníkom ÚV KSČ stal Alexander Dubček. Podľa Noru si hlavne udalosť ako miesto pamäti zaslúži osobitnú pozornosť, nakoľko nie je hybridným útvarom pamäti a dejín, ale nástrojom pamäti v histórii par excellence, a tým tak umožňuje jej presné vymedzenie. Nora pri definovaní pojmu udalosti ako miesta pamäti rozlišuje dve kategórie. Prvou sú udalosti často nie príliš významné, ktoré sú sotva registrované vo chvíli, keď sa odohrávajú, ktorým však budúcnosť retrospektívne prisúdi veľkosť a hodnotu prvopočiatku, hodnotu historických zlomov. Druhou kategóriou sú tu udalosti, pri ktorých sa nedeje nič, resp. takmer nič, ale ktorým je za krátky čas prepožičaný symbolický význam a ktoré sú sami o sebe – už v momente, keď prebiehajú – akousi anticipovanou spomienkou na samých seba. Práve význam udalostí, ktorý charakterizoval Nora v druhej kategórii možno pripísať obdobiu „Pražskej jari“, ktorú ukončila invázia vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR z 20. na 21. august 1968. Ideály reformného komunizmu, s ktorými prišla časť vedenia KSČ na čele s Alexandrom Dubčekom, no pre ktoré nebola ochotná obetovať takmer nič, ukázalo, že myšlienka „socializmu s ľudskou tvárou“ nebola pre nich v skutočnosti vôbec silná ani zaväzujúca, skôr naopak.¹⁰ I napriek tomu, že invázia vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR vyvolala široký medzinárodný ohlas vo svete spojený s protestmi a odsúdením okupácie, z globálneho hľadiska len potvrdila realitu studenej vojny a blokového rozdelenia sveta. Slovanmi vtedajšieho francúzskeho ministra zahraničných vecí Michela Debrého, invázia sa stala len nehodou na ceste k détente, na ceste k uvoľneniu napätia vo svete, ktorými sa začalo vyznačovať práve obdobie po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR.¹¹ V súvislosti s inváziou vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR Nora v jednej zo svojich historicko-filozofických esejí predostrel, že miesta pamäti sa rodia a žijú z pocitu potreby vytvárať archívy a niečo uchovávať, z potreby oslavovať výročia, pretože tieto úkony nie sú prirodzené. Ak by im nebola venovaná patričná pozornosť, pietna starostlivosť, história by ich rýchlo zmietla – tak isto ako i udalosti roku 1968 v ČSSR.¹²

⁸ ŘEZNÍKOVÁ, Lenka. Prostor. In *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Zost. L. Storchová a kol. Praha : Scriptorium, 2014, s. 37-39.

⁹ Viac k metodologickým východiskám miest pamäti Pierra Noru pozri tiež HLAVAČKA, Milan. Miesta paměti. In *Základní problémy studia moderních soudobých dějin*. Zost. J. Čehurová, J. Randák a kol. Praha : NLN, 2014, s. 602-604.

¹⁰ ZIKMUND, T. Martin. *Petr Pithart. Ptám se, tedy jsem*. Praha : Portál, 2010, s. 74-77.

¹¹ SOUTOU, Georges-Henri. Paris and the Prague Spring. In *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia in 1968*. Zost. G. Bischof, S. Karner, P. Ruggenthaler. Lanham : Lexington Books, 2010, s. 275.

¹² NORA, P. Mezi pamětí a historií..., s. 46-59.

Kolektívna pamäť Maurica Halbwascha

Kolektívnu pamäť možno charakterizovať ako zoskupenie spomienok jednotlivcov, ktoré sú zdieľané kolektívom a ktoré sa považujú za oficiálne a spoločensky prijateľné pre skupinu, či už je to malá komunita alebo celý národ. Kolektívnu pamäť Maurice Halbwasch vnímal ako sociálny konštrukt, pričom existenciu individuálnej pamäti podmieňoval tzv. sociálnymi rámcami, externými, kolektívne zdieľanými a variabilnými elementmi. Dôležitosť, ktorú Halbwasch prikladal kolektívnej pamäti, vychádzala z presvedčenia, že ľudská pamäť môže existovať len vo vnútri kolektívu, pretože proces zapamätania sa odohráva v rámci sociálnych interakcií. Individuum, ktoré by vyrastalo v izolácii, by podľa Halbwascha žiadnu pamäť nemalo. Následný proces spomínania je tak v Halbwaschovom poňatí možný jedine na základe väzby jedinca ku skupine. Spomínanie je procesom vedomej selekcie, rekonštrukcie a hodnotovej hierarchizácie. Jeho sila je priamo úmerná sile väzby individua k skupine¹³, pričom vzhľadom k tomu, že sa jedinec nachádza v rôznych skupinách, môžeme individuálnu pamäť chápať ako priesečník viacerých kolektívnych pamätí. Pokiaľ väzba spomínajúceho subjektu k skupine slabne alebo pokiaľ by mal spomínať na niečo, čo sa v danú chvíľu nemôže oprieť o sociálne rámce, dochádza k slabnutiu spomienok až k ich „zabudnutiu“.¹⁴ Príspevok bude s prihliadnutím na takto chápanú problematiku kolektívnej pamäti vychádzať z depeší a diplomatických správ francúzskeho veľvyslanca v Bulharsku Henryho Francisa Mazoyereho a na základe jeho kontaktu s bulharskou spoločnosťou rekonštruovať, ako vnímalo Bulharsko inváziu vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR bezprostredne po začiatku okupácie.

Henry Francis Mazoyer a invázia vojsk Varšavskej zmluvy do v ČSSR (bulharská skúsenosť)

Skutočnosť, že v čase komunistického režimu v Bulharsku nemohli občania slobodne vyjadriť svoj vlastný názor, že všetky masmediálne prostriedky boli pevne v rukách stranického vedenia, ako i fakt, že vládnuca entita bola školená tak, aby sa vyhla všetkým kontaktom s cudzincami a ešte viac s členmi západných veľvyslanectiev, znemožňovali podľa francúzskeho diplomata presne vymedziť reakciu obyvateľstva na inváziu vojsk Varšavskej zmluvy v ČSSR.¹⁵ Inapriek na prvý pohľad evidentne homogénnemu a uniformnému názoru bulharského obyvateľstva na tieto udalosti sú pri bližšom pohľade a analýze archívneho materiálu badateľné isté nuansy a rozdiely, čím sa otvára možnosť na vytvorenie si presnejšieho a ucelenejšieho pohľadu na to, ako bulharská verejnosť vnímala vtedajšiu situáciu v ČSSR.

Stredná trieda v Bulharsku, ktorá predstavovala v tom čase najpočetnejšiu vrstvu v krajine (90 %) a ktorá bola informovaná o postupujúcom liberalizačnom kurze v ČSSR, prijala informáciu o invázii s prekvapením, no bez prejavu akýchkoľvek emócií. Apatia k týmto udalostiam a absencia prejavov solidarity bulharského obyvateľstva s ČSSR vychádzala podľa Henryho F. Mazoyera hlavne zo strachu, že podobný osud by mohol zastihnúť aj ich krajinu. Tento strach pramenil jednak z obáv z tvrdého zákroku vedenia štátu proti tým, ktorých názor by nebol v súlade s oficiálnou líniou strany, rovnako tak i obavou z vypuknutia vojnového konfliktu v Európe a z návratu stalinistických metód, ktoré boli príznačné pre Bulharsko v prvých desaťročiach komunistického režimu. Strach podľa francúzskeho diplomata doslova „nasiakol“ do mysli bulharského obyvateľa, ktoré si bolo vedomé toho, že len obozretnosťou, úplnou rezervovanosťou, rezignáciou a poslušnosťou k strane a ZSSR si zaručí svoju

¹³ Intenzita väzby jednotlivca k skupine sa ukázala dôležitou i pri opise nálad a postojov bulharskej spoločnosti k udalostiam v ČSSR, reprodukováných Henrym F. Mazoyreom v prvých dňoch po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR.

¹⁴ TUČEK, J. Paměť..., s. 247.

¹⁵ AMAE, fond Europe – Tchécoslovaquie (1961 – 1970), šk. 244, č. j. 602/EU. L'opinion publique bulgare face à l'occupation de la Tchécoslovaquie, 29. august 1968, s. 1.

bezpečnosť. Po prvých dňoch od invázie sa podľa Mazoyera práve obavy z možného vojenského konfliktu vytratili, ale obavy z návratu stalinistických metód nie.¹⁶ Francúzsky diplomat si nerobil vôbec žiadne ilúzie o tom, že by sa bulharská spoločnosť odvážila postaviť na odpor vedeniu strany alebo krokom, ktoré podnikol ZSSR vrátane samotného Bulharska voči ČSSR.¹⁷ Podľa neho sa Bulharsko ponorilo do ticha a spoločným znakom drvivej väčšiny spoločnosti sa stalo mlčanie.¹⁸

Bezprostredne po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR došlo v krátkom slede k viacerým stretnutiam členov Komunistickej strany Bulharska, na ktorých boli vedením strany vysvetľované dôvody vojenského zásahu v ČSSR. Prejavy plné ideologických floskúl a klíšé o potrebách obrany a upevňovania socializmu a bratského spolunažívania a rozvoja vzťahov so ZSSR – ako hlavného ochrancu a spojenca Bulharska – plne potvrdili kurz bulharského politického smerovania. Táto miestami až slepá oddanosť a vernosť k ZSSR bola podľa francúzskeho diplomata nielen „*zlatým pravidlom bulharskej politiky*“ („*regle d'or de la politique bulgare*“)¹⁹, ale bola zakorenená i v samotnom myslení bulharského obyvateľstva, po storočia žijúceho pod tureckou a neskôr pod sovietskou nadvládou. Práve schopnosť podriadiť sa a prispôbiť sa vtedajším pomerom potvrdili pragmatickú líniu strany a ochotu bulharského obyvateľstva akceptovať vzniknutú realitu. Možnosť odmietnuť a verejne odsúdiť okupáciu vedením strany považoval francúzsky veľvyslanec nielen za odvážne, túto eventualitu prirovnal dokonca k šialenstvu.²⁰

Reakcia politického vedenia bulharského štátu (*Réaction de l'apparatchik*) na inváziu vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR bola podľa Mazoyera v podstate homogénna, no i napriek tichému súhlasu s krokmi Moskvy niektorí jej predstavitelia neskrývali určité rozpaky a znepokojenie nad vzniknutou situáciou. Ako príklad možno spomenúť stretnutie francúzskeho veľvyslancu s jedným z významných členov bulharského ústredného výboru strany presne v deň invázie 21. augusta 1968.²¹ Na tomto stretnutí bulharský predstaviteľ vysvetlil Mazoyerovi dôvody invázie do ČSSR, pričom zdôraznil, že akcia, ktorú ZSSR podnikol, bola delikátna a nebezpečná. Okrem toho francúzskemu veľvyslancovi povedal, že ZSSR touto inváziou obetoval kredit, ktorý mohol medzinárodný komunizmus získať mimo socialistického tábora, aby upevnil komunizmus v rámci samotného socialistického bloku. I napriek tomu, že sa tento vysokopostavený bulharský politik a podľa Mazoyera človek so širokými medzinárodnými skúsenosťami nedištancoval od oficiálneho kurzu zahraničnej politiky Bulharska, v rozhovore s ním prejavil značnú dávku znepokojenia nad vojenským zásahom v ČSSR.²² Generálny tajomník Komunistickej strany Bulharska Todor Živkov bol naopak jeden z najvehementnejších odporcov obrodného procesu v ČSSR už od jeho samotného začiatku a viackrát hlasno volal po vojenskom riešení situácie v ČSSR ešte pred samotnou inváziou. Krátko po vstupe vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR plne podporil

¹⁶ AMAE, fond Europe – Tchécoslovaquie (1961 – 1970), šk. 244, č. j. 777/80. 27. august 1968, s. 2.

¹⁷ Na tomto mieste je však potrebné dodať, že sa našla malá časť bulharského obyvateľstva, ktorá krátko po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR protestovala proti okupácii, išlo však o povestnú kvapku v mori, ktorá žiadnym väčším spôsobom nespochybňuje názor francúzskeho diplomata. Väčšinou bol tento vzdor potrestaný stratou zamestnania, vylúčením zo školy, prípadne (ne)dobrovoľnou emigráciou. V tejto súvislosti je známy prípad bulharského spisovateľa, žurnalistu, dramatika a disidenta Georgiho Markova, ktorý bol zavraždený bulharskou tajnou službou v roku 1978, práve kvôli jeho odporu proti okupácii ČSSR, ktorú vyjadril sériou svojich divadelných hier napísaných v čase jeho emigrácie vo Veľkej Británii. Viac pozri : STOLARIK, Mark. *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia, 1968 : Forty Years Later*. Mundelein : Bolchazy-Carducci Publishers, Inc., 2010, s. 28.

¹⁸ K tomu tiež pozri : SKÁLOVÁ, Ivana. *Podíl Bulharska na potlačení Pražského jara 1968*. Praha : Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta, 2005, s. 35-49.

¹⁹ AMAE, fond Europe – Tchécoslovaquie (1961 – 1970), šk. 244, č. j. 781/84, 27. august 1968, s. 1.

²⁰ AMAE, fond Europe – Tchécoslovaquie (1961 – 1970), šk. 244, č. j. 602/EU. s. 4.

²¹ Jeho meno francúzsky diplomat v depeši neuvádza.

²² AMAE, fond Europe – Tchécoslovaquie (1961 – 1970), šk. 244, č. j. 761/63. 22. august 1968, s. 1.

inváziu²³ pričom povedal, že nebolo možné zamlčať nezávideniahodnú úlohu, ktorú zohrali juhoslovanskí, rumunskí a čínski vodcovia v rozhodujúcej hodine pre osud československého socializmu.²⁴ V týchto slovách sa len potvrdila poslušnosť a servilnosť bulharského vedenia s líniou Moskvy, ak vezmeme do úvahy postoj týchto krajín, ktoré buď k invázii zaujali neutrálne stanovisko a ZSSR nepodporili alebo s ňou nesúhlasili a otvorene ju kritizovali.

Hlavnú úlohu, ktorú mala bulharská tlač zohrať pri opise udalostí z augustových dní roku 1968 v ČSSR sa podľa Mazoyreho malo stať celkové ospravedlnenie vojenského zásahu zo strany krajín Varšavskej zmluvy. Hlavná bulharská tlačová agentúra prevzala v deň invázie – a to bez akéhokoľvek komentára – len správu sovietskej agentúry TASS. Tým, že pri opise týchto kritických udalostí hľadala útočisko v reprodukcii hlavného sovietskeho tlačového odboru sa podľa veľvyslanca ukázala tak obozretnosť, ako i konformita názorov so ZSSR. Mazoyer charakterizoval bulharskú tlač v tomto čase ako nudnú a monotónnu, sám ju vnímal len ako nástroj tamojšej propagandy na presadenie určitých rigidných téz, určitých zásad šírených vedením v Sofii a to všetkými dostupnými prostriedkami.²⁵ Bulharská tlač tak svojmu obyvateľstvu neposkytla žiadnu analýzu faktov týkajúcich sa opisu sprievodných udalostí v ČSSR po okupácii, vo všetkých prípadoch len opakovala myšlienku o kontrarevolúcii v krajine. Propagandistickú úlohu bulharskej tlače naopak podľa názoru francúzskeho veľvyslanca vnímala bulharská inteligencia značne negatívne a bola plná rozpakov a tichého rozhorčenia pri úlohe, ktorú mala zohrať pri tak kritických udalostiach akými boli augustové dni roku 1968 v ČSSR.²⁶

Záver

Bulharská spoločnosť prijala udalosti z augustových dní roku 1968 v ČSSR značne rezervovane, čo bolo podmienené celkovou vnútropolitickou situáciou v krajine. Strach, apatia, ako i absencia solidarity s jedným z „bratských národov“ sa až na pár výnimiek stala podľa Henryho F. Mazoyera hlavným ukazovateľom stavu v akom sa nachádzala drvivá väčšina bulharského obyvateľstva. Prispôbenie sa líniam diktovaných Moskvou sa podľa francúzskeho diplomata stalo charakteristickým rovnako pre členov vládnucej strany (ktorí len na pár výnimiek a aj to len v interných rozhovoroch dokázali vyjadriť svoj nesúhlas s vojenskou intervenciou a krokmi moskovského vedenia), ako i pre bulharskú tlač, ktorá sa tak stala len propagandistickým nástrojom v rukách bulharského vedenia. Jedno z bulharských prísloví hovorí, že je lepšie si ohnúť chrbát, ako zlomiť krk, a práve týmto spôsobom charakterizoval francúzsky veľvyslanec v Sofii situáciu, v ktorej sa nachádzala bulharská spoločnosť krátko po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR.²⁷

²³ STOLARIK, Mark. *The Prague Spring and the Warsaw Pact...*, s. 28.

²⁴ AMAE, fond Europe – Tchécoslovaquie (1961 – 1970), šk. 244, č. j. 772/74. 26. august 1968, s. 1.

²⁵ AMAE, fond Europe – Tchécoslovaquie (1961 – 1970), šk. 244, č. j. 603/EU. La presse et les événements de Tchécoslovaquie, 30. august 1968, s. 1-2.

²⁶ AMAE, fond Europe – Tchécoslovaquie (1961 – 1970), šk. 244, č. j. 777/80. s. 1.

²⁷ AMAE, fond Europe – Tchécoslovaquie (1961 – 1970), šk. 244, č. j. 602/EU. s. 4.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Centre des Archives diplomatiques du ministère des Affaires étrangères (ďalej AMAE): AMAE, sous série Europe, fond Tchecoslovaquie (1961 – 1970) FR MAE 207QO, šk. 244, č. j. 34-3-1.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

BISCHOF, Günter – KARNER, Stefan – RUGGENTHALER, Peter. *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia in 1968*. Lanham : Lexington Books, 2010. 510 s. ISBN 978-0-7391-4304-9.

CONFIN, A. Collective Memory and Cultural History: Problems of Method. In *The American Historical Review* [online]. 1997, vol. 102, no. 5 [cit. 2017-02-12]. Dostupné na internete: <http://www.timeandspace.lviv.ua/files/session/confino_108.pdf>.

ČEHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol. *Základní problémy studia moderních soudobých dějin*. Praha : NLN, 2014. 756 s. ISBN 978-80-7422-309-9.

DRÁPALA, Milan. Dvakrát k liblické konferenci O Franzi Kafkovi. In : *Soudobé dějiny*. ISSN 1210-7050, 2003, roč. X, č. 3, s. 401-403.

FOUCAULT, Michel. Des espaces autres. In *Dits et écrits IV*. [online]. Paris : Éditions Gallimard, 1994, s. 752-762. [cit. 2017-14-12]. Dostupné na internete: <<http://desteceres.com/heterotopias.pdf>>.

NORA, Pierre. Mezi paměti a historií : problematika míst. In *Cahiers du CEFRES : N° 10, Antologie francouzských společenských věd*. Zost. F. Mayer, A. Bensa, V. Hubinger. Praha : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE, 2010, s. 40-61.

SKÁLOVÁ, Ivana. *Podíl Bulharska na potlačení Pražského jara 1968*. Praha : Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta, 2005. 93 s. ISBN 80-7308-106-7.

STOLARIK, Mark. *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia, 1968 : Forty Years Later*. Mundelein : Bolchazy-Carducci Publishers, Inc., 2010. 310 s. ISBN 978-0-86516-751-3.

STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha : Scriptorium, 2014. 449 s. ISBN 978-80-87271-87-2.

ZIKMUND, T. Martin. *Petr Pithart. Ptám se, tedy jsem*. Praha : Portál, 2010. 278 s. ISBN 978-80-7367-786-2.

VIZUÁLNE OBRAZY AKO NÁSTROJE OVPLYVŇOVANIA KOLEKTÍVNEJ PAMÄTI

Lukáš Katriňák

Katedra histórie, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstrakt: *Príspevok sa venuje problematike ovplyvňovania kolektívnej pamäti v totalitnom štáte prostredníctvom vizuálnych obrazov. Na príklade Československej republiky v období komunizmu poukazuje na to, akú rolu zohrávala fotografia ako prostriedok pri ovplyvňovaní a vytváraní kolektívnej pamäti. Predmetom prvej časti príspevku je ontologická povaha fotografického obrazu, v ktorej sa autor zaoberá jeho subjektivitou a objektivitou. Druhá časť je venovaná konkrétnym možnostiam a príkladom ovplyvňovania kolektívnej pamäti, akými bola cenzúra a vytváranie zdanlivej reality.*

Kľúčové slová: Kolektívna pamäť. Fotografia. Československá republika. Komunizmus. Cenzúra.

Abstract: *This paper deals with the issue of influencing collective memory in a totalitarian state through visual images. On example of the Czechoslovak republic in communist era, it shows the role of photography in influencing and creating the collective memory. The subject of the first part of the contribution is the ontological nature of the photographic image, in which author deals mainly with his subjectivity and objectivity. The second part is devoted to specific possibilities and also examples of influencing collective memory, such as censorship and the emergence of seeming reality.*

Key words: Collective memory. Photography. Czechoslovak republic. Communism. Censorship.

Úvod

Charakteristickým znakom kolektívnej pamäti je, že sa vyskytuje vždy tam, kde ľudské skupiny zdieľajú určité kolektívne „my“. Jedným z prvkov kolektívnej identity je kolektívna pamäť konštruovaná prostredníctvom symbolov, textov, rituálov, obradov či pamätníkov.¹ Cieľom príspevku je demonštrovať, že kolektívna pamäť môže byť ovplyvňovaná či vytváraná pomocou vizuálnych obrazov, v tomto prípade fotografií. Pozornosť venujeme ovplyvňovaniu kolektívnej pamäti v totalitnom štáte (Československej republike), ktorý na rozdiel od demokratického štátu neposkytuje rôznym aktérom možnosť reinterpretácie minulosti.² V prvej časti príspevku si priblížime ontologickú povahu fotografického obrazu s dôrazom na jeho objektivitu a v druhej časti predstavíme možnosti ovplyvňovania kolektívnej pamäti, ktorých primárnymi nástrojmi sú fotografie.

Kontrola spoločnosti prostredníctvom kontroly pamäti bola prítomná už v období antiky, no až nástupom priemyselnej spoločnosti nabrala nový rozmer, kedy vznikajúce národné štáty podľa sociológa Ernsta Gellnera získali monopol na legitímnu kultúru. Štát túto kultúru nastolil a kontroloval rozhodovaním o podobe jazyka, národných symbolov a tvoril spoločnú identitu a národný diskurz. Hlavný prostriedok v týchto snahách tvorilo šírenie jednej špecifickej interpretácie minulosti či tvorenie nových tradícií za pomoci vytvárania školských učebníc, určovania podoby symbolickej kultúry a rozhodovaním o „národných hrdinoch“. Obzvlášť dôležitým faktorom bol vývoj novín šíriacich podobný pohľad na politiku a kultúru

¹ KUBIŠOVÁ, Zuzana. Kolektivní paměť a národní identita. In *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Zost. N. Maslowski a kol. Praha : Karolinum, 2014, s. 82-83.

² MASLOWSKI, Nicolas. Politika paměti jako nástroj manipulace a morálky. In *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Zost. N. Maslowski a kol. Praha : Karolinum, 2014, s. 78.

v celom štáte³, ktoré masovým šírením masmédiami každodenne vplývali na mienku občanov nielen textom ale aj vizuálnymi obrazmi a spolu s ďalšími inštitúciami akými sú archívy či polícia dali podľa kultúrneho historika Johna Tagga fotografii výsostné postavenie čoby dôkazového materiálu.⁴ Vyplýva to aj z povahy fotografie, nakoľko objekt znázornený na fotografii musel byť v čase jeho snímania fyzicky pred objektívom fotoaparátu.

Objektivita vs. subjektivita fotografického obrazu

Aby sme mohli pochopiť ako také médium akým je fotografia môže predstavovať nástroj ovplyvňovania kolektívnej pamäti, musíme si priblížiť jej ontologický charakter. Otázka objektivity fotografického obrazu vyvstáva v rámci teórie a kritiky fotografie ako kontroverzná najmä medzi filozofmi a umelcami, ktorých spor môžeme zjednodušene nazvať sporom medzi realistami a symbolistami. Filmový kritik a teoretik André Bazin vidí hlavnú vlastnosť fotografie v jej objektivite, ktorá dáva fotografickému obrazu takú vierohodnosť, akú nenájde v žiadnom maliarskom diele. Vo svojich úvahách však zachádza ešte ďalej, keď tvrdí, že fotografickým prístrojom „sa vytvára obraz vonkajšieho sveta automaticky bez tvorivého zásahu človeka, v duchu prísneho determinizmu.“⁵ Fotograf do tejto hry vstupuje „len“ voľbou snímaného objektu, čím sa stáva obsluhou fotografického aparátu a jeho osobnosť sa vo výslednom diele nevyskytuje v takej miere ako osobnosť maliara. Fotografia tak nie je závislá na svojom tvorcovi, samotný zobrazovací proces má opticko-chemický charakter a funguje automaticky.⁶ Charles S. Peirce vo svojich úvahách o triadickom výklade znakov (v ktorom rozdelil jednotlivé reprezentácie na ikony, indexy a symboly) upozorňuje na rozdiel medzi fotografiami a ikonami. Napriek tomu, že by sme fotografie mohli považovať za ikony⁷, nie je tomu tak, pretože sú podľa neho založené na hmotnej súvislosti (sú odtlačkami reality) a z tohto dôvodu ich radí medzi indexy.⁸ Podľa Rolanda Barthesa je fotografovaná realita kauzálnou príčinou fotografického snímku.⁹ Inými slovami, podobne ako pri vyššie zmienenom Peirceovi, je fotografia analógiou, odtlačkom reality. Aj keď ju chápe ako svedectvo určitej udalosti, čím disponuje váhou dôkazu a jej obsah je druhoradý, podstatný zmysel fotografie vidí skôr v evidencii času, preto ju odporúča chápať ako certifikát prítomnosti.¹⁰ Vilém Flusser vidí nebezpečenstvo v nekritickosti fotografie a zastáva tvrdenie, že objektívny charakter technických (fotografických) obrazov je len zdanlivý a vedie diváka k tomu, že sa ich nesnaží kritizovať, ale naopak, dôveruje im ako vlastným očiam. Často sa už pri samotnom fotografovaní môže navodiť situácia nezodpovedajúca realite, drastickjším spôsobom je zasahovanie do fotografie až po jej zhotovení, čo sa často deje z politických dôvodov.

Proces zabúdania

Základom kolektívnej pamäti je dynamika spomínania a zabúdania, pričom existuje hranica medzi tým, čo je zachované a pripomínané a tým, čo je zabudnuté a potlačené. Proces

³ MASLOWSKI, N. Politika pamäti..., s. 73.

⁴ SCHEVCHENKO, Olga. The mirror with a memory. Placing photography in memory studies. In *Routledge International Handbook of Memory Studies*. Zost. A. L. Tota, T. Hagen. London : Routledge, Taylor & Francis, 2016, s. 282.

⁵ BAZIN, André. Ontologie fotografického obrazu. In *Co je to fotografie?* Zost. K. Císař. Praha : Herrmann & synové, 2004, s. 23.

⁶ SONTAG, Susan. *O fotografii*. Praha : Paseka – Barrister & principal, 2002, s. 141.

⁷ Znaky určujúce význam na základe podobnosti.

⁸ Znaky určujúce význam na základe kauzálneho prepojenia reprezentanta s objektom. KRAUSSOVÁ, Rosalind. Obraz, text a index: poznámky k umění 70. let. In *Co je to fotografie?* Zost. K. Císař. Praha : Herrmann & synové, 2004, s. 264-267.

⁹ ŠEDÍK, Michal. Problém problému reči fotografie. In *Problém hranic medzi filozofiou, umením a vedou*. Zost. M. Taliga, J. Šuch. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2007, s. 115.

¹⁰ BARTHES, Roland. *Světla komora. Poznámka k fotografii*. 2. vyd. Praha : Agite/Fra, 2005, s. 84.

zabúdania má pasívnu a aktívnu a formu. Pri pasívnom zabúdaní ide o zanedbávanie vecí a javov, ktoré sú v danej dobe vnímané ako niečo nezaujímavé a nehodné zapamätania. Aktívne zabúdanie je naopak charakteristické zámerným vytesňovaním či likvidáciou nevyhovujúcich pripomienok minulosti a jeho nástrojom môže byť napríklad cenzúra a vedomá manipulácia.¹¹ Zámerom manipulácie sledujúcej politické ciele je systematické a cieľavedomé formovanie myšlienok, vedomia a pocitov ľudí. Pri médiách ide o skresľovanie a zadržovanie informácií, pričom si manipulované osoby ani neuvedomujú, že sú manipulované.¹²

V príspevku sa venujeme možnostiam ovplyvňovania kolektívnej pamäti na príklade Československej republiky, v ktorej mala fotografia v prvom rade slúžiť na sprostredkovanie nového ideového poriadku. Komunistické vedenie si bolo vedomé toho, že pomocou fotografie môže pretvárať život v spoločnosti a po Februárovom prevrate sa snažilo o nastolenie nového konceptu, ktorý by ho nanovo usporiadal. Postupne sa tak zavádzali pojmy ako nová spoločnosť, nový človek, či nová fotografia.

Od začiatku päťdesiatych rokov sa začalo tematické usmerňovanie fotografov. Medzi hlavné fotografované témy patrili napr. „*práca – výroba – súťaženie, politický život, telovýchova a šport, rekreácia pracujúcich, závodné kluby a osvetové besedy, masové kultúrne akcie, ľudová zábava, portrét (portrét baníka, úderníčky štátneho majetku a pod.), deti – mládež – rodina (starostlivosť o dojčence, materské školy, pionieri a pod.), krajina (priemyselná alebo industrializovaná krajina, stavba sídliska a pod.), ľudové tradície.*“¹³ Takéto fotografie publikované v rôznych médiách sa dennodenne podieľali na vytváraní stereotypu a zároveň presviedčali občanov o pozitívnych spoločensko-politických zmenách a hospodárskom raste, čo bolo možné len s úplnou kontrolou médií. Už krátko po februári 1948 oznámil člen komunistického vedenia Václav Kopecký základnú zmenu v oblasti kultúry a hromadnej tlače: „*Teraz máme v rukách tlačiárne, papier, nakladateľstvá...*“¹⁴ Z oficiálnych fotografií sa museli vytratiť akékoľvek avantgardné prvky, kontrasty dvoch svetov či skryté symboly. V novinách bolo zakázané ukazovať „*a) staré obchody, b) nápisy z obdobia okupácie, c) staré názvy ulíc, d) fotografie iným spôsobom závadné [...] a ďalej fotografie, ktoré bez kritického kontextu poukazujú na vážny neporiadok, nečistotu, ošarpané budovy a pod. Fotografie slávností a slávnostných zhromaždení s prázdnyimi miestami, poukazujúce na nekázeň. Fotografie s nepodarenými zábermi popredných osobností politického a hospodárskeho života.*“¹⁵

Tienistou stránkou totalitného režimu boli najmä súdne procesy s „nepriateľmi štátu“, ale aj jeho veľmi problematický vzťah k cirkvi. Jedným z prvých monsterprocesov bol v roku 1950 proces s Viliamom Žingorom.¹⁶ Mal krátke trvanie, keďže na jeho odsúdenie trestom smrti stačili len dva mesiace. Tento proces bol na rozdiel od neskorších (napr. s Gustávom Husákom, Ladislavom Novomeským a ďalšími obvinenými z „buržoázneho nacionalizmu“) pomerne podrobne zdokumentovaný fotografiami Československej tlačovej kancelárie (ČTK). Tí sa opakovane vracali na súdne pojednávania, aby zaznamenali jeho priebeh. Týmto procesom agentúrna fotografia vystúpila z „optimistických“ tém budovania štátu

¹¹ KUBIŠOVÁ, Z. Kolektivní paměť..., s. 84.

¹² FERIANCOVÁ, Alena – MIKULÁŠ, Peter. Manipulácia v historických kontextoch – príklad fotografie. In *(Ko)médiá*. Nitra : Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2012, s. 196.

¹³ HRABUŠICKÝ, Aurel – KOKLESOVÁ, Bohunka. *Zaujatí krásou : päťdesiate roky v dokumentárnej fotografii*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2013, s. 23.

¹⁴ KAPLAN, Karel – TOMÁŠEK, Dušan. *O cenzúre v Československu v letech 1945 – 1956*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 1994, s. 12.

¹⁵ ZAVACKÁ Marína. Svet v zrkadle kartotéky utajovaných skutočností. K aktivitám československej cenzúry v rokoch 1953 – 1967. In *Historické štúdie 44*. Bratislava : Veda, 2006, s. 132.

¹⁶ Stál pri zrode partizánskeho hnutia a bol veliteľom partizánskej brigády M. R. Štefánika. Po vojne sa stal poslancom SNR za KSS, no zo strany neskôr vystúpil, pretože nesúhlasil s komunistickou politikou. Po februári 1948 ho preto KSČ začala prenasledovať, v novembri 1949 ho zatkli a v nasledujúcom roku v zmanipulovanom procese obvinili, odsúdili na smrť a popravili. BUJAČKOVÁ, Eleonóra. Meno Žingor – prekliatie i hrdosť. In *Obrana*. ISSN 1336-1910, 2014, roč. 22, č. 8, s. 9.

a zobrazovania šťastného života robotníkov. Akoby chcela ľuďom ukázať aj svoju odvrátenú tvár, ktorú môžu zažiť a na ktorú nemajú zabúdať, keď nebudú žiť tak ako od nich režim očakáva. Fotografie z tohto procesu sú „*dokladom bolševických metód propagandy zavedených na území Slovenska, keď vynútené priznanie sa k činom reprezentuje dopad štátnej moci či sily na jednotlivého človeka z más.*“¹⁷

Výrazne nepriaznivý bol aj vzťah štátnej moci k cirkvi z dôvodu jej disponovania určitej moci nad veriacimi a ovplyvňovania ich mienky. Režim sa preto snažil o zabránenie zneužívania náboženstva na politicky reakčné ciele a chcel, aby sa katolícka cirkev stala jeho spojencom. To sa odrážalo nielen v početných proticirkevných aktivitách na území Slovenska, ale aj na oficiálnych agentúrnych fotografiách. Kým koncom štyridsiatych rokov sa ešte zaznamenávali viaceré cirkevné aktivity, v päťdesiatych rokoch boli prinášané predovšetkým reportáže o „pokrokových“ kňazoch, ktorí vykonávali politiku komunistickej strany v cirkvi. Početné perzekúcie organizované v kňazských seminároch, vykonštruované procesy s katolíckymi biskupmi či likvidácie mužských a ženských kláštorov na oficiálnych fotografiách nenájdeme. Zakázané bolo aj zobrazovanie cirkevných znakov nielen na fotografiách, ale aj vo filmoch. Pri ich natáčaniach sa ustálil zvyk, že panorámy dedín sa robili z kostolných veží, aby vo výsledných záberoch neboli vidieť kostoly.¹⁸

Dôležitou súčasťou „straníckeho riadenia“ bola cenzúra, ktorá patrila k najvýznamnejším nástrojom uplatňovania moci, obzvlášť v ideologickej a kultúrnej oblasti. V archíve ČTK sa nachádzalo okolo milióna negatívov, ktoré boli rozdelené do dvoch kategórií – na vyhovujúce a nevyhovujúce. Cenzori sa snažili zaujať stanovisko k fotografiám, na ktorých boli zobrazení bývalí vysokí štátni funkcionári. Pokiaľ išlo o fotografie, ktoré sa museli opakovane zverejňovať pri dôležitých výročiach, nastúpila cenzúra v podobe retuše týchto fotografií.¹⁹ Pokiaľ vieme, tieto retuše neboli uskutočňované na fotografiách slovenskej pobočky ČTK, známe sú ale viaceré prípady z dielne ČTK.²⁰ Po vykonštruovaných monsterprocesoch, ktoré začali na začiatku päťdesiatych rokov, bolo potrebné odstrániť z fotografií odsúdených, či popravených bývalých komunistických predstaviteľov. Jedným z nich bol Rudolf Slánský, vtedajší generálny tajomník Ústredného výboru KSČ. Na fotografii²¹ z augusta 1949 prezident Klement Gottwald hovorí s predsedom vlády Antonínom Zápotockým a Viliamom Širokým. Stretnutia sa zúčastnil aj Slánský a podpredseda vlády Zdeněk Fierlinger. Neskôr boli z fotografie²² vyretušovaní Slánský, ktorý bol obvinený z organizácie protištátneho sprisahania a Fierlinger, o ktorom sa predpokladá, že ho vyretušovali skôr z kompozičných dôvodov, nakoľko do nepriazne režimu neupadol.

Menej známy je prípad cenzúry fotografie zo Slovenského národného povstania. Snímok partizánskeho štábu vznikol v Nízkych Tatrách na začiatku novembra roku 1944 a z pôvodných ôsmich postáv²³ zostalo na ňom šesť.²⁴ Fotografia bola dokonca retušovaná dvakrát, po prvej retuši z nej bol odstránený veliteľ druhej paradesantnej brigády ZSSR Vladimír Příkryl a po druhom retušovaní zmizol politický komisár štábu Rudolf Slánský.²⁵ Keď

¹⁷ HRABUŠICKÝ, A. – KOKLESOVÁ, B. *Zaujatí krásou...*, s. 33.

¹⁸ MACEK, Václav. *Slovenská fotografia šesťdesiatych rokov*. Martin : Osveta, 1990, s. 28.

¹⁹ KAPLAN, K. – TOMÁŠEK, D. *O cenzuře...*, s. 33.

²⁰ Manipulované fotografie boli súčasťou kultu osobnosti a takúto cenzúru vo veľkej miere používal J. V. Stalin. Prostredníctvom fotografie chcel mať kontrolu nad dejinami a ich interpretáciou, pretože vďaka fotografiám bolo možné zmeniť či zahmlievať isté udalosti. Takéto praktiky nabrali v Sovietskom zväze značné rozmery a po skončení druhej svetovej vojny sa rozšírili do krajín sovietskej sféry vplyvu, výnimkou nebolo ani Československo. FERIANCOVÁ, A. – MIKULÁŠ, P. *Manipulácia...*, s. 202.

²¹ Obrázok č. 1.

²² Obrázok č. 2.

²³ Obrázok č. 3.

²⁴ Obrázok č. 4.

²⁵ KAPLAN, K. – TOMÁŠEK, D. *O cenzuře...*, s. 33.

porovnáme pôvodnú a výslednú fotografiu tak vidíme, že s ňou musel mať retušér veľa práce. Odstránením spomínaných postáv vznikli medzi partizánmi medzery, preto museli byť postavy prisunuté bližšie k sebe. Niektoré tváre boli poopravené a taktiež bol použitý značný orez fotografie, čo spôsobilo, že zobrazené osoby vyplňajú takmer celú plochu fotografie.

Okrem drastického odstránenia konkrétnej osoby z fotografie sa uplatňovali aj iné formy retušovania, akým bolo napr. doplnenie davu ľudí pri príhovore prezidenta Antonína Zápotockého. Ten po jeho zvolení do funkcie vo voľbách v roku 1953 vyšiel na balkón Pražského hradu, no ako sa ukázalo, udalosť nevyvolala veľký záujem verejnosti. Keďže by fotografia prezidenta mávajúceho takmer prázdnemu námestiu²⁶ v novinách nevyzerala dobre, po retuši sa na tejto fotografii objavil veľký jasajúci dav.²⁷

Špecifickým príkladom ovplyvňovania kolektívnej pamäti v období ČSR sú organizované politické podujatia, z ktorých najvýznamnejšími boli oslavy sviatku 1. mája. Tie mali predstavovať vyjadrenie skutočnej ale aj zinscenovanej podpory obyvateľstva vládnucemu režimu a demonštrovali jednotnosť obyvateľstva. V periodikách sa už s mesačným predstihom publikovalo množstvo článkov venovaných približujúcim sa oslavám.²⁸ Z oficiálnych fotografií sa museli vytratiť akékoľvek avantgardné prvky, kontrasty dvoch svetov či skryté symboly.²⁹ Sprievody museli byť navonok vizuálne pompézne, čomu dopomáhala množstvo malieb, transparentov a zástav. Zhotovené fotografické snímky tak na jednej strane zaznamenávajú realitu, ktorá sa udiala, no zároveň bola dopredu zrežirovaná. Ako príklad uvidíme fotografiu zhotovenú 1. mája 1949 v Košiciach³⁰, na ktorej je zobrazený alegorický voz³¹ vyzdobený portrétom J. V. Stalina, kvetmi a stuhami, transparentom s nápisom „Socialistickým súťažením zvyšujeme neustále výrobnosť práce“ a tabuľou s pracovnými výsledkami, ktorú robotníci symbolicky ako plody ich práce nesú k tribúne, kde ich odovzdajú akoby „na oltár“ najvyšším predstaviteľom spoločnosti a prostredníctvom nich celému socialistickému spoločenstvu.³² Baníci sediaci na korbe auta spoločne so Stalinom napredujú vpred ku komunizmu. Táto cesta symbolizuje smerovanie spoločnosti, ktoré sa meria výsledkami práce, pričom práve 1. máj je príležitosťou na prehliadku týchto výsledkov.³³

Záver

Kontrola pamäti nie je fenoménom 20. storočia, ako by sa mohlo zdať, ale predmetom manipulácie a mocenského nátlaku sa stala už v období antiky. Obzvlášť totalitné ideológie pochopili dôležitosť vzťahu pamäti a moci a snažili sa preto o jej ovládnutie do čo najväčšej

²⁶ Obrázok č. 5.

²⁷ Obrázok č. 6.

²⁸ Denník *Rudé právo*, ktorý zohrával kľúčovú úlohu v šírení ideologickej propagandy, už takmer mesiac pred slávnosťami (2. 4. 1950) zverejnil heslá Národnej fronty Čechov a Slovákov, ktoré sa mali vyskytovať 1. mája 1950 nad hlavami pochodujúcich más. Hesla Národnej fronty k 1. máji 1950 a k pátému výročiu oslobodení republiky Sovetskou armádou. In *Rudé právo* č. 79, 2. 4. 1950, roč. 30, s. 1.

²⁹ V novinách bolo napr. zakázané ukazovať staré obchody; nápisy z obdobia okupácie; staré názvy ulíc; nepodarené zábery popredných osobností politického a hospodárskeho života; fotografie, ktoré bez kritického kontextu poukazujú na vážny neporiadok, nečistotu, ošarpané budovy a pod., či fotografie slávností a slávnostných zhromaždení s prázdnyimi miestami. ZAVACKÁ M. Svet v zrkadle..., s. 132.

³⁰ Obrázok č. 7.

³¹ Alegorické vozy zvyčajne napodobňovali typický predmet závodu, ktorý reprezentovali a viezli sa na nich ľudia v pracovných odevoch daného závodu. Niekedy svojimi vyobrazeniami zosmiešňovali domáceho alebo zahraničného nepriateľa. Ich obsah sa postupne vyprázdňoval a koncom päťdesiatych rokov sa tieto vozy zo sprievodov vytratil. RUSINOVÁ, Zora. *Súdružka moja vlast'. Vizuálna kultúra obdobia stalinizmu na Slovensku*. Kraków : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity – Towarzystwo Slowaków w Polsce, 2015, s. 88.

³² KRAKOVSKÝ, Roman. Prvomájové tribúny v komunistickom Československu. In *História – revue o dejinách spoločnosti* č. 3, 2006, roč. 6, s. 10.

³³ *At' žije První máj!* [online]. [cit. 2017-09-17]. Dostupné na internete: <<http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2006/1/at-zije-prvni-maj/>>.

možnej miery.³⁴ V našom prostredí síce existuje početné množstvo štúdií o spôsoboch ovplyvňovania pamäti, no takých, ktoré by sa venovali vizuálnym prostriedkom akými sú napríklad fotografia a film do značnej miere absentujú. Aj z tohto dôvodu sme sa v našom príspevku rozhodli venovať problematike ovplyvňovania kolektívnej pamäti prostredníctvom vizuálnych obrazov, no vzhľadom na rozsah príspevku sme venovali pozornosť fotografii. Špecifickosť fotografie tkvie v jej povahe, nakoľko realitu zobrazuje ako jej odraz, resp. odtlačok. Jej objektivita je len zdanlivá a kvôli jednoduchosti jej zmanipulovania sa stala obľúbeným prostriedkom totalitnej ideológie, čo sme poukázali na viacerých príkladoch z obdobia trvania Československej republiky, kedy hlavným nástrojom manipulácie bola najmä cenzúra a umelé konštruovanie zdanlivej reality.

³⁴ ŠUBRT, Jiří – MASLOWSKI, Nicolas – LEHMANN, Štěpánka. Soudobé teorie sociální paměti. In *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Zost. N. Maslowski a kol. Praha : Karolinum, 2014, s. 44.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Štátny archív v Košiciach, fond Zbierka fotografií 1873 – 2000.

PERIODIKÁ

Hesla Národní fronty k 1. máji 1950 a k pátému výročí osvobození republiky Sovětskou armádou. In: *Rudé právo* č. 79, 2. 4. 1950, roč. 30, 8 s.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

BARTHES, Roland. *Světlá komora. Poznámka k fotografii*. 2. vyd. Praha : Agite/Fra, 2005. 124 s. ISBN 80-86603-28-8.

CÍSAŘ, Karel (ed.). *Co je to fotografie?* Praha : Herrmann & synové, 2004. 365 s. ISBN 80-239-5169-6.

FERIANCOVÁ, Alena – MIKULÁŠ, Peter. Manipulácia v historických kontextoch – príklad fotografie. In *(Ko)médiá*. Nitra : Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2012, s. 195-206. ISBN 978-80-558-0191-9.

HRABUŠICKÝ, Aurel – KOKLESOVÁ, Bohunka. *Zaujatí krásou : päťdesiate roky v dokumentárnej fotografii*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2013. 237 s. ISBN 978-80-8059-177-9.

KAPLAN, Karel – TOMÁŠEK, Dušan. *O cenzúre v Československu v letech 1945 – 1956*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 1994. 183 s. ISBN 80-85270-38-2.

MACEK, Václav. *Slovenská fotografia šesťdesiatych rokov*. Martin : Osveta, 1990. 172 s.

MASLOWSKI Nicolas a kol. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha : Karolinum, 2014. 319 s. ISBN 978-80-246-2689-5.

RUSINOVÁ, Zora. *Súdružka moja vlast'. Vizualna kultúra obdobia stalinizmu na Slovensku*. Kraków: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity – Towarzystwo Slowaków w Polsce, 2015. 691 s. ISBN 978-83-7490-542-8.

SCHEVCHENKO, Olga. The mirror with a memory. Placing photography in memory studies. In *Routledge International Handbook of Memory Studies*. Zost. A. L. Tota, T. Hagen. London : Routledge, Taylor & Francis, 2016, s. 272-287. ISBN 978-0-415-87089-4.

SONTAG, Susan. O fotografii. Praha : Paseka – Barrister & principal, 2002. 184 s. ISBN 80-7185-471-9.

ŠEDÍK, Michal. Problém problému řeči fotografie. In *Problém hranic mezi filozofií, uměním a vědou*. Zost. M. Taliga, J. Šuch. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2007, s. 115-120.

ZAVACKÁ Marína. Svet v zrkadle kartotéky utajovaných skutočností. K aktivitám československej cenzúry v rokoch 1953 – 1967. In *Historické štúdie 44*. Bratislava : Veda, 2006, s. 121-140. ISBN 80-224-0912-X.

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

Obr. 1 Pôvodná fotografia. Zdroj: <http://www.totalita.cz/images/pic0236_1.jpg>. (autor neznámy).

Obr. 2 Cenzurovaná fotografia. Zdroj: <http://www.totalita.cz/images/pic0236_2.jpg>. (autor neznámy).

Obr. 3 Pôvodná fotografia. Zdroj: <http://www.totalita.cz/images/pic0235_1.jpg>. (autor neznámy).

Obr. 4 Cenzurovaná fotografia. Zdroj: <http://www.totalita.cz/images/pic0235_3.jpg>. (autor neznámy).

Obr. 5 Pôvodná fotografia. Zdroj: <http://www.totalita.cz/images/pic0234_1.jpg>. (autor neznámy).

Obr. 6 Cenzurovaná fotografia. Zdroj: <http://www.totalita.cz/images/pic0234_2.jpg>. (autor neznámy).

Obr. 7 Prvý máj v Košiciach 1949. Zdroj: Štátny archív Košice, fond Zbierka fotografií 1873–2000, I. zv., 1. máj v Košiciach 1949, inv. č. 0311, kartón č. 51, sign. A 19.

ZOZNAM AUTOROV

Mgr. Marek DRUGA

Historický ústav SAV, Bratislava

Mgr. Monika ĎUŽÁKOVÁ

Katedra histórie, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Mgr. Barbara KACEROVÁ

Katedra histórie, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Mgr. Lukáš KATRIŇÁK

Katedra histórie, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Mgr. Bc. Aneta KUBALOVÁ

Katedra historie, Univerzita Palackého Olomouc

Mgr. Martin POČÁTKO

Katedra histórie, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Prehodnotené dejiny. Historická pamäť – jej miesto a význam pre spoločnosť
Stretnutie mladých historikov VII.

Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Košice, 25. október 2017

Editor: Mgr. Lukáš Katriňák

Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Umiestnenie: www.unibook.upjs.sk

Dostupné od: 21.06.2018

Vydanie: prvé

Rok: 2018

Počet strán: 66

Rozsah: 5,7 AH

ISBN 978-80-8152-610-7